THE

NÎTIŚATAKA AND VAIRÂGYAŚATAKA

WITH EXTRACTS FROM TWO SANSKRIT COMMENTARIES.

EDITED WITH NOTES

BY

THE HON'BLE KÂSHINÂTH TRIMBAK TELANG, M.A., LL.B.,

SOMETIME SENIOR DAKSHINA FELLOW, ELPHINSTONE COLLEGE,
JUDGE, H. M.'S HIGH COURT, BOMBAY,
&c., &c., &c.

Bombay:
SUNDER PANDURANG,
BOOKSELLER,
KALKADEVI ROAD.

1893.

INTRODUCTION.

LITTLE that is thoroughly trustworthy is known of the personal history of Bhartrihari, the reputed author of the three Śatakas,* two of which are now published in this volume. Tradition does, indeed, tell us a few circumstances concerning him, but the historical authenticity of many of them may be—and, as a matter of fact, has been—questioned. We are told, for instance, that he was the author of a poem, and of a grammar, and also of what may be called a poetical grammar, or rather a grammatical poem.† We are told also that he was a scion of a royal family of great celebrity, and not merely a younger scion, but one entitled to wear the kingly crown. With respect to this, however, a story is told of his detection of a certain domestic intrigue,‡ which rendered him so thoroughly disgusted with the pleasures of this world, that he retired to the forests, resigning his crown in favour of his younger

* In the passage from Colebrooke's Essays quoted further on in the text, it will be observed that he speaks of "either three or four Śatakas or centuries of couplets." What is this fourth Śataka? Is it the Śāntiśataka published in the Kāvyasangraha? (Calcutta, 1872). But this can scarcely be intended. There is a Stanza cited as Bhartrihari's in Śārngadhara (p 46, Banāras Ed), which is not to be found in any of the copies of our Śatakas examined for this edition; nor in the Śringāraśataka copies that I have seen. See also p 597.

† Namely, these Śatakas, the Vākyapadīya, and the Bhattikāvya respectively.

‡ See the note to Stanza 2 of the Nītiśataka, and Asiatic Researches, Vol. IX, p. 152. See, too, Bohlen's Præfatio, p. vi. Bohlen says that the story occurs in the Vetālapanchavinśati But on reference to the edition of that work recently published at Calcutta I cannot trace it there There is, indeed, a story about some strange fruits (pp. 3 and 4), but it is totally different from that related by the commentator under [illegible], and is not, in the Vetālapanchavinśati, connected with Bhartrihari's alleged abdication But see contra Indian Antiquary, Vol. V., p 1, where Prof Tawney gives the same story on the authority of the Vetālapanchavinśati; also Nibandhamālā, No. 28, p 19

brother—Vikrama.* Again I have been told that a cave is still pointed out at Ujjayinî as Bhartṛihari's, and is popularly called "Bhartṛihari's Gumphâ" Within its recesses is shewn an altar at which he used to make his offerings. And it is supposed that there ran from this cave a subterranean passage to Banâras, which is, however, said to be now blocked up. A beamlike block of stone broken in twain appears in the roof of the cave about to fall down; and on its visible side there are some hollows and unevennesses which are interpreted to be the marks left by Bhartṛihari's hand held up to support the beam from falling.†

But leaving aside for the present such traditional scraps of information, some of which will have to be discussed in a more suitable place in the sequel, let us first turn to the question which lies on the very threshold of all inquiry concerning this matter—Who is the real author of these Śatakas? In 1801, speaking of Bhartṛihari, Colebrooke wrote as follows:—"A beautiful poem has *been composed in his name, containing moral reflections which the* poet supposes him to make on the discovery of his wife's infidelity. It consists of either three or four Śatakas or centuries of couplets".‡ In this passage, however, we cannot but think that the learned writer has been *thrown out of his usual accuracy. In the first* place, it is only the second Stanza of the Nîtiśataka which lends any support to the position accepted by him in the first sentence above quoted. But there is absolutely nothing to shew that any other portion of that Sataka, or any portion whatever of the other Śatakas, was suggested by the same circumstance as that Stanza.

* See Bohlen, p. vi., Colebrooke's Essays (Madras Reprint, 1870), Vol. II., pp. 174-5, and Lassen quoted at Indian Antiquary, Vol IV, p. 2. See, too, Tawney's Bhartrihari, Preface, p. v. In the Asiatic Researches, Vol IX, p. 141, Bhartrihari is said to have reigned for 14 years, and to have been then succeeded by Vikramâditya. For other stories regarding Vikrama and Bhartrihari, see Asiatic Researches, Vol IX, p 152, मराठीभाषेचा अर्वाचीन कोश, by Godbolé, pp 340, *et seq.* A brother of Vikrama is said to have emigrated to Kâśmîr, and his companion, "Śâradah Nandana," is supposed to have introduced the Śâradâ alphabet into Kâśmîr. Dr Bühler to whom we are indebted for information regarding this tradition suggests that this brother of Vikrama may possibly be Bhartrihari See J B B. R A S. (Special No. 1877), p 31

† I learnt this from a verbal communication from a friend who was in those parts for some time I also learnt from Prof. A. B. Kathavate that a similar "Gumphâ" is supposed to exist at Mount Abu

‡ See last page, note, and Colebrooke's Essays, Vol. II, p. 6, note

presently proceed to specify."* But it is on the other hand worthy of remark, that in the specification which follows, the earliest expressly mentioned date does not go beyond the ninth century A. D., and that the implication of his remarks on those works to which he does not expressly assign a date is not in favour of a much higher antiquity for them. It would be obviously out of place to go at any length in this introduction, into an examination of the cogency of the arguments adduced by Professor Wilson, and of the soundness of the conclusions which he has based upon those arguments. But it is to be remarked, firstly, that as put by Professor Wilson himself, the arguments against the antiquity of the Purâṇas go at most only to show, what is not denied, that those works have been tampered with for sectarian purposes.† It may be said, secondly, that the precise dates to which the several interpolations are referred, require to be supported by more cogent evidence than we find set out by the Professor. Thirdly, it may be pointed out, that some of the Purâṇas which Professor Wilson expressly pronounces to be of a later age than the age of Śankara are actually quoted from by that great philosopher in his commentary on the Śvetâśvatara Upanishad.‡ Fourthly and lastly, it may be said, that even on Professor Wilson's own showing, there were Purâṇas different from, and much more ancient than, the several works which now pass under that name; and, therefore, before any argument can be based upon the mention of the Purâṇas in the Vairâgyaśataka for bringing down the age of our author to a very recent date, it must be shown which Purâṇas are referred to in that passage, whether the Purâṇas current in our own day

* Vishnu Purâna, by Wilson Ed., by F. E. Hall, Vol. I, p. xvi.

† Cf. Prof. Bhândârkar's Monograph on the Dekkan. (Bombay Gazetteer) p 23, et seq.

‡ Comp. p. 239 and p. 253 of the Bhâshya, with p. lxx. of Professor Wilson's Preface to the V. P; also pp. 245 and 278 of the former with p. cxli. of the latter. I am bound to say, however, that I have sometimes had suspicions that this commentary is not Śankarâchârya's. But I cannot say that they are more than vague suspicions. Max Müller does not appear to have any suspicion about it. See Sacred Books of the East, Upanishads, Part II., p. xxxiii. Purânas generally, and the Vâyupurâna particularly, are referred to in Bânabhatta's Kâdambarî, pp. 18, 63, 158. See further on this subject our Bhagavadgîtâ (Sacred Books of the East), Introduction, p. 14 note, and the authorities there quoted.

under that name, or the Purâṇas which Professor Wilson distinguishes from these as the quinquepartite ones spoken of by Amara Sinha.*

These two points† being thus cleared up, the question now again presents itself—When did Bhartṛihari live? In another place

* See Lassen's opinion, which agrees with this, at Indian Antiquary, Vol. IV, p. 7.

† Two other points have been suggested in Prof Tawney's elegant translation of Bhartrihari. The first (see Indian Antiquary, Vol. IV., p 1), is based on an extract from Prof. Lassen who writes as follows.—"The opinion I have expressed that the date of the composition of the three hundred short poems which by universal tradition are ascribed to Bhartrihari, must be placed before the overthrow of the Gupta dynasty, is, of course, untenable, if the passage in which Buddha is represented as a tenth incarnation of Vishnu really formed part of the original collection, but I have already remarked above that the earliest evidence of the reception of Śâkya Muni among the incarnations of the Brahmanic god is to be found in an inscription of the tenth century, and that the passage in question must therefore be regarded as an interpolation" I own I cannot accept this view. I think it more likely that the view expressed by Dr Buhler and by *Messrs*, Fergusson and Burgess will be proved to be the correct one, namely, that the inclusion of Buddha among Vishnu's incarnations must have taken place when Buddhism was still thriving in the country, which it was not in the tenth century A D. (See the authorities quoted in our *Mudrârâkshasa* Introduction, pp xxiv., *et seq.*, and lm., with which compare Cunningham's Arch. Surv. Report, Vol. XVI., p. 65, and Prof. Bhândârkar's Dekkan, p 45) The question is not yet quite ripe for a final decision, and Buddhistic literature, too, may be expected to shed some light upon it. Cf. Dathavansa, by Sir M. C Swamy, p. 49, St 19 (which would seem to refer the origin of the idea to about the fourth century A. D, when the king Pându there named is supposed to have flourished), and Saddharma Pundarika (Sacred Books of the East), p 6 note (which belongs, according to Dr. Kern, to about the second or third century A. D) See also p xxii, op. cit.

The second point is one made by Prof. Tawney himself, and is based on Stanza 33 of the Nîtiśataka. (Indian Antiquary, Vol. IV, p. 4, and Bhartṛihari, p. 18) Prof. Tawney thinks that the reference to the cow's flesh in that Stanza involves a notion which was not prevalent till after the time of Bhavabhûti, and therefore that this Stanza at least dates from a later period than the eight century A D. But it must be remarked, first, that many MSS. show a various reading here which renders it unsafe to build such an argument on the basis afforded by the reference to the cow—especially having regard to Stanza 9 of the same Śataka. And, secondly, it is, I

I have incidentally made a few remarks on this point, and have arrived at the conclusion that our author probably flourished somewhat later than Kâlidâsa, and a good deal earlier than the beginning of the sixth century A. C. I shall restate here the reasoning which has led me to that conclusion, in as condensed a form as may be, referring to the essay noted below for a further and fuller treatment of the subject, as also for the authorities.* Two passages, one in our Sanskrit text of the Panchatantra, and one in an English translation of the Kalila u Dimnah, exhibit a remarkable coincidence of the meaning. They occur, too, in the same story, and in the same context in the two works. The Kalila u Dimnah was a translation, not at first hand, from the Panchatantra,† and was made between the years 531 and 579 A. C. Therefore the passage in the Panchatantra may be taken to have existed in that work about 531 A. C. The Panchatantra itself also may safely be taken to have been composed not later than 500 A. C.‡ And as the passage in question is a Stanza occurring in the Nîtiśataka, the author of the Nîtiśataka may be taken to have flourished, say, *at least*, half a cen-

---

think, possible to show that the veneration for the cow in this country dates from a period probably much earlier than the eighth century. And if that is shown, the allusion to the cow is explained without any suspicion resting on the genuineness of the Stanza in which it is contained. (See on this my note on Gomûtra in the Indian Antiquary, Vol. I., p. 231. The sentence there quoted from the Mahâbhâshya is again to be found at Mahâbhâshya on Panini II, 2, 1, p. 358, Banâras Edition) The veneration for the cow expressed in the address of the Parsis to the Hindu king in 717 A. D. points in the same direction, whether explained as it is explained by the late Dr. Wilson, or by the late Captain Eastwick at J. B. B. R. A. S, Vol. I., p 177, note.

* See "Was the Râmâyana copied from Homer?" pp. 36, 56 I may add a reference here to Colebrooke's Essays, Vol. II., p. 171, *et seq.*

† Prof. Max Müller (India: What it can teach us, pp. 93, 358), holds that it was not the Panchatantra itself, but the original work on which the Panchatantra was based, that was translated for the king of Persia. If so, the fact does not weaken, but seems to me rather to strengthen, the argument in the text (See also Weber's History of Indian Literature, pp. 212-320.)

‡ See also *Lassen (Indian Antiquary, Vol. II., p. 194)*, who agrees with this. Dr. Kern (Preface to Brihatsamhitâ, p. 20), has more confidence in the trustworthiness of the text of the Panchatantra than I think is legitimately due to it, considering the remarkable discrepancies between Kosegarten's text and our Bombay Classics text. And not only that, but there also, it seems to me, some suspicion thrown upon its thorough

tury before that date. Again from Stanza 95 of the Nitiśataka, it follows, that its author regarded Paraśurâma as an incarnation of Vishṇu. It is, at all events, doubtful whether Kâlidâsa held the same opinion. A probable inference from these facts is, that Paraśurâma had not been honoured with the "*relatio inter divos*" in the time of Kâlidâsa, while he had been so honoured in the time of Bhatṛihari. If so, Bhartṛihari was most probably later in age than Kâlidâsa.

Thus far the observations which I have already made elsewhere on this topic. We shall now proceed a step further. Tradition informs us, as already remarked, that Bhartṛihari was a brother of king Vikrama, and that besides the Śatakas he composed a work called the *Vâkyapadîya* or *Vâkyapradîpa*. Now it is well known, that this Vikrama is popularly believed to be identical with the Founder of the Samvat Era,* and to have flourished about 56 B. C. But it seems to me quite impossible to accept this date as the date of Bhartṛihari,† and this for the following reasons:—The Vâkyapadîya shows very clearly that its author lived at least one generation after the Chandrâchârya and others who brought the great commentary of Pa-

---

by its style in some places. That question, however, cannot be discussed here. I will only add one fact which seems to me exceedingly strong. In the *fourth Tantra a Stanza beginning with* ध्यानव्याजमुपेत्य *is quoted.* That Stanza is the opening Stanza of the Nâgânanda Nâtaka, which is certainly not earlier than the age of Śrîharsha—about the middle of the seventh century. It must be clearly taken, then, to be an interpolation in the original Panchatantra, and thus to throw a suspicion on the genuineness of the whole of the current text of the work. And see Burnell's Tanjore Catalogue, p. 165, Aindra Grammar, p. 81, as to the Panchatantra. I find that the Stanza ध्यानव्याजमुपेत्य is quoted as Harigana's by Sârngadhara. I cannot trace the other Stanzas cited as Harigana's in any known work of Śrî Harsha.

* Dr Kern in the Preface to his edition of the Brihatsanhita, referring to this popular notion, says that "the objections that may be raised against the opinion, are many and formidable." And see, too, on the subject of Vikramâditya and the Samvat Era, Prof. Max Muller's India: What it can teach us, p. 281, *et seq.*, and Weber's History of Indian Literature, p. 201, *et seq.* At Asiatic Researches, Vol. IX., p. 141, the era is said to have been founded by Bhartṛihari himself.

† Bohlen, who accepts the identity of the Bhartṛihari of the Śatakas and the Hari of the Vâkyapadîya (Praefatio, p. vi.), is of a different opinion. Speaking of this date, viz., 56 B. C., he says, "*quo de temporis momento nulla*

as inadequate. Again, Chandra and his colleagues are said in the Rājataraṅgiṇī to have flourished in the reign of King Abhimanyu,* who, according to the chronology of Prof. Lassen, reigned between 45 and 65 A. C.†, so that here again we have another reason for refusing to accept the contemporaneity of Bhartṛhari with the Vikrama of the Samvat Era.

But although we have thus seen reasons for refusing to believe that Bhartrihari flourished about 56 B. C., it is possible, I think, to make some use of the tradition of the contemporaneity‡ of Vikrama and Bhartṛihari, having regard to the conclusions of Dr. Kern in the Preface to his edition of Varâhamihira's Bṛihatsanhita. Dr. Kern's conclusion on this point is that Vikramâditya, according to the unanimous testimony of Hindu Astronomers, of the Arabian Astronomer Albiruni, of Kalhina Pandit, and of Hiouen Thsang, was commonly regarded as the founder of what is known as the *Śaka or Sâlivâhana Era, and as having flourished about 78 A. C.*, and not 56 B. C. § If we accept this opinion, and it has certainly *an immensely higher weight of historical authority to support* it than the rival opinion, it is possible, I think, to reconcile the several statements which we receive from tradition. For there will now be an interval of two centuries and upwards between Patanjali and Bhartrihari, which gives "ample room and verge enough," for all the events in the history of the Mahâbhâshya alluded to above. Now considering that an entirely independent line of argument has brought us to the conclusion that Bhartrihari must be a good deal older than the close of the fifth century, and considering that all the various items of information which we possess on this subject can be reconciled by placing Bhartṛhari about the beginning of the *so-called Sâlivâhana Era, we may take it*, I think, as a conclusion grounded on a basis not very unstable, that our author flourished about the close of the first and the beginning of the second *century* of the Christian Era. ||

---

* *Rājataraṅgiṇī (Calc. Ed.)*, p. 7.

† Indian Antiquary, Vol. II, p. 61.

‡ See on this the information from Chinese sources for which we are indebted to Prof. Max Muller's India: What it can teach us, pp. 318 9

§ See Kern's Preface to Brihatsanhitâ, pp 4 12, particularly p. 17.

|| Prof. Tawney *shows* that Lassen's *opinion* lends *some support to this* (See Tawney's Bhartrihari, p. ix., or Indian Antiquary, Vol. IV, p 1.) Prof. N Mukarji (Raghu and Bhatti, p 7) objects to this argument that the ac-

I am not aware that this conclusion would affect, or would be affected by, any established propositions in the history of Sanskrit literature. *It has been suggested above, that our author was probably* later than Kâlidâsa; but the date of Kâlidâsa himself* cannot be regarded as so well settled, that it need be allowed to interfere with or modify any conclusions arrived at by other lines of reasoning. Nor should I be unprepared to abandon the opinion about Kâlidâsa's priority over Bhartṛihari, if any arguments were forthcoming which appeared to me to be inconsistent with such opinion, for, as I have stated that, priority does not appear to myself to result incontrovertibly from the fact from which it is deduced. And lastly, so long as Kâlidâsa is not shewn to have flourished at any particular period, I am not aware that there are any grounds for supposing that he cannot have flourished even earlier than the first century of the Christian Era.†

Having thus fixed the date at which our author probably flourished, we must now proceed to other inquiries concerning him. It will have been noticed, that for fixing the date more precisely than we should have been able to fix it upon the evidence furnished by the Panchatantra alone, we have made use of the tradition which connects Bhartṛihari and king Vikrama as brothers.‡ Now Dr. Bhâu Dâji, in his paper on Kâlidâsa, has questioned this

---

count in the Vâkyapadiya indicates "a long line of descent between Chandrâchârya and the author of the Vâkyapadiya." I have no great confidence in the correctness of the conclusion stated in the text. But this objection appears to me to be groundless. From the passage in the Vâkyapadiya I should deduce the conclusion, which appears to be that of the commentator (Indian Antiquary, Vol. III., p. 285), and Prof. Târânâth also (S. K., Vol. II., p. 2), that Vasurâta and Chandra were contemporaries, and the former was, apparently, Bhartrihari's teacher.

* See "Was the Râmâyana copied from Homer?" p. 39, and Muir's S. Texts, Vol. II., p. 12, there cited. And see, too, Calcutta Review for October, 1873, where the writer, arguing from the reference to the Hûnas in the Raghuvanśa, comes to the conclusion that Kâlidâsa lived some time before 100 A. C., which would fit in very well with our conclusion in the text.

† See, however, on this point, Prof. Max Müller's India: What it can teach us, pp. 91, 301, 307, 353, Bhândâkar's Dekkan, p. 11.

‡ See as to this Cunningham's Archæological Survey Reports, Vol. VI., p. 116.

tradition. But before proceeding to consider his objections, it may be just as well to set out here the information on this subject which is given by the several manuscripts that have been consulted for this edition. In the MS. which we have denominated M., what may be called the title page has the following: ॥ अथ भर्तृहर (*sic*) भूपतिकृतवैराग्यशतकमारम्भ ॥ The last page of the same has this इति श्रीभर्तृहर (*sic again*) भूपति &c., as before. In the MS. called R., we have the following colophon: ॥ इति श्रीमहामुनीन्द्रभर्तृहरिकृतौ वैराग्यशतकस्य टीका समाप्ता ॥ In the MS of the Sringâraśataka in the R. set, however we have, ॥ इति श्रीमहाकविचक्रचूडामणिना भर्तृहरिणा विरचित शृङ्गारशतं (*sic*) द्वितीय संपूर्णम् ॥ The printed copy N. has इति श्रीभर्तृहरियोगीन्द्रेण विरचिते (*sic*) सुभाषितत्रिशत्या वैराग्यशतकं संपूर्णमभूत् The colophons, &c., of all the other copies except A. are simple. But in A we have the following more full-bodied and flowery colophon: इति श्रीमहाराजाधिराजसामन्तसीमन्तचूडामणिकाविशेखरयोगीन्द्रमुकुटमणिराजर्षिश्रीभर्तृहरिविवि (*sic; clearly a copyist's slip*) रचित वैराग्यशतक तृतीय पूर्णतामगमत् ॥ *

Let us now proceed to examine Dr. Bhâu's objection I will let him speak for himself. "He (*i. e.*, Bhartṛihari) is commonly but erroneously supposed to be a brother of Vikrama, as the fifth couplet of the Vairâgyaśataka shews, *viz.*, that the author was an eminent poet who was dissatisfied with the reception he met with at the courts of several princes whom he visited in hopes of reward.†" Now this proceeds upon the assumption, that any sentences occurring in a work with the first personal pronoun in them may be

---

* Dr Aufrecht's Catalogue gives a colophon beginning with श्रीभर्तृहरिमहीप (*sic*) &c., (p 134b) In an old MS at Kolhâpur inspected for me by my friend Mr Y. V Âthalye, the colophon is as follows. इति श्रीभर्तृहरियोगीन्द्र विरचितायां सुभाषितरत्नाख्या नीतिशतक समाप्तम्. This is very like the colophon of N Like N., too, this MS. has 100 stanzas under 10 heads of 10 stanzas each

† Journal B B R A. S January, 1862, p 219. The Stanza is fourth in our text. Dr Bhâu also speaks of Bhartṛihari as one of the "nine gems" But this is not correct. (See however, note p. xxiv. *infra*) Prof Tawney thinks that Bhartṛihari "if not a king himself had been brought into intimate relations with kings, and thoroughly understood the trick of the trade" (Indian Antiquary, Vol V., p 1, or Preface to Bhartṛihari, p ix) Prof Tawney also thinks the tradition is corroborated by Stanza 19 of the Vairâgyaśataka. (See his Bhartṛihari, p. 60)

regarded as containing autobiographical statements. That this may be true in *some* cases and to *some* extent, I do not for one moment deny. But that, it will be observed, is not enough for the summary rejection of the popular belief in this case. Dr. Bhâu treats the Stanza which he quotes as by itself conclusive of the question. I cannot concur in this procedure. With respect to the poems of Horace, a similar attempt has been made to spell out a biography of the author from the materials supplied by what may be called these first-personal-sentences. But that learned translator of Horace, Mr. Theodore Martin, disapproves, and if I may say so, justly disapproves, of this course.* And without going now into any elaborate examination of all the Stanzas of the three S atakas to which this principle of biography-making may apply—an examination which every one may, if he pleases, make for himself—we may state, that it will be difficult, without resorting to improbable suppositions, to piece together by this means such an autobiography as will be self-consistent in all its parts. Thus to take one or two out of many instances. In Stanza 40 of the Vairâgyaśataka, applying to it the principle which underlies Dr. Bhâu's contention, Bhartrihari is in doubt as to how to make his "choice of life." In Stanzas 41 and 42 which immediately succeed it, and in Stanzas 32 and 33 which precede it, the choice however seems to have been already made. And in Stanza 87, not only has the choice been made but Bhartrihari's enjoyment of the fruit of his endeavours seems to have all but commenced. But now let us go one or two steps further, and we hear a complaint that he (for I take it that the subject must be first personal in Stanza 89, just the same as in the Stanza on which Dr. Bhâu relies), has wasted his youth in vain. Once more at the opening of Stanza 91, we come to doubt and misgiving, which [illegible] again dispelled in the fourth line of the Stanza, and again in St. 93 there is the old yearning and hankering after liberation from the griefs

* See Arc. Classics for Eng Readers "Horace," [illegible] 115, [illegible] seq. "It may be," says Mr Martin, "that among Horace's odes, some were directly inspired by the ladies to whom they are addressed; but it is time that modern criticism should brush away all the elaborate nonsense which has been written to demonstrate that Pyrrha, Chloe, Lalage, Lydia, Lyde, Leuconoe, Tyndaris, Glycera, and Barine, not to mention others, were real personages to whom the poet was attached."

of this world. Again—but it is unnecessary to proceed, and we shall therefore stop here.*

Very few points now remain to be discussed. Was Bhartrihari—the author of the S'atakas—the same as the Bhartrihari or Hari who is known as the author of the Vâkyapadiya? We have already by implication answered this question in the affirmative on the authority of tradition. That tradition is alluded to by Colebrooke† who does not question it; and the same remark applies to Bohlen.‡ Was Bhartrihari identical with the author of the Bhatti-kâvya? For an affirmative answer to this question, there is no better or stronger ground than the identity of name§ but even this ground is exceedingly weak. Thus in the commentary of Bharata on Bhati, the name of the author is given as Bhartrihari, but nothing more is said about him. In the other commentary which has been published, the name is given as Bhatti, and he is described as "S'rîsvâmisûnu," and as a great grammarian.‖ In his list of Sanskrit grammars, Colebrooke mentions the Bhatti-

---

* Since the remarks in the text were originally written, I have found the following confirmation for them in a remark of Professor Weber's (see Indian Antiquary, Vol II, p. 207a) He says —"There would result a very curious biography of Patañjali, if all the examples which he draws from common life and which are given by him in the *first* person were to be considered as throwing light on his own personal experiences." It may, perhaps, be worth adding, that according to Colebrooke, the Vâkyapadiya was probably once in use at Ujjayini (Essays, Vol II, p 21) This serves to show that there is something more than *bare* oral tradition to connect Bhartrihari with Vikrama, for it will be remembered that Ujjayini was the latter's capital city.

† Essays, Vol. II, pp. 6-74. See on this and other kindred points, Max Müller's *India: What it can teach us*, p. 349.

‡ *Praefatio* vi.

§ *But even this according to some authorities only. And see* Max Müller's, India: What it can teach us, p. 349 *et seq.*, but also Indian Antiquary, Vol. XII, p 226. Bhatti appears also identified by some with Bhatta-Nârâyana, the author of the Venisanhâra. See Prof. N Mukarji's *Raghu and Bhatti*, p. 4.

‖ See the recent Calcutta Edition. But see, too, Dr. Râjendralâl Mitra's Notices of Sanskrit MSS, Vol IV, p 210, and the quotation from Colebrooke *infra*.

kâvya, but without mentioning the name of the author.* In his essay on Sanskrit and Prâkrit poetry, however, he speaks thus: "The author was Bhartrihari; not, as might be supposed from the name, the celebrated brother of Vikramâditya, but a grammarian and poet who was son of Śridharasvâmi as we are informed by one of his scholiasts, Vidyâvinoda."† In his Oxford catalogue, Prof. Aufrecht speaks of Bhartrihari, *"cujus liber grammaticus minime vero Bhaṭṭikâvyam memoratur."*‡ Dr. Bhâu says that Bhatti "is popularly believed to have been a son of Bhartrihari."§ Bohlen says:—"They say that Vikrama, in fact, got possession of the kingdom, and took to himself Bhatti as Prime Minister. But in this again they seem to have gone wrong, confounding both persons and times. For there exists a grammatical poem called Bhattikâvya describing at the same time the exploits of Râma, which has been attributed to a certain grammarian belonging to a later age called Bhartrihari, and from the name of this poem, I think, Bhatti seems to have been considered as the brother of this our Bhartrihari."‖ Lastly, Mr. Sashagiri S'âstri says—"King Vikramâditya is said to have been the son of a Brâhman named Chandragupta, who married four wives, one of the Brâhman caste, another of the Kshatriya, the third of the Vaiśya, the fourth of the S'ûdra caste. They were called Brâhmanî, Bhânumatî, Bhâgyavatî, and Sindhumatî. Each of the four bore him a son. Vararuchi was born of

* Essays, Vol. II, p. 43.

† Essays, Vol. II., p. 116, and Cf. Prof. Mukarji's Raghu and Bhatti, pp. 4-5.

‡ P. 175 b

§ Journal [illegible] B. R. A, S. Jan., 1832, p. 219.

‖ Præfatio, p. 6.

In Aufrecht's Catalogue, (p. 124 a), we have a reference to Bhartrisvâmî as the author of a Stanza, beginning नेदंसेतम् &c., quoted by Sârngadhara. The Stanza belongs to the Bhattikavya. (See Canto II., St. 19) But in the edition of Sarngadhara published at Banâras, (1876), the author is named as Bhattasvamî, (p. 562), and directly after this we have a Stanza quoted as Bhartrihari's which occurs in the Sringâras'ataka, (See p. 218, Kâvyasangraha.) Bhattasvamî is again quoted (under that name both in Aufrecht and the Banâras Edition), by Sârngadhara, as the author of a Stanza occurring in the Bhattikavya, Canto II., St. 9. See Aufrecht p. 124 a and Sarngadhara (Banaras Edition), p. 159. It may be added that wherever I have compared them, I have found the readings in the Banaras Edition to agree generally with the readings in the MS in the Library of the B. B. R. A. Society.

the first wife, Vikramârka of the second, Bhatti of the third, and Bhartrihari of the fourth. Vikramârka became king, while Bhatti served him in the capacity of Prime Minister."* From this conspectus of opinions,† the conclusions deducible seem to be, that the identity of the two Bhartriharis rests on the frailest possible foundation, and that it is only just possible that there may have been some connexion between them, but which of those alleged has the best voucher it is difficult to say

Dr. Bhâu Dâji identifies Bhartrihari with the Bhartrimentha mentioned in the Râjatarangini, and he makes him a contemporary of Kâlidâsa.‡ Dr. Bhâu adduces no grounds for the identification, but only says that it is "to be presumed." On the other hand, it should be remembered, that the S'ârngadhara-Paddhati quotes the name Bhartrihari as well as Bhartrimentha,§ that the latter name is not much known, that Dr. Aufrecht mentions an alternative name for it which is still further removed from, and entirely

---

* Ind Ant., Vol I, p 314. This story is also given by Bohlen. (Prof, P. 7.) Bohlen thinks that the Chandragupta of the story "*nisi omnia me fallunt,*" is the same "*Sandracottus rex celeberrimus quem sacerdotem fuisse scioli seniores hallucinantur.*" This identification, however, seems to be based simply on identity of name, the name given by Roger being "Sandragoupetna Naraja," which Bohlen points out to be the same as चन्द्रगुप्तनृप राजा (sic) Mr Sashagiri's story, however, has no reference to this exalted rank of Chandragupta As to the Vararuchi mentioned in this story, Bohlen has no doubt that he is the same as the author of the Prakrit Prakasa, because he is said to have composed a commentary on some part of the Vedas, and also an ethical work. But accepting this, and accepting Prof Cowell's identification of this Vararuchi with the author of the Vartikas on Panini, we should have to place Bhartrihari before Patañjali (See Cowell's Vararuchi, p 6.)

† All the authorities referred to above have been since set out again and discussed by Dr. R. Mitra in his Notices of Sanskrit MSS., Vol. VI, pp 145, *et seq* His conclusion is that Bhatti and Bhartrihari are two distinct persons; and Cf Prof N. Mukarji's *Raghu and Bhatti*, p. 7.

‡ Journal B B. R A. S., Jan. 1862, p. 218.

§ Aufrecht's Catalogue, pp 209a and 124a Bhartrihari and Bhartrimentha are, in fact, quoted one after the other in the S'ârngadhara Paddhati by name The Stanza quoted from the former is from the Sringârasataka. The latter is not in any one of the three S'atakas (P 569) The latter name, it ought however to be added, is read as Bhartrimantha in the edition of S'ârngadhara published at Banâras

unconnected with, the name Bhartrihari, viz., Mentha,* and that the verses quoted by Dr. Aufrecht as Bhartrimentha's,† to judge from their opening words as given by him, do not belong to any work, that I am aware of, ascribed by tradition or any other authority to Bhartrihari. It may be added here, that in Max Müller's History of Ancient Sanskrit Literature, a tradition is mentioned which gives the name Bhartrihari to the author of the Mahâbhâshya.‡ There must, I think, be some mistake here.

Little more of Bhartrihari's personal history is known than has been alluded to in the previous pages. His theosophy, as has been pointed out, corresponds notably with that of the Vedântins. In religion proper, he was a unitarian as respects Śiva and Vishṇu.§ He, however, acknowledges in so many words, what is clear enough from various parts of his poems, that his special predilections are towards the former Deity.‖ In the first Stanza of the Śringâraśataka he mentions together Brahmâ, Vishṇu, and Śiva—who seem to have been already in his time associated together into the Hindu Trinity.¶ Banâras is mentioned with reverence, as also, and more frequently, the Ganges.** The stories of the temptations of Parâśara and Viśvâmitra are also referred to.†† The mention of Vishṇu's Ten Incarnations has been already touched upon.‡‡

---

* Id., p. 124b. See also as to Mentha J. B. B. R. A. S. (St. No. 1877), p. 12 and Max Muller's India. What it can teach us, p. 328. In the Banâras Edition of Śârngadhara one of the passages ascribed to Mentha in Aufrecht's copy is wanting, and the other is ascribed to Trivikramâditya and Mendhra.

† Id., p. 209b. I have now seen the whole stanza and cannot still trace its source.

‡ P. 235.

§ Compare also Kâlidâsa's Kumâra. VII., 44.

‖ V. S. Stanza 99.

¶ Comp. Kumâra VII., 44, and *inter alia* Bhândârkar's Dekkan, pp. 43-5; Mâgha XIV. 61.

** V. S. *passim*.

†† Śringâraśataka (Bomb. Ed.), St. 65.

‡‡ Prof. Max Müller (Indian Antiquary Vol. IX., p. 308), mentions a tradition obtained from Chinese sources, showing Bhartrihari, the grammarian, to have been a Buddhist. The Chinese account belongs to the seventh century A. D. See, too, India: What it can teach us, p. 347. For a comparison of Bhartrihari with European Pessimists, see Tawney's Bhartrihari Preface, pp. xiii., *et seq*.

At p. V., *Supra*, I have quoted Prof. Max Muller's suggestion regarding

One great question still remains—*that, namely*, suggested by some of the Stanzas in these Śatakas being found to occur in other extant works. We need take no particular notice of those which occur in the Panchatantra; nor those in the works on Rhetoric such as the Daśrûpa or the Kâvya-Prakâśa; nor yet of the one in the Mahânâṭaka; nor even of those quoted in the Bhojaprabandha; nor again of that well known Stanza of the Śâkuntala commencing अनाघ्रातं पुष्पम् which, according to Weber's Various *Readings in Bohlen (p. 22)*, occurs in one of the MSS. of these

the "Buddhist flavour," which, he says, has been perceived in the Śatakas of Bhartṛihari. *I must confess, however, that after reading and re-reading* the Śatakas, I have failed to detect anything that can be properly called Buddhistic about them That the morality or doctrine of many of the Stanzas is similar to, or even identical with, what we meet with in Buddhistic works, I have little doubt. But I have equally little doubt, that there is nothing *peculiarly* Buddhistic about them. They appear to me to embody what was probably the common property of the age, as much Brahmanical as Buddhistic, and as much Buddhistic as Brahmanical In truth, I have not seen any evidence which would justify such a hard and fast line being drawn between Buddhism and Brahminism on these points, as seems to be necessary in order to assign our Śatakas to Buddhism rather than to Brahminism The parallels I have pointed out between the Bhagavadgîtâ and Buddhism seem to me to afford evidence looking the other way These parallels might be easily multiplied (See *inter alia* Kern's Saddharmapundarika Introduction, *passim*, and p. 320 *et seq*, 402, or Max Muller's Dhammapada pp. 33-37; compare also the remarks in my Introduction to the Gîtâ in the Sacred Books of the East, p 25, *et seq*, Max Muller's Upanishads *in the Sacred Books of the East*, Part II., pp 333 341). For these reasons, I cannot accept the suggestion about the "Buddhistic flavour," alleged to exist *in the Śatakas* *And I beg further to point out that* the Chinese tradition about Bhartrihari's being a Buddhist, if properly interpreted to apply to *the Bhartṛihari of the Śatakas, is not easily to be reconciled* with the facts to which attention has been drawn in the text, *e.g.*, the references to the Trinity, to the ten incarnations, to the Vedas, Smritis, and Purâṇas, nor with what I cannot help calling the distinctly Vedântic character of the opening Stanza of the Nîti and Vairâgya Śatakas, not to mention others.

Prof Max Müller's (India. What it can teach us, p' 329, note), suggests that Bhartrihari might possibly be identical with the क्षपणक, who is mentioned as one of the celebrated "Nine Gems" of Vikrama's court I presume this suggestion is based on the Chinese tradition above referred to And in regard to it, it may be of interest to draw attention here to the fact pointed out in our note on the Nîtiśataka.

Satakas. All these may be thrown aside in the present inquiry, because, in the works where they occur,* they, with one exception, † do not claim to be original Stanzas of the authors of those works. But the question of difficulty is raised by Stanzas 70 and 27 of the Nitiśataka, by Miscellaneous Stanza 7 of the same Śataka, and by Miscellaneous Stanza 9 of the Vairâgyaśataka.‡ The first of these, as is well known, is in the Sâkuntala; the second and third are in the Mudrârâkshasa; the fourth is in the Mṛichchhakaṭika.§ Of these again the last two may be dismissed with the observation that as they are not to be found in all copies of the Śatakas,‖ and as they are found elsewhere, they are probably interpolated in the Śatakas. As to the second Stanza, it must be observed, on the one hand, that it does not occur in one of the three families¶ of MSS. consulted; but it is noticeable, on the other hand, that it is quoted as from Bhartṛihari's Śataka in so old a work as the Daśarûpâvaloka** —which work also quotes in another place the Mudrârâkshasa,†† in which the Stanza occurs again. However, as the question is distinctly raised by the first noted Stanza (which does not occur only in an imperfect copy of Bhartṛihari), we need not dwell here any longer on this part of the matter.

---

* Bhartrihari is also quoted from, in Abhinavagupta's work on Poetics, Lochana, belonging to the eleventh century. See J. B B. R A. S. (Sp. No. 1877), p. 67. Other stanzas than those alluded to in the text, which these Śatakas have in common with other works, have been noted as such in our notes. Some more have also been noticed in sundry anthologies. But I am not yet in a position to usefully discuss the question afresh. More materials for the discussion are turning up. And in a short time it may be hoped that enough will have been collected for fresh examination of the subject

† The one exception is the Stanza in the Śâkuntala, and that must be a mere interpolation in the MS. referred to by Prof Weber. That Stanza also occurs in Vâman Pandit's Marâthi Translation of these Śatakas. See Nibandhamâlâ, No 30, p. 27.

‡ Bohlen also mentions Bhavabhûti, but I am not aware of any Stanza common to him with Bhartrihari. Is there not some mistake when Bohlen speaks of a codex of the Sâhitya Darpana as written in 1027 A. C? See Præfatio, p. 6.

§ For references see our foot-notes to the respective Stanzas

‖ See the Index *infra*

¶ See the Critical Notice *infra*.

** P. 62, Hall's Ed. See also our Mudrârâkshasa, Introduction, p. xxvi

†† Ditto, p. 120

what we have given in the note to the second Stanza of that Nitis'ataka, except that it gives the name of Bhartrihari's wife as Anangasená.* I quote the close of this passage of the commentary: तदा सभास्थो राजा परं विषादमापन्न इदमुवाच । अहो स्त्रीणां चित्तचरित्रं च न केनापि ज्ञायते । धिगेनामित्यारभ्य तं मां चेति ॥ न वैराग्यात्परं भाग्यं न बोधादपरः सखा ॥ न हरेरपरस्त्राता न संसारात्परो रिपुः ॥ इत्यादि पठित्वा विक्रमार्कं राज्येऽभिषिच्य स्वयमरण्यं विरक्तः सन्नेतच्छ्लोकत्रयं (शतत्रयं ?) च करोति ॥

* See on this name Lassen in Indian Antiquary, Vol. IV., p. 2, Tawney's 'Bhartrihari,' Preface, pp. v, ix. In the भरतखंडाचा अर्वाचीन कोश by Mr. R. B. Godbolé the name is stated to be Padmákshí. There is a long story about her there given, see p. 347, et seq. She is said there to have been named Pingalá, on her being recalled to life after death.

CRITICAL NOTICE.

In preparing the text of the present edition of the Nîtiśataka, altogether fifteen different copies have been consulted. Of these, six copies are printed, and the remaining nine are MSS. The printed copies are the following:—

C The Bombay Oblong edition, lithographed and accompanied by a commentary. I have generally followed its text.

T. The Bombay edition accompanied by a translation into Marâthi. After I had prepared my text and *Variæ lectiones*, I found that there had been more than one edition with a translation into Marâthi printed But I did not consider it either necessary or useful to consult these other editions.

Bo. The edition of Bohlen. I have also made use of the *Variæ lectiones e codicibus Chambersianis petitæ* collected by A. Weber and appended at the close of Bohlen's volume. These I have called 'Bo.n.'

Be. The copy in Benfey's Chrestomathie. I have also made use of the various readings. They are called 'Be.n.'

K. The copy in the Kávyasangraha recently printed at Calcutta. This work seems to be very much like a reprint of Hæberlin's anthology, and it will be found that, in the majority of cases at least, the reading in 'K.' and in Be.n. (which is from Hæberlin) coincide.

N. A copy of the three Śatakas of Bhartṛihari printed in Telugu characters. This copy has been sent me by my friend Mr. V. N. Narasimiengar of Bangalore, who tells me that this copy represents the recension universally current in the South.

The Manuscripts collated are the following:—

S. A very neatly and beautifully written copy with a commentary, in the collection of MSS. deposited in Elphinstone College, and belonging to the Government of Bombay. It is fairly correct, and the slips it contains are, on the whole, easy of detection as well as rectification.

too D. P. and R. come from Gujarath, still M. stands alone, and the latter three belong to only one province of Western India. *Notwithstanding these circumstances, however, I should probably have preferred to base my text upon the second family of* MSS. since it appears to have its representative in Eastern India, and in the Southern, Central, and Northern parts of Western India, and because there exists a commentary on its text far superior to the other. But my attention was attracted to the ambit of its currency some time after I had made considerable progress *in the work according to my first plan.** *I need scarcely* add, however, that the whole of this text can be pieced together from the Various Readings noted at the foot of each page, and from the Miscellaneous Stanzas.

I will not dwell on the results which the appended Table can be made to yield, but will only add the following summary of one class of those results. It will be found then, that 59 Stanzas occur in every one of the copies consulted. But if we *exclude G. in accordance with what has been remarked above,* the number will rise to 76. Again, all the copies in group Bo. contain 88 Stanzas; all those in group C. (omitting G.) 105, all in group K. 97.

The main cause of these discrepancies between the different MSS. and families of MSS. is, it seems to me, not very difficult to divine. Even without taking up what I own, appears to me *a somewhat unsafe position—even without holding that the* Nītiśataka in its inception was but a compilation of Subhāshitas culled from the works of various writers, (see Introd. pp. xiii., xiv.) we may be pretty sure that, after that work was over, additions would be made to it from time to time by later writers, or by later editors of the Satakas. Again, I believe, that *the marshalling of the several Stanzas under different* headings must also have been the work of later editors of the Satakas, so that the order of the Stanzas appearing in the copies current in different parts of the country would very likely be different in most cases. And these two circumstances, which

* For one other reason, see Introduction, p. xx

are quite within the range of probability, suffice, in my opinion, to explain all the most remarkable discrepancies between the various copies.

The same remarks apply *mutatis mutandis* to the Vairâgya-śataka, the printed copies consulted for which correspond to (*i. e.* belong to the same sets with) Nos. 1—5 for the *Nitiśataka*. Of the MSS. four correspond to (*i. e.* belong to the same set with) Nos. 7—10 for the *Nitiśataka*. Besides these there are,—

J. A MS. with commentary kindly lent me by Dr. J. G. Bühler. I have not used it in collation, as it is incorrect in nearly every line. It comes from Gujarâth.

A A MS. lent me by my friend Mr. Kâthavate. It comes like F. from Poona.

B. An incomplete MS. also lent me by Mr. Kâthavate also from Poona. This and the last are both tolerably correct, but neither is neatly written, and neither has a commentary.

I have received lists of the Stanzas in two Kolhâpur MSS. of this Śataka also from Mr. Athalye. One of these (Y.) contains 134 Stanzas.

Of these all the copies contain only 40 Stanzas. All excepting B. J. and G. (which are incomplete) contain 66. The group represented by C (the first 7 in the Index) contains 92. The other contains 83. It will be seen from the Indexes, that some Stanzas occur both in the Nîti and the Vairâgya S'atakas, and that too sometimes in copies belonging to one and the same set.

By an oversight I have omitted in the notes to the first Index to state, that the numbering in X. of अप्रियवचन &c. and following Stanzas is incorrect, but has been retained, there being there an additional Stanza introduced by तथा चोक्तम् running as follows अज्ञानस्य प्रदानस्य कर्तव्यस्य च कर्मणः । क्षिप्रमक्रियमाणस्य कालो (*sic*) पिबति तद्रसम्. In N. (Nîtiśataka) also, Stanzas 31 and 32 are wanting, and the numbering of the succeeding Stanzas is wrong but is retained. In other cases of wrong numbering in the MSS., I have made corrections in the Index.

It may be stated, that I have given, I believe, all the Various Readings occurring in the different copies except those which

appeared to me to be *clearly* mere slips. When that was not clear, I have given the readings of the copies, although I considered them to be *very probably* mere slips. The work of collating so many copies has been troublesome, and I now think that part of it might have been dispensed with. As it is, the extent of the work and its tedious character must be my apology for any slips which may have remained uncorrected.

In explanation of the foot-notes, it may be stated, that *a*, *b*, *c*, and *d*, denote the respective lines of each Stanza, the number of which is denoted by the Roman numerals. A° before or after any letter indicates that for brevity's sake other letters of the same word preceding or following these letters, *as the case may be*, have been omitted. *A semicolon* separates the letters as they occur in our text from the variants in the copies mentioned. Where the letters used to designate the various copies are printed within brackets without any other obvious explanation, it should be understood that the reference is to the Stanza in those copies occurring in a different S'ataka from that on which the note is given. Thus (A. P. R.) at p. 2 below in the note on Stanza 8 means that the *readings for which A. P. R. are referred to, are contained in* the Stanza यदा किंचित् &c., in the Vairâgya S'ataka in the copies designated by the letters A. P. R. In some very rare instances, the letters of the text repeated in the notes for showing the variants are taken from two different lines, but come under only one of the two. Such cases will be easily understood where they occur.

In conclusion, I have only to acknowledge my obligations to my numerous friends (the names of all of whom have not occurred in these pages) who have given me valuable help of one sort or another in the preparation of this work.

INDEX.

	Bo.	Bo.	Y.	N.	W.	S.	L.	C.	T.	X.	G	K.	D.	M.	R.	P.	A.
ो हेत ...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	५२	५७	५३	...	...	...
तत्पुरुषाः(ऐडसत्पुरुषा)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
र्हैर	८०	८०	७९	८१	८२	८०	८२	८२	८२	७१	८२	४५	४५	४६	४५	४५	४७
र्थिनर्याणि	७५	७५	७७	७७	१०६	१०३	१०६	१०६	१०५	१०३	...	८१	८१	८४	७१	७१	८४
मडकुल	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	१०८	...	...	...	...	...
धान्य.	५५	५५	५४	५४	६५	६३	६५	६५	६४	६२	६५	९४	९४	९२	९२	९२	९७
लोयतम्	...	*१	...	...	८१	८७	८१	८१	८०	८६	...	५१	६०	६०	५१	५१	६१
नाकटाक्ष	७६	७६	७६	७६	१०७	१०४	१०७	१०७	१०६	१०४	...	७६	७६	७६	७४	७४	७१
कूर्मस्य	६१	६१	...	...	...	...	...	...	...	...	...	१००	१००	९९	९८	९८	१०३
नैन हैम	...	*८	...	...	७१	७८	७१	७१	७८	७७	७१	...	...	...	...	...	...
मदनपक्ष	२५	२५	२५	२४	३३	३३	३३	३३	३२	३२	३३	३८	३८	३१	३८	३८	४०
मकुल	९	९	९	९	९	९	९	९	८	९	९	३२	३२	३५	३५	३५	३४
न	१६	१६	१५	१४	११	११	११	११	१८	११	११	१०५	१०४	१०६	१०२	१०२	१०७
न यानि	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	१०४	...	...	...	...	...
भी	...	*१०	...	...	१०३	१०१	१०३	१०३	१०२	१००	...	...	...	...	...	...	...
इमी	७१	७१	७५	७४	८१	७१	८१	८१	८०	७८	८१	१७	१८	१८	१८	१८	१८
निर्धेनु	१८	१८	१७	१६	२१	२१	२१	२१	२०	२१	२१	...	...	...	...	...	...
पात्य	६७	६७	६७	६७	७५	७४	७५	७५	७२	७३	...	३०	३०	३१	३१	३१	३२
क्षामोपि	२२	२२	२१	२०	२९	२९	२९	२९	२८	२८	२९	१२	१२	१३	१३	१३	१३
T मन्नि	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	१५	...	...	...	...
वाटी...	८६	८६	८५	८५	९०	८८	९०	९०	८९	८७	...	४३	४३	४४	४३	४३	४५
जभुजङ्गम	८७	८७	८६	८६	९१	८९	९१	९१	९०	८८	...	...	...	...	...	...	...
वद्गुण	९७	९७	९६	९६	९९	९५	९९	९९	९८	९४	९९	५१	५२	५२	५१	५१	५३
र्तीमन	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	१	१	...

[illegible]	८३	८३	...	८०	८१	८५	८७	८०	८६	८४	...	७५	७९	७६	७७	७७	८२
[illegible]	३१	३१	३०	१९	३४	३४	३४	३४	३३	३३	३४	६८	६८	६८	६६	६६	७१
[illegible]	२०	२०	१९	१८	३३	३३	३३	३३	३२	३२	३३	४७	४८	४८	४७	४७	४९
[illegible]	४४	४४	४३	४४	५४	५३	५४	५४	५३	५२	५४	२२	२२	२२	२३	२२	२३
[illegible]	...	...	६१	६१	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
[illegible]	३२	३२	३१	३०	३९	३९	३९	३९	३८	३८	३९	२३	२३	२३	२४	२४	२४
[illegible]	...	७५	...	...	४०	४०	४०	४०	३९	३९	४०	...	...	...	...	...	...
[illegible]	७०	७०	७०	७०	७०	७६	७७	७७	७६	७५	७७	५०	५१	५१	५०	५०	५२
[illegible] ([illegible])	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
[illegible]	...	७६	...	...	५०	...	५०	५०	४९	...	५०	...	...	...	...	...	...
[illegible]	१९	१९	१८	१७	२२	२२	२२	२२	२१	२१	२२	१३	१३	१२	११	११	१६
[illegible]	३५	३५	३४	३५	४३	४३	४३	४३	४२	४२	४३	६२	६३	६३	६१	६१	६४
[illegible]	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	...	१	...	...	...	...
दुर्योधन (सुयोधन)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
[illegible]	४३	४३	४२	४३	५३	५२	५३	५३	५२	५१	५२	२९	२९	३०	३०	३०	३०
[illegible]	३४	३४	३३	३४	४२	४२	४२	४२	४१	४१	४२	२०	२१	२१	२२	२३	२१
[illegible]	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	१०१	१०१	१००	९९	९९	१०४
[illegible]	९०	९०	९१	९१	...	...	...	...	...	...	...	१०२	१०२	१०१	१००	१००	१०५
[illegible] ([illegible])	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
[illegible]	४७	४७	४७	४७	५७	५६	५७	५७	५६	५५	५७	७३	७३	७३	७१	७१	७६
[illegible]	१२	१२	१२	१२	१४	१२	१४	१४	१३	११	...	१९	२०	२०	२०	२०	२०
[illegible]	५९	५९	६१	६१	६९	६८	६९	६९	६८	६७	६९	४०	४०	४१	४०	४०	४२
[illegible]	८१	८१	...	७५	८३	८१	८३	८३	८२	८०	८३	९	९	१०	१०	१०	१०
[illegible]	८५	८५	८२	८२	८८	८६	८८	८८	८७	८५	...	५८	५९	५९	५८	५८	६०
[illegible]	१४	१४	१८	१८	१६	१७	१६	१६	१३	१६	...	४४	४४	४५	४४	४४	४६
[illegible] ([illegible])	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
[illegible]	८९	८९	...	...	१३	११	१३	१३	१२	१०	...	...	...	...	...	...	...

	Bu.	Bo.	Y.	N.	W.	S.	L.	C.	T.	X.	G.	K.	D.	M.	R.	P.	A.
यथाक्रमम्	६५	६५	६४	६४	७३	७१	७३	७३	७२	७०	...	८३	८३	८१	८१	८१	८६
परिक्षीण.	३७	३७	३६	३७	४५	४५	४५	४५	४४	४३	४५	६	६	७	७	७	७
परिच्छि.तैलभ्याः	...	*२२	...	...	...	१०७	...	...	...	...	...	१०७	...	...	...	...	...
परिवर्तिनि	२३	२३	२३	२२	३२	३२	३२	३२	३१	३१	३२	१७	१७	१६	१६	१६	१००
पानीनापि	८६	८६	...	...	८५	८३	८५	८५	८४	८२	...	२५	२५	२५	२६	२६	२६
पाशान्निवारय	६४	६३	६६	६६	७२	७३	७२	७२	७१	७२	...	३४	३३	३५	३७	३७	३६
प्रशान्तं प्रच्छन्नम्	५४	५४	५८	५८	६४	६५	६४	६४	६३	६३	६४	७८	७८	७८	७६	७६	८१
प्रसन्न मणि	४	४	४	४	४	४	४	४	३	४	४	३	२	३	३	३	३
प्राणांशनाक्ति	६०	६०	५५	५५	२६	२६	२६	२६	२५	२५	२६	...	...	...	...	...	...
प्रायः कन्दुक	...	...	८४	८४	...	...	...	...	...	...	...	२६	२६	२६	२७	२७	२७
भारभ्रमे (भारभ्यने)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
प्रियसखि	...	...	८९	८९	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
प्रिया न्याय्या (भक्तस्नौ)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
पीतानि यः	५८	५८	६०	६०	६८	६७	६८	६८	६७	६६	६८	२७	२७	२७	२८	२८	२८
बाल बाल (ब्याल बाल)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
बैजारी	...	...	२	२	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
ब्रह्मा येन	१३	१३	१२	१२	१५	१३	१५	१५	१४	१२	...	३७	३७	३८	३९	३९	३९
भक्ताशय	८२	८२	८३	८३	८४	८२	८४	८४	८३	८१	८४	२४	२४	२४	२५	२५	२५
भवन्ति नम्रा	६२	६२	६२	६२	७०	६९	७०	७०	६९	६८	...	८०	८०	८०	७८	७८	८१
भीमं वनम्	९९	९९	१०१	१०१	१०२	१००	१०२	१०२	१०१	९९	...	५४	५५	५५	५४	५४	५६
मज्जन्त्याभाति	९८	९८	९९	९९	१०१	९८	१०१	१०१	१००	९७	...	५६	५६	५७	५६	५६	५८
मणि शाणोल्लीढः	३६	३६	३५	३६	४४	४४	४४	४४	४३	४३	४४	५	५	६	६	६	६
मनसि वचसि	७१	७१	७१	७१	७८	७७	७८	७८	७७	७६	७८	१४	१४	१५	१५	१५	१५
मानमुद्रह	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	६१

मान्तीकुसुम	...	...	...	...	१०४	...	१०४	१०४	१०३	...	...	...	...	...	...	...	...
मृगमीन	५१	५१	५१	५१	६१	६०	६१	६१	६०	५९	६१	३५	३५	३६	३२	३२	३७
मीनात्मूकः	४८	४८	४८	४८	५८	५७	५८	५८	५७	५६	५८	३९	३९	४०	४१	४१	४१
मदनवती	३०	३०	२९	२८	३७	३७	३७	३७	३६	३६	३७	८७	८७	८६	८५	८५	९०
यदा किंचित्	८	८	८	८	८	८	८	८	७	८	८	...	...	...	...	...	...
यदि नाम दैव	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	१०६	...	१०४	१०३	१०३	१०८
[illegible]गाया निश	४१	४१	४०	४१	४९	४९	४९	४९	४८	४८	४९	६९	६९	६९	६७	६७	७२
[illegible]मागा	...	+७३	...	...	...	...	...	...	...	...	...	५५	...	...	५५	५५	५७
यः [illegible] (प्रीणाति)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
[illegible]ताहित	३३	३३	३२	३३	४१	४१	४१	४१	४०	४०	४१	६३	६४	६४	६२	६२	६६
[illegible]म्भुध	१६	१६	१४	१४	१८	१४	१८	१८	१७	१३	११	३१	३१	३२	३४	३४	३२
[illegible] निजयामि	२	२	२	...	२	२	२	२	१	२	२	‡१००	...	१	...	...	१
[illegible]नाद	...	...	८८	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
[illegible] न विदा	...	*३	...	...	१३	१३	१३	१३	१२	१३	१३	...	...	...	...	...	...
[illegible]	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	१८	१९	१९	१९	१९	१९
[illegible]	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	३१	...	२९	...	...	२२
[illegible]	७२	७२	७२	७२	८०	...	८०	८०	७९	...	८०	६४	६५	६५	६३	६३	६७
[illegible]	३८	३८	३७	३८	४६	४६	४६	४६	४५	४५	४६	७१	७१	७२	६९	६९	७३
[illegible]	...	*७	...	...	५१	५०	५१	५१	५०	४९	५१	...	...	...	...	...	...
[illegible]	१००	१००	७४	...	११०	१०६	११०	११०	१०९	...	...	९८	९८	९७	९५	९५	१०१
[illegible]	५	५	५	५	५	५	५	५	४	५	५	२	३	४	४	४	४
[illegible]	३१	३१	२३	२२	३१	३१	३१	३१	३०	३०	३१	७०	७०	७०	६८	६८	७५
[illegible]	३५	३५	३४	३५	५५	५४	५५	५५	५४	५३	५५	४१	४१	४२	३९	३९	४३
[illegible]	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	४६	...	...	...	...
[illegible]	९५	९५	१००	१००	९७	९९	९७	९७	९६	९८	...	५३	५४	५६	५३	५३	५५
[illegible]	७८	७८	८०	७९	१०९	१०५	१०९	१०९	१०८	१०५	...	८६	८६	८५	८४	८४	८९
[illegible]	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...

	Be.	Bo.	Y.	N.	W.	S.	L.	C.	T.	X.	G.	K.	D.	M.	R.	P.	A.
वट तुङ्गो	७७	७७	७८	७८	...	...	...	...	...	...	...	८५	८५	८२	८३	८३	८८
वट पत्र	२९	२९	२८	२७	३६	३६	३६	३६	३५	३५	३६	५७	५८	५८	५७	५७	५९
वट पर्वत	११	११	...	...	१४	१४	१४	१४	१३	१४	१४	६१	६२	६२	...	...	६३
वट प्राणच्छेद (वट पत्र)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
वट शृङ्गोत्तुंग (वट तुङ्गो)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
वहनि भुवन	२८	२८	२७	२६	३५	३५	३५	३५	३४	३४	३५	९५	९५	९४	९३	९३	९८
वाकठा मठजन	५२	५२	५२	५२	६२	६२	६२	६२	६१	६०	६२	४८	४९	४९	४८	४८	५०
विद्या नाम	१७	१७	१६	१५	२०	२०	२०	२०	१९	२०	२०	९२	९२	९१	९०	९०	९५
विदाई थैयै	५३	५३	५३	५३	६३	६२	६३	६३	६२	६१	६३	८	८	९	९	९	९
विवाद महनाम्	...	...	९०	९०	...	...	...	...	...	...	...	७४	७४	७४	७२	७२	७७
विशुद्धिं र्थयम्	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
विरम विरमा (विपदि मह)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
व्याले बाल	६	६	६	६	६	६	६	६	५	६	६	८९	८९	८७	८७	८७	९२
शकरी बाद	...	१	...	११	११	११	११	११	१०	११	११	...	...	...	...	...	...
शशिदिवाकर (गजभुजङ्गम)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
शाखीरेवान	४६	४६	४६	४६	५६	५५	५६	५६	५५	५३	५६	४	४	५	५	५	५
शारलोपस्कुत	१२	१२	११	१२	१५	१५	१५	१५	१४	१५	१५	७	७	८	८	८	८
शिव शासेम्	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	९	१०	१०	...	...	...	...	...	...
शुभ्रं सद्य	...	§९५	९५	९५	...	...	...	...	...	...	...	‡९६	...	...	...	...	...
श्रोत्रं श्रुतेन	६३	६३	६३	६३	७१	७०	७१	७१	७०	६९	...	६७	[illegible]	६७	६५	६५	७०
सगुण (गुणवत्)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
सत्यानृता	३९	३९	३८	३९	४७	४७	४७	४७	४६	३६	४७	७२	७२	७२	७०	७०	७५
स जातो येन (परिवर्तिनि)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
सन्यन्ये	२०	२०	२६	२५	३४	३४	३४	३४	३३	३३	३४	६५	६६	६६	६४	६४	६८

INDEX No. 2.

इयं बाला	…	६७	…	…	७२	…	७२	…	†९५	…	…	†९४	…	…
उत्तानम्	४	४	५	५	५	६	५	५	५	५	५	५	३	५
उचित	…	…	…	…	…	१२	…	…	…	…	…	…	…	…
उद्गन्तव्यस्था	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	२०	…	…
उद्यानेषु	…	९९	…	…	१००	…	१०१	…	…	…	…	…	…	९५
एकाकी	६०	७२	६६	६६	७७	…	७७	५०	५०	५०	५१	९०	८९	५१
एको देवः	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	३०	…	…
एकौ दातिषु	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	१७	१७
एतस्मात्	५४	५८	५५	५५	६१	६५	६३	६१	६२	६१	६४	६४	६३	६२
एता हसन्ति	…	…	…	…	६६	…	…	…	…	…	…	…	…	…
कथा यारा	…	…	…	…	…	…	…	८२	८१	८२	८३	८७	८७	८३
कातिकयम्	…	…	…	…	६५	…	…	…	…	…	…	…	…	…
किं करवै	९२	१००	९०	९०	१०४	…	१०५	…	†९८	…	…	†९७	…	९८
किं करुणा	§६२	६९	६४	६४	७४	…	७४	२३	२३	२३	२४	५६	२५	२४
किं वैरैः	७७	८१	७२	७२	८५	…	८४	६९	६९	६९	७०	७२	७१	७०
कुरुदेश	९८	१०६	९५	९५	११०	…	१११	३४	३४	३४	३५	३८	३७	३५
कुमारः कामः	१६	१८	१८	१८	१९	२१	१९	…	‖१४	…	…	†६३	…	…
कौशीनम्	९३	१११	…	…	१०५	…	१०६	८५	८४	८५	८६	९२	९१	९९
कौशिकीला	१०४	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	*२५	…	१०७
क्षणं बालो	…	११२	१०४	१०४	११८	…	११९	४७	४७	४७	४८	५१	५०	४८
खाने न	१२	१३	१४	१४	१४	१६	१४	…	…	…	…	*२३	६	…
गतेऽमायाः	५	६	६	६	६	७	६	६	६	६	६	६	४	६
गङ्गातरङ्ग	६५	७०	८०	८०	७५	…	७५	२२	२२	२२	२३	२५	२४	२३
गङ्गातीरे	३०	४१	४०	४०	४४	४८	४६	…	…	…	८९	*२४	९८	१०४
गात्रं संकुचितम्	…	१४१	…	…	…	…	१३४	७०	७०	७०	७१	७४	७३	७१
गौरैः	…	…	७	७	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…
धर्मखण्डम्	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	१७	…	…	…

	A.	C.	P.	R.	M.	B.	Y.	G.	K.	J.	T.	Bo.	N.	V.
[illegible]	११	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
[illegible]	४१	५६	५४	५४	५९	६३	६१	...	...	...	९५	*२४	९६	१०२
[illegible]	...	...	...	...	...	...	...	१	१	१	१	१	१	१
[illegible]	...	...	...	...	...	...	...	६३	६३	६३	६२	६६	६५	६४
काराः कूर्मैः	१०३	...	१०४	१०३	११७	...	११८	...	...	...	९	...	...	...
[illegible] एव	८६	९१	८६	८६	९५	...	९४	७८	७७	७८	७९	८३	८३	७९
[illegible] कन्था	...	७४	...	...	...	...	...	...	...	...	...	*२४	...	...
[illegible] गताम्	...	९०	...	...	९४	...	९३	...	...	...	...	...	...	९१
[illegible]	३६	४०	३९	३९	४३	४७	३५	७३	७३	७३	७४	७७	७६	७४
नवमादनन्त	७०	७६	६९	६९	८०	...	...	६७	६७	६७	६८	७०	६९	६८
[illegible]	...	...	...	...	...	...	...	१८	१८	१८	११	२१	२०	१९
नुत गुल्मानि	८७	९२	८७	८७	९६	...	९५	...	...	...	९२	*२५	१९	९२
[illegible]	७६	८०	८४	८४	८४	...	८३	३७	३७	३७	३८	४१	४०	८६
न राजा	२२	२३	२४	२४	२५	२७	२५	४८	४८	४८	५०	५२	५१	४९
[illegible]	...	...	...	...	...	३१	२९	...	९६	...	...	९९	...	...
[illegible]	...	१	१	१	१	१	१	...	...	...	...	...	...	...
[illegible]	७	८	९	९	९	१०	९	१९	१९	१९	२०	२२	२१	३०
[illegible]	५१	५३	५२	५२	५६	६०	५८	७४	७४	७४	७५	५८	७७	७५
[illegible]	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	१८	...	...
[illegible]	९५	१०३	९२	९२	१०७	...	१०८	१४	१४	१४	१४	१५	१४	१४
न ध्यानम्	१०	१०	१२	१२	१२	१३	१२	४२	४२	४२	४३	४६	४५	४३
न नय	२५	२७	२७	२७	२८	३०	२८	५६	५६	५६	-५७	५७	५६	५७
न निधा	...	...	...	...	३७	४१	३९	...	...	...	९४	...	...	...
न धसरौ	२	३	३	३	३	४	३	३	३	३	३	३	११	३

नाभयरा	८५	८१	८५	८५	१३	...	९२	४१	४१	४२	४४	४७	४६	४४
नार्य ते	...	९७	...	...	१०१	...	१०२	...	...	...	...	*२३	...	९६
निर्थ यो	२४	२६	२६	२६	२७	२९	२७	...	९५	...	८८	६०	५९	...
निशुचा	८	९	१०	१०	१०	११	१०	१०	¶१०	१०	१०	१०	९	१०
नी गजु	६५	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
परिग्रगारि	...	...	...	...	...	...	...	६०	६०	६०	६१	६३	६२	६१
पदेगाम्	३१	३४	३३	३३	३५	३९	३७	५९	५९	५९	६०	६२	६१	६०
पाणिपात्रम्	...	...	...	...	...	...	...	५१	५१	५१	५२	९१	९०	५२
पाणिः पात्रम्	५०	५२	५०	५०	५५	५९	५७	...	...	...	...	...	९९	१०५
पाताल	७१	७७	८२	८२	८१	...	८०	६८	६८	६८	६९	७१	७०	६९
पातालाम	...	...	...	...	११९	...	१२०	...	...	...	...	...	...	...
पुण्यपापे	७२	५५	५३	५३	५८	६२	६०	२१	२१	२१	२२	२४	२३	२२
पुणीमूल	५४	५९	५६	५६	६२	६६	६४	२४	२४	२४	२५	२७	२६	२५
पुरा विकना	...	२८	...	...	२९	३२	३०	...	९७	...	...	१००	...	...
पुनीमूल (पुणीमूल)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
प्रमानन	...	...	...	...	१२०	...	१२१	...	...	...	...	...	...	...
प्राणापानात्	५८	६३	६०	६०	६८	७०	६८	...	...	...	...	...	...	...
मातः पिशा	६८	७३	६७	६७	७८	...	७८	६५	६५	६५	६६	६८	६७	६६
मिगशीर्ष	८९	९८	...	...	१०२	...	१०३	...	...	...	...	...	...	९७
फलगल	२०	२२	२१	२१	२३	२५	२३	५४	५४	५४	५५	५५	५४	५५
फले शीतजा	...	...	...	...	...	...	...	२५	२५	२५	२६	२८	२७	२६
वालि लीला	...	६६	...	...	७१	...	७१	...	†९४	...	...	†९३	...	...
विलगल (फलगल) ...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
बोझारी	१	२	२	२	२	३	२	२	२	२	२	२	...	२
महाजान	१०१	१०८	९८	९८	११३	...	११४	१३	१३	१३	१३	१४	१३	१३
महाप्राण	७१	८१.	७४	७३	८७	...	८६	...	८६	...	...	९४	९२	८७
महोन्नादि	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	९८

	A.	C.	P.	R.	M.	B.	Y.	G.	K.	J.	T.	Bo.	N.	V.
भक्तिर्भवे	६९	७५	६८	६८	७९	...	७९	६६	६६	६६	६०	६९	६८	६७
भर्व्यं भवम्	...	...	१००	१००	४१	...	...	...	...	...	...	...	...	...
भिक्षाकाम............	६४	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
भिक्षाशनम्	१७	१९	१९	१९	२०	२२	२०	१५	१६	१५	१५	१६	१५	१५
भिक्षाशी	८२	८६	७७	७७	९०	...	८९	...	८९	...	...	१५	१५	८९
भिक्षाहार	...	...	...	...	...	...	...	२७	२७	२७	२८	३१	३०	२८
भू: पर्यङ्को	७५	...	...	...	...	...	८२	८६	८५	८६	८७	९३	...	१००
भोगा न	११	१२	१३	१३	१३	१५	१३	८	८	८	८	८	७	८
भोगा भङ्गुर	९४	१०२	९१	९१	१०६	..	१०७	३६	३६	३६	३१	४०	६९	३७
भोगा मेघ (भागुवीयु)...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
भोगास्तुङ्ग............	१०५	...	१०१	१०१	११५	...	११६	३१	३१	३१	३२	३५	३४	३२
भोगे रोग............	...	३५	...	...	...	...	...	२८	२८	२८	२९	२	३१	२९
भ्रान्तः कष्ट	३३	३०	३६	३६	४०	४४	४२	३८	३८	३८	३९	४२	४१	३९
भ्रान्तं देश	३	५	४	४	४	५	४	४	४	४	४	४	२	४
महादेवो	...	६३	...	...	४६	५०	४८	...	...	...	...	...	...	...
मही रम्या	७४	७९	७१	७१	८३	...	८२	८४	८५	८४	८५	८९	९४	८५
महेश्वरे	९०	९९	८९	८९	१०३	...	१४४	७९	७८	७९	८०	८४	८४	८०
मातर्मेदिनि	८३	८७	७८	७८	९१	...	९०	...	९०	...	...	९६	१००	९०
मातर्लक्ष्मि...	५९	६४	६१	६१	६९	...	६९	...	...	...	९९	२४	९३	१०१
माने म्लायिनि	३०	३३	३२	३२	३३	३८	३६	...	१००	...	...	७९	७८	...
मुक्तिरण्डो (मित्थं यो) ...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
मोहं मार्जय	५६	६०	५७	५७	६३	६७	६५	६२	६२	६२	६५	६५	६४	६३
यत्रानेका	३५	३९	३८	३८	४२	४६	४८	३९	३९	३९	४०	४३	४२	४०
यदा किंचित्	२९	३२	३१	३१	३२	३६	३४	...	९९	...	...	...	...	...

मत गोष्टा	११	७१	८१	८१	७६	...	७६	...	...	...	...	*२४	७२	१०९
मरालीट्	८०	८४	७५	७५	८८	...	८७	...	‖८७	...	...	†९८	...	८८
मडेगर्	४८	५१	४९	४९	५४	५८	५६	...	...	...	...	*५४	८२	...
मड्यरम्	...	...	...	...	२	...	...	...	...	...	...	...	...	...
मसागा	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	७३	...	...
बाबालेवण	८४	८८	७९	७९	९२	...	९१	७२	७२	७२	७१	७६	७५	७१
मा गिनतामि	...	...	१०६	१०६	...	२	...	...	...	...	...	...	...	...
मृगर्	६०	६५	६२	६२	७०	...	७०	...	...	...	...	*२४	...	१०८
मीजेर	१४	१५	११	११	१६	१८	१६	...	...	...	...	*२७	...	...
मे मार्टीन	४१	४७	४५	४५	५०	५४	५२	२६	२६	२६	२७	२१	२८	२७
मे गीतीव	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	१२	२९	...
[illegible]	६१	६८	६३	६३	७१	...	७१	७६	७५	७६	७७	८१	८०	७७
[illegible]	८१	८५	७६	७६	८९	...	८८	७५	८८	७५	७६	८०	७९	७६
[illegible]	७१	७८	७०	७०	८२	...	८१	४१	४१	४१	४२	६५	४४	४२
[illegible] ([illegible])	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
[illegible]	४१	५०	४८	४८	५१	५७	५५	५१	५१	५१	५४	५४	५१	५४
[illegible]	३४	३८	३७	३०	४१	४५	४१	४५	४५	४५	४६	४९	४८	४६
[illegible]	...	...	...	...	...	...	१२७	७१	७१	७१	७२	७५	७४	७२
[illegible]	११	१४	१५	१५	१५	१७	१५	९	९	९	९	९	८	९
[illegible]	४६	४९	४७	४७	५२	५६	५४	८१	८०	८१	८२	८६	८६	८२
[illegible]	४४	४८	४६	४६	५२	५५	५१	४४	४४	४४	४५	४८	४७	४५
[illegible]	२१	२१	२१	२१	२४	२६	२४	५७	५७	५७	५८	५८	५७	५८
[illegible]	५७	६२	५९	५९	६७	६९	६७	...	...	...	...	*२४	...	१०६
[illegible]	...	१०	...	...	१८	२०	१८	...	...	...	...	...	...	...
[illegible] ([illegible])	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
[illegible]	१०२	१०९	९९	९९	११४	...	११५	३५	३५	३५	३६	३९	३८	३६
[illegible]	...	९४	...	...	९८	...	१००	...	...	...	...	...	...	९१

	A.	C.	P.	R.	M.	B.	Y.	G.	K.	J.	T.	Bo.	N.	V.
शर शार्वम्	४०	४४	४३	४२	४७	५१	४९	...	...	...	...	...	...	...
सन्ते धन्याः (अहो धन्या.)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
लज्जानः	२६	२९	२८	२८	३०	३३	३१	...	९८	...	...	६१	६०	...
सत्यामेव	...	१५	...	...	११	...	११	...	...	...	...	...	...	१४
सदा मेरुः (यदा मेघाः)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
समारम्भा	...	...	६५	६५	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
सा रम्या (भ्रातः कष्ट)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
सिंहो	...	...	...	१०७	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
सृजति	१०६	११०	१०२	१०२	११६	...	११७	...	...	...	९०	...	...	...
समोहयन्ति	...	...	१०५	१०५	...	...	...	...	†९९	११	...	†९१	...	...
स्तनौ मांस	१८	२०	२०	२०	२१	२३	२१	१६	१५	...	१६	१७	१६	१६
स्थिताः पुण्ये	...	...	...	...	२८	४२	४०	...	...	...	९३	...	...	...
स्वस्था गात्रैः	८८	२३	८८	८८	९७	...	९७	८९	८२	८३	८४	८८	८८	८४
स्फुरत्स्फार	३९	४२	४१	४१	४५	४९	४७	८०	७९	८०	८१	८५	८५	८१
स्वादिष्टम्	...	...	...	...	७	८	७	...	९१	...	...	९७	...	...
हिंसाशून्य	९	१०	११	११	११	१३	११	...	९४	...	...	९८	९७	१०६

* Weber's Various Readings in Bohlen (page.) † S'ṛingâraśataka Stanzas. ‡ Bohlen-Miscellaneous Stanzas. § Another reading of this is No. 63. ¶ Also No. 92. ‖ No. 94=64; No. 87=99 of the Śṛingâraśataka. $ Miscellaneous Stanzas *ad finem.* Ψ मृ पर्यङ्के is given as a Various Reading on this.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ अथ नीतिशतकम् ॥

दिक्कालाद्यनवच्छिन्नानन्तचिन्मात्रमूर्तये ।
स्वानुभूत्येकसाराय नमः शान्ताय तेजसे ॥ १ ॥

यां चिन्तयामि सततं मयि सा विरक्ता
साप्यन्यमिच्छति जनं स जनोन्यसक्तः ।
अस्मत्कृते च परितुष्यति काचिदन्या
धिक्तां च तं च मदनं च इमां च मां च ॥ २ ॥

अज्ञः सुखमाराध्यः सुखतरमाराध्यते विशेषज्ञः ।
ज्ञानलवदुर्विदग्धं ब्रह्मापि नरं न रञ्जयति ॥ ३ ॥

प्रसह्य मणिमुद्धरेन्मकरवक्त्रदंष्ट्राङ्कुरा-
त्समुद्रमपि संतरेत्प्रचलदूर्मिमालाकुलम् ।
भुजङ्गमपि कोपितं शिरसि पुष्पवद्धारये-
न्न तु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमाराधयेत् ॥ ४ ॥

I. (*a*) दिक्कालानवच्छिन्नाय चिन्मात्रानन्तमूर्तये. Bo. (*b*) °भूत्ये°; °भूत्यै°. Be. Bo. S. W. L. D. X. G. साराय; मानाय. D. Bo.n. N.

II. (*a*) चि°; न [P. R.] (*b*) °च्य°; सा°. Bo. Be. [P. R. K.] सक्तः; रक्तः Be.n. (*c*) च; °पि. [P. R. K] Be.n. Bo.n. °तु°; °शु°. X. (*d*) धिक्तां च तं च; धिक् तां च. W.

III. (*b*) विशे°; °ऽज्ञो°. K. Be.n. (*c*) लवदुर्विद°; लवलेशाद° D. (*d*) °पि न°, °पि नं न° C. T. S. L. W. X. D. F. G.

IV. (*a*) °ष्ट्राङ्कु°. °शल्य° F. N. (*b*) °रेत्प्रचलदू°; °रेत्प्रचलदू° Bo. Be. °रेत्प्रचुरदू°. W. G (where न for नु) °रेत्प्रचलनू°. K. °रेत्प्रमदू° P. See further Be.n. (*d*) °ष्ट, °ष्ट R.

लभेत सिकतासु तैलमपि यत्नतः पीडय-
न्पिबेच्च मृगतृष्णिकासु सलिलं पिपासार्दितः ।
कदाचिदपि पर्यटञ्शशविषाणमासादये-
न्न तु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमाराधयेत् ॥ ५ ॥

व्यालं बालमृणालतन्तुभिरसौ रोद्धुं समुज्जृम्भते
छेत्तुं वज्रमणीञ्छिरीषकुसुमप्रान्तेन संनह्यते ।
माधुर्यं मधुबिन्दुना रचयितुं क्षाराम्बुधेरीहते
नेतुं वाञ्छति यः खलान्पथि सतां सूक्तैः सुधास्यन्दिभिः ॥६॥

स्वायत्तमेकान्तगुणं विधात्रा
विनिर्मितं छादनमज्ञतायाः ।
विशेषतः सर्वविदां समाजे
विभूषणं मौनमपण्डितानाम् ॥ ७ ॥

यदा किंचिज्ज्ञोहं द्विप इव मदान्धः समभवं
तदा सर्वज्ञोस्मीत्यभवदवलिप्तं मम मनः ।
यदा किंचित्किंचिद्बुधजनसकाशादवगतं
तदा मूर्खोस्मीति ज्वर इव मदो मे व्यपगतः ॥ ८ ॥

V. (a) °पीन; °भिन्न. X. C. S. L. W. G. (b) °कासु सलिलम्, °काजल-मयम्. R. (c) °चे°; °च°. L. W. (d) °खं°; °र्थ°. R.

VI. (a.) व्या°, बा° L. °वज्°; °स्व° (°ज्ज°?) G. (b) छे°; भे°. Bo.n. K. D. M. N. P. R. °णीञ्छि°; °णिं शि. K. Be.n. N. °णीज°. R. ह्यते; °ध्यति. Be Bo. K. D. N. (c) क्षा°.; क्षीं°. Bo. (d) खलान्पथि सताम्; सतां पथि खलान्. Bo Be. K. D. M. R. P. The whole fourth line is सुधोन्य. प्रतिनेतुमिच्छति यत्सूक्तैः सुधास्यन्दिभिः in N.

VII (a) °यत्त°, °यन्त°. Bo गुणम्, हितम्. Be. Bo. K. D. P. R. N. (b) over छाद, साध is written in G.

VIII. (a) द्विप, गज. N. [A. P. R.] (c) °बुध, °कुद. [A. K.] °सं°. °र्शि°. L Bo Be. (d) ज्वर; वन S. Bo.n.

कृमिकुलचितं लालाक्लिन्नं विगन्धि जुगुप्सितं
निरुपमरसप्रीत्या खादन्नरास्थि निरामिषम् ।
सुरपतिमपि श्वा पार्श्वस्थं विलोक्य न शङ्कते
न हि गणयति क्षुद्रो जन्तुः परिग्रहफल्गुताम् ॥ ९ ॥

शिरः शार्वं स्वर्गात्पतति शिरसस्तत्क्षितिधरं
महीध्रादुत्तुङ्गादवनिमवनेश्चापि जलधिम् ।
अधो गङ्गा सेयं पदमुपगता स्तोकमथवा
विवेकभ्रष्टानां भवति विनिपातः शतमुखः ॥ १० ॥

शक्यो वारयितुं जलेन हुतभुक्छत्रेण सूर्यातपो
नागेन्द्रो निशिताङ्कुशेन समदो दण्डेन गोगर्दभौ ।
व्याधिर्भेषजसंग्रहैश्च विविधैर्मन्त्रप्रयोगैर्विषं
सर्वस्यौषधमस्ति शास्त्रविहितं मूर्खस्य नास्त्यौषधम् ॥ ११ ॥

साहित्यसंगीतकलाविहीनः
साक्षात्पशुः पुच्छविषाणहीनः ।

IX. (a) °लचितम्; °लग्नम्. D. °न्धि; °न्धिनम्. C. W. °न्धि. L. G. (b) रस; रसम् C. S. L. W. Bo. Be. X. खादन°; खादन्न°. P. R. °खादन°. Bo.n. खादन्स°. N. (c) न; नि°. K. D. R. P. The whole line is सुरपतिमपि पार्श्वस्थं श्वा शङ्कितमीक्षते. in Be.n. (d) न हि गणयति क्षुद्रो जन्तुः; गणयति न हि क्षुद्रो लोकः. Be.n. जन्तुः; मैत्री. R. P.

X. (a) °र्वात्; °र्वम्. L. W. Bo. G. पतति शिरसस्तत्क्षि°; पशुपतिशिरस्तः क्षि°. T. Bo.n. P. R. N. पतति शिरसोऽतः क्षि° Bo. Be. (b) महीध्रा°; गिरीन्द्रा°. P. R. (c) अधो गङ्गा सेयम्; अधो गङ्गा सेयम्. G. L. Be.n. अधोऽधो गङ्गेयम् T. Bo. Be. P. R. अधो गङ्गा सेयम्. N. पद°; मद°. W. °मथवा; °मधुना. T. (d)° स , ° र्तः. Bo. Be.

XI. (a) °करेण; °कस्त्रेण. N. (b) गोगर्दभौ; गौर्गर्दभः. N. (c) मन्त्रैश्च वि-विधैः°; शमनैर्विविधैर्म°. S. X. °न्त्र, °त्रैः L. W. Bo. T. N.

तृणं न खादन्नपि जीवमान-

स्तद्भागधेयं परमं पशूनाम् ॥ १२ ॥

येषां न विद्या न तपो न दानं

ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः ।

ते मर्त्यलोके भुवि भारभूता

मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ॥ १३ ॥

वरं पर्वतदुर्गेषु भ्रान्तं वनचरैः सह ।

न मूर्खजनसंपर्कः सुरेन्द्रभवनेष्वपि ॥ १४ ॥

इति अज्ञनिन्दाप्रकरणम् ॥

अथ विद्वत्प्रशंसा ।

शास्त्रोपस्कृतशब्दसुन्दरगिरः शिष्यप्रदेयागमा

विख्याताः कवयो वसन्ति विषये यस्य प्रभोर्निर्धनाः ।

तज्जाड्यं वसुधाधिपस्य कवयो ह्यर्थं विनापीश्वराः

कुत्स्याः स्युः कुपरीक्षका न मणयो यैरर्घतः पातिताः ॥ १५ ॥

XII. (c) °भ°; °न्ना°. L.

XIII. (b) ज्ञानं न; न चापि. S. X. ज्ञानं च. Bo. G. (c) [illegible]; [illegible] L. W. S. T. X. G. भुवि; [illegible] W. Bo. X. G.

XIV. (a) [illegible], [illegible] K. Be.n [illegible], [illegible] W. (b) न मु°, [illegible] मु°. S. X. Bo.n [illegible]; [illegible] Bo. Be. K.

XV. (a) °[illegible]°; °[illegible]°. Be. Bo.n. °[illegible]° Bo. (c) [illegible] [illegible]°. [illegible] Bo. Be. D. K. P. M. R. P. [illegible]°. N. (d) °[illegible]; °[illegible]. B. K. W. D. Be. °[illegible]. M °[illegible]. R. [illegible] P. °[illegible]. T. N. Bo.n D. N. °[illegible]. L. W. X. P. G °[illegible]. S Bo. Be. K °[illegible]. [illegible] L. Be. Bo. X. P. G. °[illegible] W. K. Be.n P. R

हर्तुर्याति न गोचरं किमपि शं पुष्णाति यत्सर्वदा
ह्यर्थिभ्यः प्रतिपाद्यमानमनिशं प्राप्नोति वृद्धिं पराम् ।
कल्पान्तेष्वपि न प्रयाति निधनं विद्याख्यमन्तर्धनं
येषां तान्प्रति मानमुज्झत नृपाः कस्तैः सह स्पर्धते ॥१६॥

अधिगतपरमार्थान्पण्डितान्मावमंस्था-
स्तृणमिव लघुलक्ष्मीर्नैव तान्संरुणद्धि ।
अभिनवमदलेखाश्यामगण्डस्थलानां
न भवति बिसतन्तुर्वारणं वारणानाम् ॥ १७ ॥

अम्भोजिनीवननिवासविलासमेव
हंसस्य हन्ति नितरां कुपितो विधाता ।
न त्वस्य दुग्धजलभेदविधौ प्रसिद्धां
वैदग्ध्यकीर्तिमपहर्तुमसौ समर्थः ॥ १८ ॥

केयूरा न विभूषयन्ति पुरुषं हारा न चन्द्रोज्ज्वला
न स्नानं न विलेपनं न कुसुमं नालंकृता मूर्धजाः ।

XVI. (a) °र्तु°; °न्तु°. D. शम्; सम्. Bo. Be. K. सततं; सर्वात्मना. M. (b) ह्य°; प्र्य°. Bo. K. Be. D. M. N. त्व°. Bo.n. °पा°; °द°; M. प्राप्नोति वृद्धिं पराम्; वृद्धिं परां गच्छति. M. (c) °ष्व°; °स°. K. Be.n. (d)°मुज्झत नृपाः; °मुज्झतिनृपः K. Be.n. सह; समम्. Bo.n.

XVII. (c) श्याम; श्यान. Bo.n. °ग°; °गो°. L. Be. Bo. G.

XVIII. (a) निवासविलासमेव; निवासविलासमेतुम्. K. Be.n. विलासविलासमेव. N. (b) हंसस्य हन्तुमनसापि तो विधाता. K. Be.n. (except विधा for विधाता). (c) नत्व°; नैन°. K. Be.n. नन्व°. M. °प्रसिद्धाम्; °प्रख्याम. K. Be.n. (d) वैदग्ध्य; वैदोग्ध्य. Bo.n. वैदग्ध्य Be. Bo. D. W. G. °र्तु°; °न्तु°. Bo. Be. K. समर्थः; विधाता D.

XIX. (a.) न वि°, °भिन. N. °रा; °रो. D. °ज्ज्वलाः; °ज्ज्वलो. D. (b) न कुसुमं; कुसुमं K. Be.n. न च मनः. D.

वाण्येका समलंकरोति पुरुषं या संस्कृता धार्यते ।
क्षीयन्ते खलु भूषणानि सततं वाग्भूषणं भूषणम् ॥ १९ ॥

विद्या नाम नरस्य रूपमधिकं प्रच्छन्नगुप्तं धनं
विद्या भोगकरी यशःसुखकरी विद्या गुरूणां गुरुः ।
विद्याबन्धुजनो विदेशगमने विद्या परं दैवतं
विद्या राजसु पूजिता न हि धनं विद्याविहीनः पशुः ॥२०॥

क्षान्तिश्चेत्कवचेन किं किमरिभिः क्रोधोस्ति चेद्देहिनां
ज्ञातिश्चेदनलेन किं यदि सुहृद्दिव्यौषधैः किं फलम् ।
किं सर्पैर्यदि दुर्जनाः किमु धनैर्विद्यानवद्या यदि
व्रीडा चेत्किमु भूषणैः सुकविता यद्यस्ति राज्येन किम् ॥२१॥

दाक्षिण्यं स्वजने दया परजने शाठ्यं सदा दुर्जने
प्रीतिः साधुजने नयो नृपजने विद्वज्जनेष्वार्जवम् ।
शौर्यं शत्रुजने क्षमा गुरुजने नारीजने धूर्तता
ये चैवं पुरुषाः कलासु कुशलास्तेष्वेव लोकस्थितिः ॥२२॥

(c) °ध्ये°; °र्य° Bo.n. पुरुषम्; धृतिमत्. K. Bo. Be. (d) खलु; °खिल. S. W. X. Bo. Be. G. N. भूषणम्; न कश्चित्. P. R.

XX. (c) परं दैवतम्; परा देवता. S. L. X. N. परं देवता W. (d) °जिता; °ज्यते Be.n. M. R. P. N. न हि; न तु L. W. T. शुचि Be. K. °नम्; °नी. W.

XXI. (a) क्षा°; शा°. T. °कवचे°; °कवचे°; Bo. Be. N. (c) °ना:; °ना: Be.n. (d) °नै° सु°; °केन Be.n.

XXII (a) °र°; °रि°. Bo. Be. K. N. सदा; जने M. (b) प्री°; नी°. T. नरे°—°वम्; क्षमा गुरुजने नारीजने धूर्तता. K. Be.n. P. R. M. स्मयः सज्जनेष्वार्जवम्°. D. Be n. (where °क्ष° for °ज°). °षा°; °ष्य°. C. S. W. Bo X. Be. T. D. °शा° N. (c) क्षमा गुरुजने; स्मयः सज्जने K. Bo.n. P. R. M. नारीजने धूर्तता; विद्वज्जने चार्जवम् K. Be.n. M. R. P. (in which two °या° for °षा°). कान्ताजने धूर्तता. N. (d) चै°; ये°. K. Be.n. °र्गेव; °र्गी ii. S. P. R. Be n. °क°; °र. W. R. P. °ति; °र. K.

जाड्यं धियो हरति सिञ्चति वाचि सत्यं
मानोन्नतिं दिशति पापमपाकरोति ।
चेतः प्रसादयति दिक्षु तनोति कीर्तिं
सत्संगतिः कथय किं न करोति पुंसाम् ॥ २३ ॥

जयन्ति ते सुकृतिनो रससिद्धाः कवीश्वराः ।
नास्ति येषां यशःकाये जरामरणजं भयम् ॥ २४ ॥

सूनुः सच्चरितः सती प्रियतमा स्वामी प्रसादोन्मुखः
स्निग्धं मित्रमवञ्चकः परिजनो निःक्लेशलेशं मनः ।
आकारो रुचिरः स्थिरश्च विभवो विद्यावदातं मुखं
तुष्टे विष्टपहारिणीष्टदहरौ संप्राप्यते देहिना ॥ २५ ॥

प्राणाघातान्निवृत्तिः परधनहरणे संयमः सत्यवाक्यं
काले शक्त्या प्रदानं युवतिजनकथामूकभावः परेषाम् ।
तृष्णास्रोतोविभङ्गो गुरुषु च विनयः सर्वभूतानुकम्पा
सामान्यः सर्वशास्त्रेष्वनुपहतविधिः श्रेयसामेष पन्थाः ॥२६॥

प्रारभ्यते न खलु विघ्नभयेन नीचैः
प्रारभ्य विघ्नविहता विरमन्ति मध्याः ।

XXIII. (*c*) चेतः; चित्तम् T.

XXIV. (*a*) सिद्धाः; वेद्याः K. Bo.n. (*b*) येषाम्; तेषाम् S. W. X. N. °जं भयम्; जन्मभि॰ K. D. Bo.n. जन्मभी॰ M. P. R.

XXV. (*b*) निः°; नि° S. (*d*) विष्टपहारिणीष्टद; विष्टपकष्टहारिणि S. विष्टपहारिणिप्रद W. विष्टपहारिणि सति Bo. X. (where °ण° for °णि°). °प्राप्य°; °पाद्य°. S. °पद्य°. X. °ना; °नाम् S.

XXVI. (*a*) °ता; °ष्या°. R. P. °न्निवृ°; नैनि°. Bo.n. A. (*c*) °यः; °नि: Bo.n. A. °ता°; °तो°, R. (*d*) विधिः; मतिः Bo.n. A. गतिः P. R. Com. °प; °र. C. W. Bo. Bo. G.

XXVII. (*a*) प्रा°; आ°. T. (*b*) विर°; निर°. N.

विघ्नैः पुनःपुनरपि प्रतिहन्यमानाः
प्रारभ्य चोत्तमजना न परित्यजन्ति ॥ २७ ॥

प्रिया न्याय्या वृत्तिर्मलिनमसुभङ्गेऽप्यसुकरं
त्वसन्तो नाभ्यर्थ्याः सुहृदपि न याच्यः कृशधनः ।
विपद्युच्चैः स्थेयं पदमनुविधेयं च महतां
सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ २८ ॥

इति विद्वत्प्रशंसा ।

अथ मानशौर्यप्रशंसा ।

क्षुत्क्षामोऽपि जराकृशोऽपि शिथिलप्रायोऽपि कष्टां दशा-
मापन्नोऽपि विपन्नदीधितिरपि प्राणेषु नश्यत्स्वपि ।
मत्तेभेन्द्रविभिन्नकुम्भकवलग्रासैकबद्धस्पृहः
किं जीर्णं तृणमत्ति मानमहतामग्रेसरः केसरी ॥ २९ ॥

(c) विघ्नैः मरसमुनिनैरपि हन्यमानाः in Bo.n. विघ्नैर्मुहुर्मुहुरपि प्रतिहन्यमाना . in N. (d) °त्यमी°; °त्र उ°. X. S. T. G. °त्वगु°. W. °स्वउ° L. °न्न गु°. Bo. Be. N. जना; गुणा. Bo n. N.

XXVIII. (b) त°; श°. Bo Be. S. K. M. X. P. R. The first six of these have the second line of this stanza first and the first second, P. R. have the third first, first second, and second third. (c) स्थेयम्; स्थैर्यं. N. (d) °त°; °र°. D.

XXIX. (a) क्षामक्षामोऽपि; शिथिलप्राणोऽपि. D Be. Bo. L. F. M. शिथिलप्रायोऽपि, Bo.n शिथिल; प्राणे(णैः?)षु. W. कष्टाम्; दैन्याम D. (b) °ऽपि; °ऽपि. T. °प°; °प्र°. P. R. नश्य°, मुक्त°. T. P. R. M. प्राप्त° D. (c) मत्तेभेन्द्र, उन्मत्तेभ K D. Be n. X. कवल, दलन L. S. T. ग्रास, N. ०ल. भक्ष D

स्वल्पं स्नायुवसावशेषमलिनं निर्मांसमप्यस्थि गोः
श्वा लब्ध्वा परितोषमेति न तु तत्तस्य क्षुधाशान्तये ।
सिंहो जम्बुकमङ्कमागतमपि त्यक्त्वा निहन्ति द्विपं
सर्वः कृच्छ्रगतोपि वाञ्छति जनः सत्त्वानुरूपं फलम् ॥ ३० ॥

लाङ्गूलचालनमधश्चरणावपातं
भूमौ निपत्य वदनोदरदर्शनं च ।
श्वा पिण्डदस्य कुरुते गजपुङ्गवस्तु
धीरं विलोकयति चाटुशतैश्च भुङ्क्ते ॥ ३१ ॥

परिवर्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते ।
स जातो येन जातेन याति वंशः समुन्नतिम् ॥ ३२ ॥

कुसुमस्तवकस्येव द्वे गती स्तो मनस्विनाम् ।
मूर्ध्नि वा सर्वलोकस्य विशीर्येत वनेथवा ॥ ३३ ॥

सन्त्यन्येपि बृहस्पतिप्रभृतयः संभाविताः पञ्चषा-
स्तान्प्रत्येष विशेषविक्रमरुची राहुर्न वैरायते ।

XXX. (a) °ल्पम्; °ल्प. M. N. वसावशे°; वसावशे°. M. वसावशे°. Be.n. K. गोः; °कम्. Be. Bo. K. D. M. P. R. (b) तु; न Be. Bo. K. D. P. R. (d) °पि; °पैम्. C. S.

XXXI. (a) °ण°; °ण°. N.

XXXII. (a) मृतः; मर्त्यः. P. R. The two lines exchange places in K. L. Bo. n.

XXXIII. (a) द्वे गती स्तो मनस्विनाम्; द्वयी वृत्तिर्मनीषिणः, S. T. L. Be. Bo. D. M. N. P. R. (in which last eight मनस्विनः for मनीषिणः) द्वेधा वृत्तिर्मनस्विनः. W. द्वे वृत्ती तु मनस्विनः K. Be.n. (b) मूर्ध्नि वा सर्वलोकस्य; मूर्ध्नि सर्वस्य लोकस्य. L. सर्वलोकस्य वा मूर्ध्नि. K. Be.n. मूर्ध्नि वा सर्वलोकानाम्. D. विशीर्येत वनेथवा; शीर्यते वन एव वा. D. M. P. R. N. विशीर्येत वनेथवा. T. And see further under stanza 104.

XXXIV. (a) °षः, °षो°. S. M. °ष°, °श°. C. W. T. °ग°. D.

द्राविव प्रसवे दिनेश्वरनिशाप्राणेश्वरौ भासुरौ
भ्रातः पर्वणि पश्य दानवपतिः शीर्षावशेषीकृतः ॥ ३४ ॥
वहति भुवनश्रेणीं शेषः फणाफलकस्थितां
कमठपतिना मध्येपृष्ठं सदा स विधार्यते ।
तमपि कुरुते क्रोडाधीनं पयोधिरनादरा-
दहह महतां निःसीमानश्चरित्रविभूतयः ॥ ३५ ॥
वरं पक्षच्छेदः समदमघवन्मुक्तकुलिश-
प्रहारैरुद्गच्छद्बहलदहनोद्गारगुरुभिः ।
तुषाराद्रेः सूनोरहह पितरि क्लेशविवशे
न चासौ संपातः पयसि पयसां पत्युरुचितः ॥ ३६ ॥
यदचेतनोपि पादैः स्पृष्टः प्रज्वलति सवितुरिनकान्तः ।
तत्तेजस्वी पुरुषः परकृतविकृतिं कथं सहते ॥ ३७ ॥
सिंहः शिशुरपि निपतति मदमलिनकपोलभित्तिषु गजेषु ।
प्रकृतिरियं सत्त्ववतां न खलु वयस्तेजसो हेतुः ॥ ३८ ॥

इति मानशौर्यप्रशंसा ।

(*c*) °नेश्व°; °थाक°. N. °सु°, °स्व° L. T. K. P. R Be.n. N. °स्क°. W. Bo. N. M. (*d*) °त., °न्तः. L. Be. Bo. G. °श्नम्. C. W. °षीकृत;; °षावृतिः. W. T. D. M. N.

XXXV. (*a*) °ल°; °थ°. C. W. X. G. (*b*) °पृष्ठम्; कष्ठम्. M. वि°; ध. S. Be. Bo X. D. P. R. N. (*c*)°धी°; °धा° K. °थिरना°; °निधिरा.° L. Bo.n. °निनिरना° K. D. °दाद° further on is omitted in L.

XXXVI. (*a*) पक्ष; प्राण. D. Bo n. M. R. P. प्राणो° N. (*b*) द, दु. S. Bo. Be K. D. X. M. N. दहनो°; रुधिरो° D. दलनो.° X. गुरु; रुचि. L. S. X. (*d*) पयु°; मन्ते.° Bo.n.

XXXVII. (*a*) °तुरिन; °तुरवि. L. D. °तुरनि Bo. Be. °तुरिव. D. °तुरवि. K. G. °तुतुदे. M. (*b*) विकृतिम् , निकृतिम् D. P. R. M. N. Bo.n. निकृतम्° Bo. Be. K. °ते; नाम्. P. R. M.

XXXVIII. (*b*) °धो; °साम्. N.

जातिर्यातु रसातलं गुणगणस्तस्याप्यधो गच्छतु
शीलं शैलतटात्पतत्वभिजनः संदह्यतां वह्निना ।
शौर्ये वैरिणी वज्रमाशु निपतत्वर्थोस्तु नः केवलं
येनैकेन विना गुणास्तृणलवप्रायाः समस्ता इमे ॥ ३९ ॥

तानीन्द्रियाणि सकलानि तदेव कर्म
सा बुद्धिरप्रतिहता वचनं तदेव ।
अर्थोष्मणा विरहितः पुरुषः स एव
त्वन्यः क्षणेन भवतीति विचित्रमेतत् ॥ ४० ॥

यस्यास्ति वित्तं स नरः कुलीनः
स पण्डितः स श्रुतवान्गुणज्ञः ।
स एव वक्ता स च दर्शनीयः
सर्वे गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ति ॥ ४१ ॥

दौर्मन्त्र्यान्नृपतिर्विनश्यति यतिः सङ्गात्सुतो लालना-
द्विप्रोनध्ययनात्कुलं कुतनयाच्छीलं खलोपासनात् ।
ह्रीर्मद्यादनवेक्षणादपि कृषिः स्नेहः प्रवासाश्रया-
न्मैत्री चाप्रणयात्समृद्धिरनयात्त्यागात्प्रमादाद्धनम् ॥ ४२ ॥

XXXIX. (a) °स्याप्य°; °स्यार°. P. R. °ह्यन°. X. °च्छतु; °च्छताद्. P. B. All the other copies, except K. which has °तु, read °तात्. (b) °तट; °तटा° T. (c) शौर्ये वैरिणि वज्रनिपतनमस्तु च वर्धतामर्थोस्तु न केवलम् K. (शौर्ये वज्रनिपतनमस्तु च तथा &c.?) °निपत त्व; °पततु. Be.n. °र्थो; °र्थे. Be. Bo. (orig. Bo.n.)

XL. (d) त्वन्यः, त्वन्य. C. L. W. Bo. चान्यः S. X. अन्यः T.

XLI. (c) Lines b. & c. interchange places in K. (d) न्ति, न्ते. D.

XLII. (a) दौर्मन्त्र्या°; दुर्मन्त्र°. Be. यते, यती. G. (c) ह्रीर्मद्यात्, स्त्रीमद्यात्. M. The beginning of the third line down to कृषिः is the beginning of the fourth line in M. and the beginning of the fourth line down to धनदम् is the beginning of the third. (d) °त्यागात्; °मद°. P. R.

दानं भोगो नाशस्तिस्रो गतयो भवन्ति वित्तस्य ।
यो न ददाति न भुङ्क्ते तस्य तृतीया गतिर्भवति ॥ ४३ ॥

मणिः शाणोल्लीढः समरविजयी हेतिनिहतो
मदक्षीणो नागः शरदि सरितः श्यानपुलिनाः ।
कलाशेषश्चन्द्रः सुरतमृदिता बालवनिता
तनिम्ना शोभन्ते गलितविभवाश्चार्थिषु जनाः ॥ ४४ ॥

परिक्षीणः कश्चित्स्पृहयति यवानां प्रसृतये
स पश्चात्संपूर्णः कलयति धरित्रीं तृणसमाम् ।
अतश्चानैकान्त्याद्गुरुलघुतयार्थेषु धनिना-
मवस्था वस्तूनि प्रथयति च संकोचयति च ॥ ४५ ॥

राजन्दुधुक्षसि यदि क्षितिधेनुमेतां
तेनाद्य वत्समिव लोकममुं पुषाण ।
तस्मिंश्च सम्यगनिशं परिपोष्यमाणे
नानाफलैः फलति कल्पलतेव भूमिः ॥ ४६ ॥

XLIV. (a) °णोल्लीढ°; °णाली°. Be. K. यी; यो. Be. Bo. (orig. Bo.n.) निहतो; दलितो W. N. Bo (orig. Bo.n.) (b) °तः श्यान; °दाश्यान. D. X. W. G. N. त: श्याम C. Be. Bo. T. K. नाः, ना. D. X. N. नी. G. (c) °शेष; °लेखः R. वनिता; ललना. C. W. L. M. वनिता॰. R. (d) त°; न. Be. Bo. M. K. C.°श्चा; °श्चाः. Be. Bo. M. K. °श्चा°; स्ता. Bo.n. जनाः; नृपाः. Be. T. L. नराः. D. N.

XLV. (b) °नं. ; °र्णाम्. T. F. °र्णां C. M. P. R. कल°; गण° S. L. D. T. K. X. Bo.n. M. P. R. (c) °नैकान्त्याद्गु°; °नैकान्त्या गु°. S. L. °नैकान्त्या गु° W. Bo. G. °नेकान्ता गु°. Be. K. Bo.n. N. °नैकान्ते गु° M.

XLVI. (a) °ताम्, °नाम्. C. X. Bo. W. S. L. T. P. R. N. (b) °नाद्य°; °इव (?) D. °जाद्य P.. °मनुष्य; °मिमस्य; Bo. Be. K. R. (c). °श्च.; °स्तु. M. पोष्य°; °गुप्य L. T. G. पोष°. W. पुष्य°. N. पाल्य°. D. (d) °लैः °ला. M. N.

सत्यानृता च परुषा प्रियवादिनी च
हिंस्रा दयालुरपि चार्थपरा वदान्या ।
नित्यव्यया प्रचुरनित्यधनागमा च
वेश्याङ्गनेव नृपनीतिरनेकरूपा ॥ ४७ ॥

आज्ञा कीर्तिः पालनं ब्राह्मणानां
दानं भोगो मित्रसंरक्षणं च ।
येषामेते षड्गुणा न प्रवृत्ताः
कोऽर्थस्तेषां पार्थिवोपाश्रयेण ॥ ४८ ॥

यद्धात्रा निजभालपट्टलिखितं स्तोकं महद्वा धनं
तत्प्राप्नोति मरुस्थलेऽपि नितरां मेरौ ततो नाधिकम् ।
तद्धीरो भव वित्तवत्सु कृपणां वृत्तिं वृथा मा कृथाः
कूपे पश्य पयोनिधावपि घटो गृह्णाति तुल्यं जलम् ॥ ४९ ॥

त्वमेव चातकाधारोऽसीति केषां न गोचरः ।
किमम्भोदवरास्माकं कार्पण्योक्तिः प्रतीक्ष्यते ॥ ५० ॥

XLVII. (a) प्रिय; मृदु. Bo.n. N. वादिनी; भाषिणी. N. (c) नित्य; भूरि. Bo.n. नित्यधना°; नित्यधना° D. नित्यधना°. Bo.n. वेश्या°; धरा°. L. K. D. Be. M. R. P. N. Bo. (orig. Bo.n.).

XLVIII. (a) ब्राह्मणा°; सज्जना°. M. (c) °डू°; °ड°. G.

XLIX. (a) धनम्; फलम् Be. K. (b) °ति; °पि. M. P. °तराम्; °धनम्. Be. K. ततो ना°; च ततो°. S. X. K. D. Be. M. P. B. N. Bo. (orig. Bo.n.). (c) त°; य°. T. तत्. Bo. °द्धी°; °द्वी°. Bo.n. धी°. Bo. (d) °टो. गृह्णाति; °टा गृह्णन्ति K. Be.n.

L. (a) °रोऽसी°; °र इ°. T. °रस°. W. रसौ°. G. त्वमेव चातको धारा इति लोचनगोचरा:. Bo (b) °म्भोदवरास्माकम्; °स्मदम्भोदवरस्. Bo. °म्भोद वरास्माकम् T. °क्ष्यते; °क्षते. T. °क्ष्यते. Bo. C. W.

रे रे चातक सावधानमनसा मित्र क्षणं श्रूयता-
मम्भोदा बहवो हि सन्ति गगने सर्वेपि नैतादृशाः ।
केचिद्वृष्टिभिरार्द्रयन्ति वसुधां गर्जन्ति केचिद्वृथा
यं यं पश्यसि तस्य तस्य पुरतो मा ब्रूहि दीनं वचः ॥९१॥

अथ दुर्जनप्रशंसा ।

अकरुणत्वमकारणविग्रहः
परधने परयोषिति च स्पृहा ।
सुजनबन्धुजनेष्वसहिष्णुता
प्रकृतिसिद्धमिदं हि दुरात्मनाम् ॥ ९२ ॥

दुर्जनः परिहर्तव्यो विद्यया भूषितोपि सन् ।
मणिनालंकृतः सर्पः किमसौ न भयंकरः ॥ ९३ ॥[1]

जाड्यं ह्रीमति गण्यते व्रतरुचौ दम्भः शुचौ कैतवं
शूरे निर्घृणता मुनौ विमतिता दैन्यं प्रियालापिनि ।
तेजस्विन्यवलिप्तता मुखरता वक्तर्यशक्तिः स्थिरे
तत्को नाम गुणो भवेत्स गुणिनां यो दुर्जनैर्नाङ्कितः ॥ ९४ ॥

LI. (a) °त्र; °त्रम् D. (b) हि; °पि S. W. T. °ना°; °का°. X. (c) केचिद्दृ°; एके वृ° S. X. वसुन्धाम्, धरणीम् S. केचिद्वृथा; एके मृषा S. X.

LII. (b) परधने च स्पृहा परयोषिति. Bo. परधनाय रतिः परयोषिति Be. M. K. P. R. D. (where त for ति) परधनोपकृति परयोषितः Bo.n. (c) सु°, स्व°. S. D. X. Bo.n. M. P. R. जने; धने L. (d) °नाम्; °नः Bo.n.

LIII. (a) °तं°; °न्त°. Bo.n. °भूषि; °लंकृ°. L. D. T. Be. Bo. N. Bo n. (where for °पि सन्; पठेद्) भूषितोपि सन्; °पि समन्वितः K. Be.n. (b) °लंकृ°; भूष° S. L. W. D. X. P. Be. Bo. M. P. R. N.

LIV. (a) ह्र°; शु° N. (b) मुनौ; °ग्रे. P. R. कवौ D. कवौ Bo.n. M. (d) °न. °मु°, Be. Bo. T. G. K. D. M.

लोभश्चेदगुणेन किं पिशुनता यद्यस्ति किं पातकैः
सत्यं चेत्तपसा च किं शुचि मनो यद्यस्ति तीर्थेन किम् ।
सौजन्यं यदि किं गुणैः स्वमहिमा यद्यस्ति किं मण्डनैः
सद्विद्या यदि किं जनैरपयशो यद्यस्ति किं मृत्युना ॥ ५५ ॥

शशी दिवसधूसरो गलितयौवना कामिनी
सरो विगतवारिजं मुखमनक्षरं स्वाकृतेः ।
प्रभुर्धनपरायणः सततदुर्गतः सज्जनो
नृपाङ्गणगतः खलो मनसि सप्तशल्यानि मे ॥ ५६ ॥

न कश्चिच्चण्डकोपानामात्मीयो नाम भूभुजाम् ।
होतारमपि जुह्वानं स्पृष्टो दहति पावकः ॥ ५७ ॥

मौनान्मूकः प्रवचनपटुर्वातुलो जल्पको वा
धृष्टः पार्श्वे वसति च तदा दूरतश्चाप्रगल्भः ।
क्षान्त्या भीरुर्यदि न सहते प्रायशो नाभिजातः
सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥ ५८ ॥ ✓

LV. (a) °श्चेद°; °श्चाश्चेत्. Be. K. Bo. (orig. Bo.n.) °श्चेन्नास्ति. Be.n. (c) गुणैः; निधैः Be. K. X. P. R. धनैः S. L. W. D. Bo. T. M. ध्रैः Be.n. धनेन N. स°; मृ°. Be.n. W. D. T. Bo.n. P. R. M. & L. (where न for म) omitted in N. (d) ब°; घ° S. L. W. T. Be. Bo. P. R. N. °नैरप°; नैः पर°. C.

LVI. (b) सरि°; पङ्क°. Bo.n. (c) °तः; °म. W. °नि:. N. (d) शल्या°; दैन्या°. Be.n.

LVII. (a) नव:; नैव. T. °मुदा°; °नृपा°. P. (b) होतार; नारैन. (?) X. जुह्वानः °ह्वाने Be. Bo. K. (orig. Bo.n.) होतारं जुह्वन्तारि is the first half in M.

LVIII. (a) °वातुलो; °रञ्जको. S. P. R. °रञ्जुको. L. W. K. T. D. Be. Bo. X. G. °रञ्जको. M. °रञ्जको. N. (b) वसति च; भवति च. S. X. D. P. R. Bo.n. N. भवति. W. T. G. L. न भवति. Be. Bo. K. तदा; यदा D. M. Bo.n. P. R. वनो. Be. Bo. K. सम्. N. °नेदा°; °दोप°. N. The second and third lines change places in K.

उद्भासिताखिलखलस्य विशृङ्खलस्य
प्राग्जातविस्तृतनिजाधमकर्मवृत्तेः ।
दैवादवाप्तविभवस्य गुणद्विषोस्य
नीचस्य गोचरगतैः सुखमास्यते कैः ॥ ५९ ॥

आरम्भगुर्वी क्षयिणी क्रमेण
लघ्वी पुरा वृद्धिमती च पश्चात् ।
दिनस्य पूर्वार्धपरार्धभिन्ना
छायेव मैत्री खलसज्जनानाम् ॥ ६० ॥

मृगमीनसज्जनानां तृणजलसंतोषविहितवृत्तीनाम् ।
लुब्धकधीवरपिशुना निष्कारणवैरिणो जगति ॥ ६१ ॥

इति दुर्जनप्रशंसा ।

अथ सुजनप्रशंसा ।

वाञ्छा सज्जनसंगमे परगुणे प्रीतिर्गुरौ नम्रता
विद्यायां व्यसनं स्वयोषिति रतिर्लोकापवादाद्भयम् ।
भक्तिः शूलिनि शक्तिरात्मदमने संसर्गमुक्तिः खले-
ष्वेते येषु वसन्ति निर्मलगुणास्तेभ्यो नरेभ्यो नमः ॥ ६२ ॥

LIX. (a) °द्भासिताखिलख°; °द्भाशिताविमल°. Bo.n. (b) मागजात; प्रोद्गाद N. °स्तृ°; °स्तृ°. S. L. T. D. K. X. Bo.n. M. P. R N. °स्त°. G. °ः; त्ते°. Bo. Be.n. °तैः; °तैः. S. (c) दै°; दै°. W. (d) °स्यते; °ध्वते. S. W. X. T.

LX. (a) °भि°; °थ°. L. X. D. °प°. W. (b) च; °. W. °चपश्चात्; प्रीति. N.

LXI. (d) °ध्रि°; °यमेव वै°. L. G. N.

LXII. (a) °मे; °तो. N. परगु°; गुणिग°. K. Be.n. (b). °याम्; °या W. (c) शूलिनि; शक्तिणि. Bo.n. (d) °लेष्वेते येषु°; °ले येऽत्वेते नि°. Bo.n. °ले येष्वेतेषु. W. C. °ले ष्वेते येषु. D. °ल एते येषु. S. X. P. R. °ले एते यत्र. Bo. Be. K. °ष्वेते येषु. N. वसन्ति; नरेषु. W. G. तेभ्यो नरेभ्यो नमः; तेभ्यैव लोकाश्रिताः D. तेभ्यो महद्भ्यो नमः. N.

विपदि धैर्यमथाभ्युदये क्षमा
सदसि वाक्पटुता युधि विक्रमः ।
यशसि चाभिरतिर्व्यसनं श्रुतौ
प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनाम् ॥ ६३ ॥

प्रदानं प्रच्छन्नं गृहमुपगते संभ्रमविधिः
प्रियं कृत्वा मौनं सदसि कथनं चाप्युपकृतेः ।
अनुत्सेको लक्ष्म्यां निरभिभवसाराः परकथाः
सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ ६४ ॥

करे श्लाघ्यस्त्यागः शिरसि गुरुपादप्रणयिता
मुखे सत्या वाणी विजयिभुजयोर्वीर्यमतुलम् ।
हृदि स्वस्था वृत्तिः श्रुतमधिगतं च श्रवणयो-
र्विनाप्यैश्वर्येण प्रकृतिमहतां मण्डनमिदम् ॥ ६५ ॥

संपत्सु महतां चित्तं भवत्युत्पलकोमलम् ।
आपत्सु च महाशैलशिलासंघातकर्कशम् ॥ ६६ ॥

संतप्तायसि संस्थितस्य पयसो नामापि न ज्ञायते
मुक्ताकारतया तदेव नलिनीपत्रस्थितं राजते ।

LXIII. (c) °रति; °रुचि. S. Bo. Be. T. K. X. T. R. °नां; °नं. T.

LXIV. (b) चा°; ना°. S. T. Bo. X. G. Bo.n. (c) °लक्ष्याम्; °लक्ष्मा. P. R. Bo.n. निराभिभवसाराः; निरवभिभवसारा ; S. W. X. G. भल्गुभवसाराः; T. निरविरहसाराः D. निरावभिभमाराः L.

LXV. (a) श्लाघ्यस्त्यागः ; त्यागः श्लाघ्यः. D. °यिता; °यनम् L. P. R. (b) °वि; °य. T. K. Be. W. Bo. (orig. Bo.n.) वीर्यमनुल्पम्; पौरुषमहो. P. R. (c) स्वस्था, स्वच्छा. X. N. Bo.n. स्वेच्छा K. Be.n.° धिगतं च श्रवणयोः; °वगतं च श्रवणयोः L. Bo.n. °धिगतैकव्रतफलम्. C. W. S. T. X. (where and in S. ले for लम्).

LXVI. (a) °त्सु; °त्स. Be.n. °वत्यु°; °वेदु°. S. K. Bo.n. N. (b) कर्कशम्; कं यथा. S.

LXVII. (a) सं°; धृ°. L. D. N. (b) °र, रे.K. Be.n. राज°. दृश्य°. N.

3

स्वात्यां सागरशुक्तिमध्यपतितं तन्मौक्तिकं जायते
प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुणः संसर्गतो जायते ॥ ६७ ॥

यः प्रीणयेत्सुचरितैः पितरं स पुत्रो
यद्भर्तुरेव हितमिच्छति तत्कलत्रम् ।
तन्मित्रमापदि सुखे च समक्रियं य-
देतत्त्रयं जगति पुण्यकृतो लभन्ते ॥ ६८ ॥

नम्रत्वेनोन्नमन्तः परगुणकथनैः स्वान्गुणान्ख्यापयन्तः
स्वार्थान्संपादयन्तो विततपृथुतरारम्भयत्नाः परार्थे ।
क्षान्त्यैवाक्षेपरूक्षाक्षरमुखरमुखान्दुर्मुखान्दूषयन्तः
सन्तः साश्चर्यचर्या जगति बहुमताः कस्य नाभ्यर्चनीयाः ॥ ६९ ॥

इति सुजनप्रशंसा ।

(c) स्वात्याम्; स्वातौ. P. R. Bo.n. स्वात्या Bo.n अन्तः. D. N. शुक्तिमध्यपतितम्; शुक्तिमध्यपतितम्. Bo.n. शुक्तिकुक्षिगतम्. Bo.n. (P.) शुक्तिसंपुटगतम्. P. R. तन्मौक्तिकं जायते; तन्मौक्तिकं जायते. T. मुक्ताफलं जायते. Bo.n. K. Be.n. तज्जायते मौक्तिकम्. Bo n. (P.) & X. P. R. (where जा rightly). (d) °णः; °णाः. C. Bo. D. P. R. °णाधममध्यमोत्तमगुण ; °णोत्तममध्यमाधमगुणः Bo.n. and probably also W. as appears from the Commentary, the line being omitted in the text गुणः; गुणाम्. N. संसर्गतो जायते; सत्संगतो जायते T. Bo n संसर्गतो देहिनाम्. C. P. R. एवंविधा वृत्तयः N.

LXVIII. (a) य. प्रीणयेत्. प्रीणाति यः Be. Bo X S. D. P. R. (c) समक्रियं यत्; यदेकरूपम्. P. R सर्वं प्रयाति K. Be.n. Bo. (orig. Bo.n.) समानवृत्ति (वे°. !) D. (d) °त्त°. °च° . C.

LXIX. (a) °न्न°; °न्न°. T. कथनैः; गुणाभि.. Be. K. ख्याप°; प्रात°. S. X. (b) °र्थान्; °र्थम्. D. P. R. °तत; °तत. Be. Bo. (orig. Bo.n.) पृथुतर°; विपुतर°. W. T. पृथुमह° C. °त्ना ; °त्नं . Be. Bo °त्नाः K. Be.n. °र्थे.; °र्थैः.. Bo n. (c) °न्त्यै,° न्त्ये.° K. Be.n. °क्षेप; °क्षेप P. R. D. (where व for वै). °मुखा°; °मुखा°. C. X. W. S. N. दुर्मु°, दुःमु°. D. Bo.n. N. दुर्मुखानुपहसन्, दुष्टवत्. महतनाम्. G. (d) °न्तःसा°; °न्तोऽश्च°. G. °न्त.सा° noted in R Commentary °र्च°, °र्च°. C. X. S L. W. M. °र्घ°; °र्घ°. Be. Bo. (orig. Bo n).

अथ परोपकारपद्धतिः ।

भवन्ति नम्रास्तरवः फलोद्गमै-
र्नवाम्बुभिर्भूरिविलम्बिनो घनाः ।
अनुद्धताः सत्पुरुषाः समृद्धिभिः
स्वभाव एवैष परोपकारिणाम् ॥ ७० ॥

श्रोत्रं श्रुतेनैव न कुण्डलेन
दानेन पाणिर्न तु कङ्कणेन ।
विभाति कायः करुणापराणां
परोपकारैर्न तु चन्दनेन ॥ ७१ ॥

पापान्निवारयति योजयते हिताय
गुह्यं च गूहति गुणान्प्रकटीकरोति ।
आपद्गतं च न जहाति ददाति काले
सन्मित्रलक्षणमिदं प्रवदन्ति सन्तः ॥ ७२ ॥

पद्माकरं दिनकरो विकचीकरोति
चन्द्रो विकाशयति कैरवचक्रवालम् ।
नाभ्यर्थितो जलधरोपि जलं ददाति
सन्तः स्वयं परहितेषु कृताभियोगाः ॥ ७३ ॥

LXX. (b) °भिर्भूरि; °भिर्भूमि. K. Be.n. °भिर्दूर. Bo.n. N.

LXXI. (a) °त्रम्; °त्रे. L. (b) तु; च. K. P. R. Be.n. (c) वि°; भा° K. Bo.n. प°; क°. D. पराणाम्; कुलानाम्. N. (d) °रैर्नतु; °रैण न L Bo. Be. K. P. R. N. रैण नु. D.

LXXII. (a) °पान्नि°; °पे नि°. P. D. (b) °ह्यं च; ह्ये नि° S. X. °द्यानि Bo. Bo. K. °टी, °टम् T. (d) प्र°; हि Bo.n.

LXXIII. (a) °ची°; °चम् Bo.n. P. R. N. °श्री° S. X. (b) °श°; °स° L. N. r. W. °वालम्; °वान्तम्. L. °वान्तन्. S. (c) जलधरोपि जलम्; °पि जलदः सलिलम् K. P. Be.n. R. (d) °तेषु कृताभियोगा; °तेषु कृताभियोगः S. °तेषु कृताभियोग T. °ताभिरिनाभियोगाः C. W. °ते सुकृताभियोगा D. °; विदिनाभियोगाः. N.

एके सत्पुरुषाः परार्थघटकाः स्वार्थं परित्यज्य ये
सामान्यास्तु परार्थमुद्यमभृतः स्वार्थाविरोधेन ये ।
तेमी मानुषराक्षसाः परहितं स्वार्थाय निघ्नन्ति ये
ये निघ्नन्ति निरर्थकं परहितं ते के न जानीमहे ॥ ७४ ॥

क्षीरेणात्मगतोदकाय हि गुणा दत्ताः पुरा तेखिलाः
क्षीरे तापमवेक्ष्य तेन पयसा ह्यात्मा कृशानौ हुतः ।
गन्तुं पावकमुन्मनस्तदभवद्दृष्ट्वा तु मित्रापदं
युक्तं तेन जलेन शाम्यति सतां मैत्री पुनस्त्वीदृशी ॥ ७५ ॥

इतः स्वपिति केशवः कुलमितस्तदीयद्विषा-
मितश्च शरणार्थिनः शिखरिणां गणाः शेरते ।
इतोपि वडवानलः सह समस्तसंवर्तकै-
रहो विततमूर्जितं भरसहं च सिन्धोर्वपुः ॥ ७६ ॥

तृष्णां छिन्धि भज क्षमां जहि मदं पापे रतिं मा कृथाः
सत्यं ब्रूह्यनुयाहि साधुपदवीं सेवस्व विद्वज्जनम् ।

LXXIV. (a) एके; ये के. S. X. एते Bo. Bo. N. P. R. ते ते K. स्वार्थम्. स्वार्थान्. N. ये; ते. X. S. T. D. (b) मध्यस्था. सन्तु ते परार्थघटकाः स्वार्थाविरोधेन ये [illegible]. X. ये; तु Bo.n. (c) °नुष, °नव T. °र्थाय°. °र्थं नि°. P. नि°; वि° Bo. K. X. (d) निघ्न°; नुघ्न°. W. K. X. S. P. R. N.

LXXV. (a) हि गुणा दत्ताः पुरा तेखिलाः; सकला दत्ता निजा ये गुणाः P. R. (b) °रेता°; °रोता° N. ह्या°; स्वा° D. N. हु°. [illegible]° W. (c) °नगन°; °दंत°; Bo.n. (d) °लम्; °का K. Bo.n. शाम्य°; संप°. K. Bo.n. पुनस्त्वी°; पुनरता° S. X. L. गुणरत्वी? Bo n. (°दृशः for °दृशी. further on?).

LXXVI. (b) °नः; °नाम्. N. °णां गणाः; °रिणिणः M. K. S. X. Bo. Bo. P. R. D. (where °णां ग°) (c) °तोपि; °तश्च Bo.n. (d) विततमूर्जितम्; विततमूर्जितम noted in B. Commentary.

LXXVII. (a) °रं°; °म° G. कृथा; कुरु. D. (b) सत्यम; सत्यम. G. °नम; °नम् S. X. L. W. K. P. R. Bo. (orig. Bo.n.).

मान्यान्मानय विद्विषोऽप्यनुनय प्रच्छादय स्वान्गुणा-
न्कीर्तिं पालय दुःखिते कुरु दयामेतत्सतां चेष्टितम् ॥७७॥

मनसि वचसि काये पुण्यपीयूषपूर्णा-
स्त्रिभुवनमुपकारश्रेणिभिः पूरयन्तः ।
परगुणपरमाणून्पर्वतीकृत्य नित्यं
निजहृदि विकसन्तः सन्ति सन्तः कियन्तः ॥७८॥

किं तेन हेमगिरिणा रजताद्रिणा वा
यत्राश्रिताश्च तरवस्तरवस्त एव ।
मन्यामहे मलयमेव यदाश्रयेण
कङ्कोलनिम्बकुटजान्यपि चन्दनानि ॥ ७९ ॥

इति परोपकारः ॥

अथ धैर्यप्रशंसा ।

रत्नैर्महार्हैस्तुतुषुर्न देवा
न भेजिरे भीमविषेण भीतिम् ।
सुधां विना न प्रययुर्विरामं
न निश्चितार्थाद्विरमन्ति धीराः ॥ ८० ॥

(c) °नु.°; °प°. S. X. °च्छाद°; °स्वान्°. C. W. L. N. स्वान्गुणान्; प्रथयन् N. (d) चेष्टितम्; न्सतम्; C. W. L. Be. T. (orig Be.n.).

LXXVIII. (b) पूर°; श्रेण°. P. N.; in R. श्रेण is written over the line containing पूर° in the first instance. (c) °पून°; °पूं प°. Be. Bo. (orig. Bo.n.).

LXXIX. (b) °श्चा°. °स्ता° S. X. °वृ. T. Bo. शि°; नू°. Bo. (d) °कुट°; कटु°. L. °न्द°; [illegible]°. C. T. S. X. °नानि; °न्यस्तु: C. T. S. X.

LXXX. (a) °है°; °तै° L. D. P. R. °स्ते°. N. (d) न; नि° (!). Bo. K. नि; °नि Bo. n. वि°. T.

क्वचिद्भूमौ शायी क्वचिदपि च पर्यङ्कशयनः
क्वचिच्छाकाहारी क्वचिदपि च शाल्योदनरुचिः ।
क्वचित्कन्थाधारी क्वचिदपि च दिव्याम्बरधरो
मनस्वी कार्यार्थी न गणयति दुःखं न च सुखम् ॥ ८१ ॥

ऐश्वर्यस्य विभूषणं सुजनता शौर्यस्य वाक्संयमो
ज्ञानस्योपशमः श्रुतस्य विनयो वित्तस्य पात्रे व्ययः ।
अक्रोधस्तपसः क्षमा प्रभवितुर्धर्मस्य निर्व्याजता
सर्वेषामपि सर्वकारणमिदं शीलं परं भूषणम् ॥ ८२ ॥

निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु
लक्ष्मीः समाविशतु गच्छतु वा यथेष्टम् ।
अद्यैव वा मरणमस्तु युगान्तरे वा
न्याय्यात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ॥ ८३ ॥

भग्नाशस्य करण्डपीडिततनोर्म्लानेन्द्रियस्य क्षुधा
कृत्वाखुर्विवरं स्वयं निपतितो नक्तं मुखे भोगिनः ।
तृप्तस्तत्पिशितेन सत्वरमसौ तेनैव यातः पथा
लोकाः पश्यत दैवमेव हि नृणां वृद्धौ क्षये कारणम् ॥ ८४ ॥

LXXXI. (a) भूमौ; भूमी Be n. पृथ्वी. N. शायी; शय्या; C. X. S. W. L. D. K. Be. Bo. G. M. P. R. शय्यः Bo.n. N. °न. ; °नम् C. D. M. S. W. L.X. Be. Bo.n. P. R. °यने. G. (b) °रा°; °रा°. L. X. °री; °र: D. M. C. X. S. L. W. Be. Bo. P. R. °रु. G. (c) °रु°; °रा° Bo. (orig. Bo.n.) °धारी : °धारी. P. R. (where ला ?) दिव्या°; विचा°. G. (d) न गणयति; गणयति न. M. P. R.

LXXXII (b) श्रुत°; ज्ञान°. Be. Bo. K. ग्रु°. P. R. (c) निर्व्याज°; नि-र्माण°. X. (d) कारणमिदम्; कारणमिदम. K. Be.n

LXXXIII. (a) °न्तु°; °न्ति L. नीति; लोक°. T. (b) °ष्ट°; °ष्ट°. D. M. (c) °मस्तु; °मस्. G. (d) °प्या°; °प्या°. L. D. M. °नि, °नि°. X

LXXXIV. (a) [illegible] R. [illegible] M. Bo.n (d) [illegible] S. X. Bo.n M. (where [illegible]) [illegible] Be. K N. P. R. D. Bo. [illegible] Bo. n. (B) [illegible] M. P. R.

पातितोपि कराघातैरुत्पतत्येव कन्दुकः ।
प्रायेण साधुवृत्तानामस्थायिन्यो विपत्तयः ॥ ८५ ॥

आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थो महान्रिपुः ।
नास्त्युद्यमसमो बन्धुः कृत्वा यं नावसीदति ॥ ८६ ॥

छिन्नोपि रोहति तरुः क्षीणोप्युपचीयते पुनश्चन्द्रः ।
इति विमृशन्तः सन्तः संतप्यन्ते न विप्लुता लोके ॥ ८७॥

इति धैर्यप्रशंसा ।

अथ दैवप्रशंसा ।

नेता यस्य बृहस्पतिः प्रहरणं वज्रं सुराः सैनिकाः
स्वर्गो दुर्गमनुग्रहः किल हरेरैरावतो वारणः ।
इत्यैश्वर्यबलान्वितोपि बलभिद्भग्नः परैः संगरे
तद्व्यक्तं वरमेव दैवशरणं धिग्धिग्वृथा पौरुषम् ॥ ८८ ॥

LXXXV. (a) पा°; प°. K. Be n. Bo. S. (orig. Bo.n.) (b) साधु°; हि सु°. P. R. °त्ता°. °त्तॊ°. Bo. Be. K. °य°; °मा° C. W. D. (?) °नाम°; °ना न°. Bo.n.

LXXXVI. (a) °रि°; रि° K. Be.n. (b) कृत्वायम्; कुर्वाणो C. S. W. L. X. T. Be. Bo. (orig. Bo.n.).

LXXXVII. (b) क्षीणोप्युपचीयते लोके C. W. क्षीणोपि वर्धते चन्द्रः S. X. चन्द्र· क्षीणोपि वर्धते लोके T. (c) °मृ°; °श° D. सन्तः omitted in W. & X. (d) न विप्लुता लोके ; नैव विधुरेषु S. X. न ते विपदा L. K. Be. Bo. न विधुरेषु Bo.n. P. R. (in which two वि for धु) न विप्लुते लोके W. लोकेषु D. न लोकेस्मिन् T. न विषयेषु लोकेषु N.

LXXXVIII. (a) °स्य; °स्य· L. W. K. Be. Bo. (b) किल; ननु S. Bo. D. K. X. N. °नो; °णा. P. R. N. °रपः; °हन. Bo. (orig. Bo.n.) °स्तमुः. K. Be n. (c) °त्यैश्व°: °त्याश्व° W. T. N. P. R. °बल°; °मद°. K. Be.n. °पि; °पि Bo.n. (?) बलभिद्भ°; मघवा भ° L. D. बलभिद्भ° C. W. T. Be. मरुताम्° Bo.n. (d) °तद्°, °तु°. S. Be. K. X. D N. Bo. (orig. Bo.n.) वरमेव दैव°; ननु दैवमेव S. K. Be. X. D. Bo (orig. Bo.n.) L. P. R. N.

कर्मायत्तं फलं पुंसां बुद्धिः कर्मानुसारिणी ।
तथापि सुधिया भाव्यं सुविचार्यैव कुर्वता ॥ ८९ ॥

खल्वाटो दिवसेश्वरस्य किरणैः संतापितो मस्तके
वाञ्छन्देशमनातपं विधिवशात्तालस्य मूलं गतः ।
तत्राप्यस्य महाफलेन पतता भग्नं सशब्दं शिरः
प्रायो गच्छति यत्र भाग्यरहितस्तत्रैव यान्त्यापदः ॥ ९० ॥

शशिदिवाकरयोर्ग्रहपीडनं
गजभुजंगमयोरपि बन्धनम् ।
मतिमतां च विलोक्य दरिद्रतां
विधिरहो बलवानिति मे मतिः ॥ ९१ ॥

सृजति तावदशेषगुणाकरं
पुरुषरत्नमलंकरणं भुवः ।
तदपि तत्क्षणभङ्गि करोति चे-
दहह कष्टमपण्डितता विधेः ॥ ९२ ॥

पत्रं नैव यदा करीरविटपे दोषो वसन्तस्य किं
नोलूकोऽप्यवलोकते यदि दिवा सूर्यस्य किं दूषणम् ।

XC. (a) °न्वा°; °श्री° N. °नो; °तै. Bo.n. N (b) वाञ्छ°; गच्छ°. N. तिमिरस्थान्; दुरगतिः N. तालस्य; बिल्वस्य; K. Be. Bo. W. P. R. L. (in margin ताड) (c) °भाग्यस्य; °भाप्याशु L. W. °शेषैः T. °हा°; °हता T. (d) भाग्यरहितः; दैवहतः N. तत्रैव यान्त्यापदः; तत्रापदां भाजनम् W. T. (where the other reading is also given) P. R.

XCI. (a) The first two lines change places in S. L. T. D. Bo. X. Be. N. (b) °मयोरपि; निगड N.

XCII. (b) [रत्न°; यत्न°. A] (c) [°हरि; °ननु T. M.] (d) [°नि मेऽत्र; °न्तो भ° T.]

XCIII. (b) °कैः, °का. S. ध्यालोकते यदि, न निलोकयति न S. X. °प्यवलोकते यदि L. W. Bo.

धारा नैव पतन्ति चातकमुखे मेघस्य किं दूषणं
यत्पूर्वं विधिना ललाटलिखितं तन्मार्जितुं कः क्षमः ॥९३॥

इति दैवप्रशंसा ।

अथ कर्मप्रशंसा ।

नमस्यामो देवान्ननु हतविधेस्तेपि वशगा
विधिर्वन्द्यः सोपि प्रतिनियतकर्मैकफलदः ।
फलं कर्मायत्तं किममरगणैः किं च विधिना
नमस्तत्कर्मभ्यो विधिरपि न येभ्यः प्रभवति ॥ ९४ ॥

ब्रह्मा येन कुलालवन्नियमितो ब्रह्माण्डभाण्डोदरे
विष्णुर्येन दशावतारगहने क्षिप्तो महासंकटे ।
रुद्रो येन कपालपाणिपुटके भिक्षाटनं कारितः
सूर्यो भ्राम्यति नित्यमेव गगने तस्मै नमः कर्मणे ॥९५॥

नैवाकृतिः फलति नैव कुलं न शीलं
विद्यापि नैव न च यत्नकृतापि सेवा ।
भाग्यानि पूर्वतपसा खलु संचितानि
काले फलन्ति पुरुषस्य यथैव वृक्षाः ॥ ९६ ॥

(d) तन्मार्जितुं कः क्षमः; दैवस्य किं दूषणम्. S. K.

XCIV. (a) ह°; व° Be.n. (where also are noted हन्त and हिन for हत) (c) किममरगणैः; यदि किममरैः Be. Bo. D. K. M. P. R. N. (where °मर° for °मम°.)

XCV. (b) क्षिप्तो महा°; न्यस्तो महा° Be.n. क्षिप्तः सदा D. P. (c) °टनम्; °यणम् Bo.n. कारितः; सेवते N.

XCVI. (a) °वा°; °का°. L. (b) °पि नैव; न चापि D. P. R. (c) °सा; °साम्. L. खलु; किल. D. K. P. R. Be.n. संचि°; सेवि° W. सेचि° C.

वने रणे शत्रुजलाग्निमध्ये
महार्णवे पर्वतमस्तके वा ।
सुप्तं प्रमत्तं विषमस्थितं वा
रक्षन्ति पुण्यानि पुरा कृतानि ॥ ९७ ॥
या साधूंश्च खलान्करोति विदुषो मूर्खान्हितान्द्वेषिणः
प्रत्यक्षं कुरुते परोक्षममृतं हालाहलं तत्क्षणात् ।
तामाराधय सत्क्रियां भगवतीं भोक्तुं फलं वाञ्छितं
हे साधो व्यसनैर्गुणेषु विपुलेष्वास्थां वृथा मा कृथाः ॥ ९८ ॥
गुणवदगुणवद्वा कुर्वता कार्यमादौ
परिणतिरवधार्या यत्नतः पण्डितेन ।
अतिरभसकृतानां कर्मणामाविपत्ते-
र्भवति हृदयदाही शल्यतुल्यो विपाकः ॥ ९९ ॥
स्थाल्यां वैडूर्यमय्यां पचति तिलखलीमिन्धनैश्चन्दनाद्यैः
सौवर्णैर्लाङ्गलाग्रैर्विलिखति वसुधामर्कमूलस्य हेतोः ।
छित्त्वा कर्पूरखण्डान्वृतिमिह कुरुते कोद्रवाणां समन्ता-
त्प्राप्येमां कर्मभूमिं न चरति मनुजो यस्तपो मन्दभाग्यः ॥ १०० ॥

XCVII. (b) मस्तके; सङ्कटे S. W. T. X. (c) सुप्तम्; शुभम् D. वा; च D.
XCVIII. (a) °श्च, °श्चापि. Be. K. (c) सत्क्रियाम्; चण्डिकाम्. D. शाकरीम् K. Bo.n. चक्रिकाम् P. R. noted as a various reading in L. चक्रिकाम् noted as a variant in S. °तीम्, °ता. T. भोक्तुम्; दातीम्. K. Bo.n. (d) हे साधो; मोहान्धो (न्धौ?). Bo.u. व्यसनैः; व्यसने Bo.n. स्वमलम्. D. स्वमतो K. Bo.n. P. R. °पु°; °फ° Be. Bo. K. मे (?) D. °स्थाम्; °स्था° W. D.
XCIX. (a) गुणवदगुणवद्वा, सगुणमपगुणं वा P. R. °मादौ; जातम्. S. X. K. D. P. R. Bo.n. N.
C. (a) °डू°; °दू°. Be. Bo. P. तिलखलीम्, तिलशालिम्. S. X W. K. Bo.n. तिलखलम्, P. R. N. तिलकणान्. T. च ~ गुलम् C. इन्धनैश्चन्दनाद्यैः, चन्दनैरिन्धनौघैः S. X. Be. W. (where नौ for नै) P R. N. (where ना for न) चन्दनैरिन्धनैश्च;. Bo. चन्दनैरिन्धनाद्यैः C. T. Be.n. (b) [illegible]°, [illegible]°, T. °मामकंगु°; °भां कर्मभु°. W. भां कर्मन्°. C मामकंन्°. P. N. (c) °न्तु°, °न्तु°. T. °न्°. N. °ह, °ह. Bo.n. (d) न चरति, प्रचरति S. चरति न L. न भजति N.

मज्जत्वम्भसि यातु मेरुशिखरं शत्रूञ्जयत्वाहवे
वाणिज्यं कृषिसेवनादि सकला विद्याः कलाः शिक्षतु ।
आकाशे विपुलं प्रयातु खगवत्कृत्वा प्रयत्नं परं
नाभाव्यं भवतीह भाग्यवशतो भाव्यस्य नाशः कुतः ॥१०१॥

भीमं वनं भवति तस्य पुरं प्रधानं
सर्वो जनः सुजनतामुपयाति तस्य ।
कृत्स्ना च भूर्भवति सन्निधिरत्नपूर्णा
यस्यास्ति पूर्वसुकृतं विपुलं नरस्य ॥ १०२ ॥

इति कर्मप्रशंसा ।

अथ मत्यन्तरे श्लोकाः ।

को लाभो गुणिसंगमः किमसुखं प्राज्ञेतरैः संगतिः
का हानिः समयच्युतिर्निपुणता का धर्मतत्त्वे रतिः ।
कः शूरो विजितेन्द्रियः प्रियतमा कानुव्रता किं धनं
विद्या किं सुखमप्रवासगमनं राज्यं किमाज्ञाफलम् ॥१०३॥

मालतीकुसुमस्येव द्वे गती इह मनस्विनः ।
मूर्ध्नि वा सर्वलोकस्य शीर्यते वन एव वा ॥ १०४ ॥

CI. (a) °म्भ°; °ं D. °खर°; °रं श°. Bo. (orig. Bo.n.) (b) °वणम्. °वण°. Bo.n. °लाः क°; °लाक°. T. °लाः शि°; °ला शि°. P. R. (d) भाव्य°; कर्म. P. R. N.

CII. (a) न°; य° N. (b) °र्वो जनः; °र्वं जनः L. D. Bo.n. सु°; स्व° P. R. N. °ति. °न्ति. L. Bo.n. नस्य; मयः. L. (c) कृत्स्ना; कृत्वा. S. भाग्या. W.

CIII. (d) °य°; °ये. L. Bo. °च्यु°; °च्यु°. S.

CIV. (a) °व; °इ. W. मनस्वि°; महात्म°. Bo.n. शीर्यते; शीर्यते. Bo.n.

अप्रियवचनदरिद्रैः प्रियवचनाढ्यैः स्वदारपरितुष्टैः ।
परपरिवादनिवृत्तैः क्वचित्क्वचिन्मण्डिता वसुधा ॥ १०५ ॥

कदर्थितस्यापि हि धैर्यवृत्ते-
र्न शक्यते धैर्यगुणः प्रमार्ष्टुम् ।
अधोमुखस्यापि कृतस्य वह्ने-
र्नाधः शिखा याति कदाचिदेव ॥ १०६ ॥

कान्ताकटाक्षविशिखा न खनन्ति यस्य
चित्तं न निर्दहति कोपकृशानुतापः ।
कर्षन्ति भूरिविषयाश्च न लोभपाशै-
र्लोकत्रयं जयति कृत्स्नमिदं स धीरः ॥ १०७ ॥

एकेनापि हि शूरेण पादाक्रान्तं महीतलम् ।
क्रियते भास्करेणेव स्फारस्फुरिततेजसा ॥ १०८ ॥

वह्निस्तस्य जलायते जलनिधिः कुल्यायते तत्क्षणा-
न्मेरुः स्वल्पशिलायते मृगपतिः सद्यः कुरङ्गायते ।
व्यालो माल्यगुणायते विषरसः पीयूषवर्षायते
यस्याङ्गेऽखिललोकवल्लभतमं शीलं समुन्मीलति ॥ १०९ ॥

CV. (b) °द्भिः; °ढ्यैः L. वादै°; सम्°. P. R.

CVI. (b) दुर्दैवविनाशे न हि शक्नोति K. Be n. (c) कृतस्य वह्नेर्नो°; तनूनपातो ना° K. Be.n. (d) °ति, °न्ति N.

CVII. (a) खन°; दह° all except D. K. Bo. (Bo.n. has दह°); हन्°. N. (b) °शानुतापः; °तानुतापः S. L. X. Bo.n. °शानुगतः D. (c) क°; श° Bo. (orig. Bo n.) न° N. °शैः, °शा Be. D. K. Bo. P. R. N. (d) धी°; वी° Bo. (orig. Bo.n.)

CVIII. (a) °पि हि; °पीह T. पा°; प° T. P. मही; क्षमा K. (b) °रेणे°; °रस्ये° W. °र्णे°. P. R. स्फारस्फुरित°; स्फुरत्स्फारित L. वर्द्धं स्फुरति W. वद्धं स्फुरित K. वरिस्फुरति. C.

CIX. (a) कुल्या°; कूपा° Bo.n. °णात्; °णम् Bo.n. (b) °ला°; °ता° P. °तिः सद्यः °तिः सर्व ; T. (c) °वर्षा°, °चर्या° C. W. (d) °ङ्गे°, °थे°. S. X.

लज्जागुणौघजननीं जननीमिव स्वा-
मत्यन्तशुद्धहृदयामनुवर्तमानाम् ।
तेजस्विनः सुखमसूनपि संत्यजन्ति
सत्यव्रतव्यसनिनो न पुनः प्रतिज्ञाम् ॥ ११० ॥

MISCELLANEOUS.

अमाद्यं हृदयं यथैव वदनं यद्दर्पणान्तर्गतं
भावः पर्वतसूक्ष्ममार्गविषमः स्त्रीणां न विज्ञायते ।
चित्तं पुष्करपत्रतोयतरलं विद्वद्भिराशंसितं
नारी नाम विषाङ्कुरैरिव लता दोषैः समं वर्द्धिता ॥ १ ॥

अभिमुखनिहतस्य सतस्तिष्ठतु तावज्जयोथवा स्वर्गः ।
उभयबलसाधुवादः श्रवणसुखोसौ बतात्यर्थम् ॥ २ ॥

इयत्येतस्मिन्वा निरवधिचमत्कृत्यतिशये
वराहो वा राहुः प्रभवति चमत्कारविषयः ।
महीमेको मग्नां यदयमवहद्दन्तसलिलैः
शिरःशेषः शत्रुर्निगिलति परं संत्यजति च ॥ ३ ॥

उदन्वच्छन्ना भूः स च निधिरपां योजनशतं
सदा पान्थः पूषा गगनपरिमाणं कलयति ।

CX. (a) °ज्ञा°; °ज्ञाम्. P. R. Be.n. जननीमिव स्वाम्; इव वर्तमानाम्. S. जननीमिवाद्याम्. D. P. R. (in which two याम् for द्याम्) (b) °मनुवर्तमानाम्; °मनुवर्तमानाः Bo. Be. K. P. R. °मनिवर्तमानाः D.

I. (a) अपा° ; दुर्गा°. D. P. R. हृदयम् ; वदनम् D. य° ; न°. D. K वदनम् ; हृदयम्. D. दर्°- सर°. P. R. (c) °शंसि°; °शङ्कि°. D. P.

II. (c) °बल ; °त्र D. (d) श्रवणसुखस्यैव तात्पर्यम् K. श्रवणसुखस्यैवात्यन्तर्थः (°मैव नात्यर्थः ?) D.

IV. (a) °च्छ°; °च्छि°. K. °नम् ; °तैः. R. P.

इति प्रायो भावाः स्फुरदवधिमुद्रामुकुलिताः
सतां प्रज्ञोन्मेषः पुनरयमसीमा विजयते ॥ ४ ॥

एको देवः केशवो वा शिवो वा
एकं मित्रं भूपतिर्वा यतिर्वा ।
एको वासः पत्तने वा वने वा
एका भार्या सुन्दरी वा दरी वा ॥ ५ ॥

कमठकुलाचलदिग्गजफणिपतिविधृतापि चलति वसुधेयम् ।
प्रतिपन्नममलमनसां न चलति पुंसां युगान्तेपि ॥ ६ ॥

किं कूर्मस्य भरव्यथा न वपुषि क्ष्मां न क्षिपत्येष य-
त्किं वा नास्ति परिश्रमो दिनपतेरास्ते न यन्निश्चलः ।
किंत्वङ्गीकृतमुत्सृजन्न मनसा श्लाघ्यो जनो लज्जते
निर्वाहः प्रतिपन्नवस्तुषु सतामेतद्धि गोत्रव्रतम् ॥ ७ ॥

को न याति वशं लोके मुखे पिण्डेन पूरितः ।
मृदङ्गो मुखलेपेन करोति मधुरध्वनिम् ॥ ८ ॥

क्षुद्राः सन्ति सहस्रशः स्वभरणव्यापारमात्रोद्यताः
स्वार्थो यस्य परार्थ एव परमो नैकः सतामग्रणीः ।
दुःपूरोदरपूरणाय पिबति स्रोतःपतिं वाडवो
जीमूतस्तु निदाघसंभृतजगत्संतापविच्छित्तये ॥ ९ ॥

(d) °ते; °ताम्. K.

V. In D. the third and fourth lines interchange places. In M. the fourth is second, the second third, and the third fourth.

VII. (a) °स्येष यत्; °स्यैव य., M. (b) °रा°; °र°. Bo.n. यति, यन्नि°. M. (c) त्व° वा°, M. R. N. C. न मनसा; °त्सृजमनसा. D. °त्सृजम° noted in R. commentary °त्सृजन् स्व. P. R. °न्न महता (Prima manu °न्न महता secunda manu) in Bo.n. & Be.n. (d) °षु; °नि M. P. R. Bo.n. (वि (नि?) D.

दूरादर्थं घटयति नवं दूरतश्चापशब्दं
 त्यक्त्वा भूयो भवति निरतः सत्सभारञ्जनेषु ।
मन्दंमन्दं रचयति पदं लोकचित्तानुवृत्त्या
 कामं मन्त्री कविरिव सदा खेदभारैरमुक्तः ॥ १० ॥

दैवेन प्रभुणा स्वयं जगति यद्यस्य प्रमाणीकृतं
 तत्तस्योपनमेन्मनागपि महान्नैवाश्रयः कारणम् ।
सर्वाशापरिपूरके जलधरे वर्षत्यपि प्रत्यहं
 सूक्ष्मा एव पतन्ति चातकमुखे द्वित्राः पयोबिन्दवः ॥ ११ ॥

परिचरितव्याः सन्तो यद्यपि कथयन्ति नो सदुपदेशम् ।
 यास्त्वेषां स्वैरकथास्ता एव भवन्ति शास्त्राणि ॥ १२ ॥

प्रायः कन्दुकपातेनोत्पतत्यार्यः पतन्नपि ।
 तथा त्वनार्यः पतति मृत्पिण्डपतनं यथा ॥ १३ ॥

यदि नाम दैवगत्या जगदसरोजं कदाचिदपि जातम् ।
 अवकरनिकरं विकिरति तत्किं कृकवाकुरिव हंसः ॥१४॥

यद्वागा मदभिन्नगण्डकरटास्तिष्ठन्ति निद्रालसा
 द्वारे हेमविभूषणाश्च तुरगा वल्गन्ति यदर्पिताः ।

X. (b) [illegible]; कृत्वा M. °रत ; °धनम्. K. °स्सभारञ्जनेषु ; °स्सभासदनेषु M. °त्कथासदनेषु P. R. (c) °वृ° ; °र° D. (d) भेद ; भे° D.

XI. (a) °रत; °रित Bo. (orig. Bo.n.) (b) °मे ; °ये K. Bo. Be. M. (c) °रके; °रिते Bo. (orig. Bo.n.) Be.n. °ति; °पः. Bo.n.

XII. (b) यद्यपि कथयन्ति न सदुपदेशम्; यद्यपुपदिशन्ति न S. यद्यपि कथयन्ति वा सदुपदेशम्. Bo. (c) °स्त्वे°; °स्ते S.

XIII. (a) प्रायः; यथा N. °नोत्प°; °नार्य° K. M. (b) पतनम्; मृत्पिण्डिका R.

XV. (a) भिन्नगण्ड ; करटिन्° P. R. (b) हेम; स्वर्ण, P. R. °दर्पा°, °निर्मा° P. R. Bo.n. (orig. Bo.) बल्गन्ति; नेत्र° Bo.n. (L.) °नव Bo.n. (K.) (orig. Bo.)

वीणावेणुमृदङ्गशङ्खपटहैः सुप्रस्तु यद्गीयते
तत्सर्वं सुरलोकदेवसदृशं धर्मस्य विस्फूर्जितम् ॥ १५ ॥

ये संतोषसुखप्रमोदमुदितास्तेषां न भिन्ना मुदो
ये त्वन्ये धनलोभसंकुलधियस्तेषां न तृष्णा हता ।
इत्थं कस्य कृते कृतः स विधिना तादृक्पदं संपदां
स्वात्मन्येव समाप्तहेममहिमा मेरुर्न मे रोचते ॥ १६ ॥

रक्तत्वं कमलानां सत्पुरुषाणां परोपकारित्वम् ।
असतां च निर्दयत्वं स्वभावसिद्धं त्रिषु त्रितयम् ॥ १७ ॥

वचो हि सत्यं परमं विभूषणं
गजाङ्गनाया कृशता तथा ।
द्विजस्य विद्यैव पुनस्तथा क्षमा
शीलं हि सर्वस्य नरस्य भूषणम् ॥ १८ ॥

वरं तुङ्गाच्छृङ्गाद्गुरुशिखरिणः क्वापि पुलिने
पतित्वायं कायः कठिनदृषदन्तर्विदलितः ।
वरं न्यस्तो हस्तः फणिपतिमुखे तीव्रदशने
वरं वह्नौ पातस्तदपि न कृतः शीलविलयः ॥ १९ ॥

(c) °टहैः; °णैः P. R. Bo.n. (orig. Bo.) °स्तु; °श्च Bo. n. (orig. Bo)
(d) देव; सिद्धि. T. R. राज्य. Bo.n (orig. Bo.)

XVI. (a) सुखप्रमोद; निरन्तरप्र.° N. °षां न; °षाम.° D. (b) लोभ; दुःख. M. P. R. N. °यस्ते°; यांते° M. (d) स्वात्मन्येव समाप्त°; स्वामिन्येवसमस्तेन°. D. (स्वामिन्येव समान!).

XVII. (b) सत्पु°; सु° K. (सु?)

XIX. (a) तुङ्गाच्छृङ्गा°; तुङ्गात्तुङ्गा°; M. P. R. Bo.n. D. (where तु for शृ) शृङ्गात्तुङ्गा°. N. °गुरु; °गुरु. M. °णः; °णाम्. D. पुलिने; विपने D. Bo.n. N. M, विपिने. P. R. (b) °न्तर्वि°; °न्तर्वि°. D. Bo.n. °न्तै वि° N. (c) °व°; °वन°; D. P. R. M. N. Bo. (orig. Bo.n.) Bo.n. (orig. Bo.)

भ्रान्तं देशमनेकदुर्गविषमं प्राप्तं न किंचित्फलं
त्यक्त्वा जातिकुलाभिमानमुचितं सेवा कृता निष्फला ।
भुक्तं मानविवर्जितं परगृहेष्वाशङ्कया काकव-
त्तृष्णे जृम्भसि पापकर्मनिरते नाद्यापि संतुष्यसि ॥ ५ ॥

खलोल्लापाः सोढाः कथमपि तदाराधनपरै-
र्निगृह्यान्तर्बाष्पं हसितमपि शून्येन मनसा ।
कृतश्चित्तस्तम्भः प्रतिहतधियामञ्जलिरपि
त्वमाशे मोघाशे किमपरमतो नर्तयसि माम् ॥ ६ ॥

आदित्यस्य गतागतैरहरहः संक्षीयते जीवितं
व्यापारैर्बहुकार्यभारगुरुभिः कालो न विज्ञायते ।
दृष्ट्वा जन्मजराविपत्तिमरणं त्रासश्च नोत्पद्यते
पीत्वामोहमयीं प्रमादमदिरामुन्मत्तभूतं जगत् ॥ ७ ॥

दीना दीनमुखैः सदैव शिशुकैराकृष्टजीर्णाम्बरा
क्रोशद्भिः क्षुधितैर्नरैर्न विधुरा दृश्येत चेद्गेहिनी ।

V. (a) °न्तम्; °न्त्वा. P. K. R. °न्त्वा. M. °स्तन्त्रम्, °ग्नत्तम्. M. (b) जाति; शान्ति. B. P. R. °तम्; °ता. M. (c) °ष्वा°; °षा° C. J. B. A. Bo.n. N. and G. (in margin; orig. in text) शा. B. K. स्वा°. R. Commentary. (d) जृम्भसि; दुर्मति. Bo.n. G. O. जृम्भिषि. M. वैरिणि P. R. J. (where original in margin) निरते; निपुणे. K. N. °सि; °ते. P.

VI. (a) °ल्लोल्ला°; °लाग्न° A. N. °लोग्न° B. तदा; भृत्या° B. (c) °तश्चि°; °तौ चि° B. M. °तौ त्रि° A. J. P. R. N. Bo.n. °भः प्र°; °भ्रम P. R. °निह°; °हनि°. C. K. (d) °मप°; °मुप°. Bo. (orig. Bo.n.) K. T.

VII. (a) °तिनम्; °वनम् Bo. (orig. Bo.n.) K. (b) न वि°; °पि न. N. (c) °पत्ति°; °योग°. M. °श्च; °श्नु M.

VIII. (a) °ना; °नाम् T. M. सदैव; तथैव; T. स्वकीय. K. B. G. Bo. (orig. Bo.n.) °रा; °रैः A. °राम् T. Bo. K. (b) °र्नरैर्न; °निरैन B. °निरन्न T. K. Bo. J. N. °र्नरैर्नै G. विधुरा; विधुराम्. T. जठराम्. K. जठरैः. J. दृश्येत; °देहजैन. J. दृश्या न. N. दृश्येर. Bo.n. (नाम् for चेत्). नी; °नीम्. T. K. Bo.

याञ्चाभङ्गभयेन गद्गदगलत्त्रुटद्विलीनाक्षरं
 को देहीति वदेत्स्वदग्धजठरस्यार्थे मनस्वी जनः ॥ ८ ॥

निवृत्ता भोगेच्छा पुरुषबहुमानो विगलितः
 समानाः स्वर्याताः सपदि सुहृदो जीवितसमाः ।
शनैर्यष्ट्युत्थानं घनतिमिररुद्धे च नयने
 अहो धृष्टः कायस्तदपि मरणापायचकितः ॥ ९ ॥

हिंसाशून्यमयत्नलभ्यमशनं धात्रा मरुत्कल्पितं
 व्यालानां पशवस्तृणाङ्कुरभुजः सृष्टाः स्थलीशायिनः ।
संसारार्णवलङ्घनक्षमधियां वृत्तिः कृता सा नृणां
 यामन्वेषयतां प्रयान्ति सततं सर्वे समाप्तिं गुणाः ॥ १० ॥

न ध्यातं पदमीश्वरस्य विधिवत्संसारविच्छित्तये
 स्वर्गद्वारकपाटपाटनपटुर्धर्मोपि नोपार्जितः ।
नारीपीनपयोधरोरुयुगुलं स्वप्नेपि नालिङ्गितं
 मातुः केवलमेव यौवनवनच्छेदे कुठारा वयम् ॥ ११ ॥

भोगा न भुक्ता वयमेव भुक्ता-
 स्तपो न तप्तं वयमेव तप्ताः ।
कालो न यातो वयमेव याता-
 स्तृष्णा न जीर्णा वयमेव जीर्णाः ॥ १२ ॥

(c) °लत्त्रुटद्वि°; °लत्त्रुटत्वि°. K. °लत्तद्वि°. Bo. °लत्त्रुटद्वि° Bo.n. (d) °पया°; °स्ता°. T, मन ; पुमान्. A. B. K. Bo. G. M. P. R. N.

IX. (a) पुरुषबहु; बहुपुरुष. T. °नो वि°; °नोवि°. J. °नोवि. K. N. °तः; °तो. T. (b) °समाः; °समाः; A. (c) °यष्ट्यु°; यष्ट्यु° C. यष्ट्यु° A. °यष्ट्यु°. M. °ष्ट्यु°. J. (d) धृष्टः ; दुष्टः. T. J. K. Bo. भ्रष्टः K. (Stanza 92). दृष्टः. P. दृष्टः. N. °णा°; °णा°. K. °पाय; °धाय. A. G. °पात. Bo.n.

X. (a) धाता मरुत्कल्पितम्. वायुः कृतो भैक्षम्. K. Bo. (orig. Bo.n.) °शय्, °नः. A. B. (b) पशव°; पवन°. Bo.n. °तृ° ; °तृ°. K. Bo. (orig. Bo.n.) °ङ्कु°. N. (c) न°; °न. B. (d) प्रा°)प्रा°. N. सततम्; सत्वम्. K. Bo. (orig. Bo.n.).

XI. (c) नारी; रामा. P. R. °गु°; °ग°. K. N. Bo. B.

क्षान्तं न क्षमया गृहोचितसुखं त्यक्तं न संतोषतः
सोढा दुःसहशीतवाततपनाः क्लेशान्न तप्तं तपः ।
ध्यातं वित्तमहर्निशं नियमितप्राणैर्न शम्भोः पदं
तत्तत्कर्म कृतं यदेव मुनिभिस्तैस्तैः फलैर्वञ्चिताः ॥ १३ ॥

वलिभिर्मुखमाक्रान्तं पलितैरङ्कितं शिरः ।
गात्राणि शिथिलायन्ते तृष्णैका तरुणायते ॥ १४ ॥

येनैवाम्बरखण्डेन संवीतो निशि चन्द्रमाः ।
तेनैव च दिवा भानुरहो दौर्गत्यमेतयोः ॥ १५ ॥

अवश्यं यातारश्चिरतरमुषित्वापि विषया
वियोगे को भेदस्त्यजति न जनो यत्स्वयममून् ।
व्रजन्तः स्वातन्त्र्यादतुलपरितापाय मनसः
स्वयं त्यक्ता ह्येते शमसुखमनन्तं विदधति ॥ १६ ॥

तृष्णाधिकारमाह ।

विवेकव्याकोशे विकसति शमे शाम्यति तृषा
परिष्वङ्गे तुङ्गे प्रसरतितरां सा परिणतिः ।
जराजीर्णैश्वर्यग्रसनगहनाक्षेपकृपण-
स्तृपापात्रं यस्यां भवति मरुतामप्यधिपतिः ॥ १७ ॥

XIII. (b) °ढा; °ढो. B. शीनवात; वातशीन. B. °नाः; न. A. B. P. N. Bo.n. नः- R. °शान्न; °शो न B. °शा न. A. P. R. N. Bo.n. (d) य°; त°. C. M. °ता; °तम्. B. °त-. C. A.

XIV. (a) °लि°; °ली°. P. °तैर°; तेना° N.

XV. (a) °नैवा°, °न चा° Bo.n. (b) च; य° R. °नुरहो; नुः पश्य. R.

XVI. (a) °रि; च A. (d) °ह्ये°; °शे° A. स्वे° K. Bo. (orig. Bo.n.) °न्वे° G. °नि; °ति. P. R.

XVII. (a) °कस°; °दश° C. M. शमे; शमैः B. (b) परिष्वङ्गे तुङ्गे; भृशं याना तरयाम्. B. (c) गहना°; महता° B. कृ°; क्ष° M. °णस्तृषा°; णः कृपा B. M.

मदनविडम्बनमाह ।

कृशः काणः खञ्जः श्रवणरहितः पुच्छविकलो
व्रणी पूतिक्लिन्नः कृमिकुलशतैरावृततनुः ।
क्षुधाक्षामो जीर्णः पिठरजकपालार्पितगलः
शुनीमन्वेति श्वा हतमपि च हन्त्येव मदनः ॥ १८ ॥

विषयाणामधिकारमाह ।

भिक्षाशनं तदपि नीरसमेकवारं
शय्या च भूः परिजनो निजदेहमात्रम् ।
वस्त्रं च जीर्णशतखण्डमयी च कन्था
हाहा तथापि विषया न परित्यजन्ति ॥ १९ ॥

रूपतिरस्कारमाह ।

स्तनौ मांसग्रन्थी कनककलशावित्युपमितौ
मुखं श्लेष्मागारं तदपि च शशाङ्केन तुलितम् ।
स्रवन्मूत्रक्लिन्नं करिवरकरस्पर्धि जघन-
महो निन्द्यं रूपं कविजनविशेषैर्गुरु कृतम् ॥ २० ॥

XVIII. (a) काणः; खञ्ज° A. (b) °ति; °य. A. B. K. P. R. (c) पिठरज-कपालार्पित, पिठरककपालार्पित A. पिठरककपालार्पित B. पिठरघटकपालार्पित K. पिठ-रजकपालार्पित R. पिठरककपालार्पित. P. (d) च, हि A. °व; °व. B. P. R.

XIX. (c) च; स. A. शु° T. शि°. R. N. P. B. जीर्णशतखण्डमयी च; जीर्ण-पटखण्डमयी C. K. S. W. L. X. जीर्णं for जीर्ण B. जीर्णपट for जीर्णशत R. P. (d) न, अ. T. परित्यजन्ति; त्यजन्ति चेतः T.

XX. (c) स्रव; मिर. T. N. स्रव M. (d) °महो नि°; °न गुरु° B. T. K. Bo. N. R. G. P. कृत; रत. K. Bo. (orig. Bo.u.) M.

अजानन्माहात्म्यं पततु शलभो दीपदहने
स मीनोऽप्यज्ञानाद्बडिशयुतमश्नातु पिशितम् ।
विजानन्तोऽप्येते वयमिह विपज्जालजटिला-
न्न मुञ्चामः कामानहह गहनो मोहमहिमा ॥ २१ ॥

अथ दुर्जनमुद्दिश्याह ।

विसमलमशनाय स्वादु पानाय तोयं
शयनमवनिपृष्ठे वल्कले वाससी च ।
नवधनमधुपानभ्रान्तसर्वेन्द्रियाणा-
मविनयमनुमन्तुं नोत्सहे दुर्जनानाम् ॥ २२ ॥

मानितामुद्दिश्याह ।

विपुलहृदयैर्धन्यैः कैश्चिज्जगज्जनितं पुरा
विधृतमपरैर्दत्तं चान्यैर्विजित्य तृणं यथा ।
इह हि भुवनान्यन्ये धीराश्चतुर्दश भुञ्जते
कतिपयपुरस्वाम्ये पुंसां क एष मदज्वरः ॥ २३ ॥

XXI. (*a*) °न्माहात्म्यम्; °न्मर्त्यः A. °न्माहात्म्यं P. R. N. पततु; पतति. B. K. Bo. विशति. T. °लभो दीप°; °भस्तीव्र. A. B. T. K. N. R. P. G. Bo. M. (*b*) °ज्ञानाद्ब°; ज्ञानाद्बि° R. P. B. °न्नज्ञान. T. °श्नातु; °श्नाति. Bo. °श्नाति. T. K. G. Bo.n. (*c*) °पे°; °ह्य°. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. गहि°; पट°. K. Bo. (orig. Bo.n.) G.

XXII. (*a*) विस; फल. A. B. T. K. Bo. R. P. (*b*) °ष्ठे; °ष्ठम्. P. R. शयनमवनिपृष्ठे; क्षितिरपि शयनार्थम्. N. वल्कले वाससी; वाससी वल्कले. A. T. K. Bo वाससी वल्कलस्य. N. च; तु. P. तु. R. (*c*) नवधन; न वधन. A. धनमद. B. T. K. Bo. °भ्रान्त °न भ्रान्त. A. M. °नष्टानि. K. (*d*) °मनुमन्तुं; °मनुसर्तुम्. T. °दुर्जनानाम्. A.

XXIII. (*a*) हृदयैः धन्यैः; Bo.n. °धन्यैः; °धीरैः. T. K. Bo. G. N. कैश्चि°; एत°. N. च°...श्चि°; कैरपीदं°. Bo.n. (*b*) °णं यथा; °णलवम्. B. °णं पुरा. G. (*c*) धी°; वी°. A. (*d*) °र; रः. M. A. G. Bo. (orig. Bo n.) क. C. °द. °व G.

निस्पृहाणामधिकारमाह ।

त्वं राजा वयमप्युपासितगुरुप्रज्ञाभिमानोन्नताः
ख्यातस्त्वं विभवैर्यशांसि कवयो दिक्षु प्रतन्वन्ति नः ।
इत्थं मानद नातिदूरमुभयोरप्यावयोरन्तरं
यद्यस्मासु पराङ्मुखोसि वयमप्येकान्ततो निस्पृहाः ॥ २४ ॥

अभुक्तायां यस्यां क्षणमपि न यातं नृपशतै-
र्भुवस्तस्या लाभे क इव बहुमानः क्षितिभुजाम् ।
तदंशस्याप्यंशे तदवयवलेशेपि पतयो
विषादे कर्तव्ये विदधति जडाः प्रत्युत मुदम् ॥ २५ ॥

मृत्पिण्डो जलरेखया वलयितः सर्वोप्ययं नन्वणु-
रङ्गीकृत्य स एव संयुगशतै राज्ञां गणैर्भुज्यते ।
तद्दद्युर्ददतेयवा न किमपि क्षुद्रा दरिद्रा भृशं
धिग्धिक्तान्पुरुषाधमान्धनकणं वाञ्छन्ति तेभ्योपि ये ॥२६॥

XXIV. (a) प्र°; प्रा.° A. (b) नः; च. G. (c) °द, °ध°. A. B. T. K. N. M. G. Bo. (orig. Bo.n.) °भयो°; °मनयो°. B. गतयो° G.

XXV. (a) न; च. Bo n. या°; जा° G. नी° A. (b) ल°; लो° Bo.n. इव; इह. T. K. Bo. (orig. Bo.n.) G °भुजाम् °भुजाम्. R. Bo. (orig. Bo.n.) G. N. (c) तदंशस्या°, तदप्यस्या°. A. (d) °डा:; °ड:. A. °ना: B.

XXVI. (a) मृत्पिण्डो; मित्पि यो. B. वलयि°; परिवृ°. P. R. Bo n. चपरि°. A. °न्व°; स्व. C. A. (b) °रङ्गी°; °त्वरुली°. M. R. Bo.n. स्वांशी°. N. स्वाङ्गी° Bo. °त्वङ्गी. P. °र्न स्वी°. T. स्वत्वी° B. °र्यस्वी°. A. °स्वयी: K. स एव; सदैव. T. तमेव. A. K. N. °युग; °गर. N. गणैर्भुज्यते; गणैर्भुज्यते. P. R. गणा भुज्जते. A. N. T. K. Bo. (c) तद्दद्युः; नो दद्युः. A. T. Bo.n. ने दद्यु°. N. P. R. B. M. ददन्ते. K. Bo. ददतेयवा न किमपि; ददतीय नान्किमपि ते A. ददतेयवा किमपि ते. T. Bo.n. K. & N. (where °पुरे for °पिने) Bo. (where & in K. दत्ते for दते.) दरिद्रा भृशम्; भृशं याचका. A. (d) धिग्धि°; ये धि°. T. तान्पु°; कापु°. K. Bo. (orig. Bo.n.) कणम्, कणान्. A. Bo.n. लवम्. B. K. Bo. N. त्रणान्. T. वाञ्छन्ति नेभ्योपि ये; तेभ्योपि वाञ्छन्ति ये. K. Bo. इच्छन्ति तेभ्योपि ये Bo.n.

दुर्भगसेवकस्य वाक्यमाह ।

न नटा न विटा न गायना
न परद्रोहनिबद्धबुद्धयः ।
नृपसद्मनि नाम के वयं
कुचभारानमिता न योषितः ॥ २७ ॥

पुरा विद्वत्तासीदुपशमवतां क्लेशहतये
गता कालेनासौ विषयसुखसिद्ध्यै विषयिणाम् ।
इदानीं तु प्रेक्ष्य क्षितितलभुजः शास्त्रविमुखा-
नहो कष्टं सापि प्रतिदिनमधोधः प्रविशति ॥ २८ ॥

साहंकारं पुरुषमुद्दिश्याह ।

स जातः कोप्यासीन्मदनरिपुणा मूर्ध्नि धवलं
कपालं यस्योच्चैर्विनिहितमलंकारविधये ।
नृभिः प्राणत्राणप्रवणमतिभिः कैश्चिदधुना
नमद्भिः कः पुंसामयमतुलदर्पज्वरभरः ॥ २९ ॥

XXVII. (a) वि°; भ°. A. (वि in margin) न गा°; विगा°. R. °ना; °का in all copies except C. R. P. (b) परद्रोहनिबद्धबुद्धयः; परद्रोहनिबद्धमानसाः. A. परद्रोहनिबद्धबुद्धयः. R. P. न सन्देहरतश्चित्तचाराः T. Bo. [orig. Bo.n. (विरुद्ध for निबद्ध.)] G. N. (where नु for च) न सन्देहरतश्चित्तचराः. K. (c) नृपमौलिमणिभव के वयम्. A. (margin) T. G. N. सद्मनि; संसदि. K. Bo. सद्मनु- P. R. नाम; नेत्र. Bo. (orig. Bo.n.) वयं; °यम् C. (d) कुच; स्तन. A. T. K. N. P. R. °रान°; °रात°. A. The last two lines transposed in P. & R.

XXVIII. (a) °दुपशमवताम्; °दुपशमवताम्. (दुपशम°.) B. °दमनिमवित- याम्. K. Bo. (b) °कलौ; °कौ. K. Bo. °कै M. (c) तु; इह. K. Bo. सा M. तत्; तत्र. Bo.

XXIX. (a) स; सु°. Bo.n. (b) °स्योच्चैर्वि°; स्यासि वि°. Bo.n. C. (c) प्रत्र; प्रवण. B.

अर्थानामीशिषे त्वं वयमपि च गिरामीश्महे यावदर्थं
शूरस्त्वं वादिदर्पज्वरशमनविधावक्षयं पाटवं नः ।
सेवन्ते त्वां धनाढ्या मतिमलहतये मामपि श्रोतुकामा
मय्यप्यास्था न चेत्तत्त्वयि मम सुतरामेष राजन्गतोऽस्मि॥३०॥

यदा किंचिज्ज्ञोऽहं द्विप इव मदान्धः समभवं
तदा सर्वज्ञोऽस्मीत्यभवदवलिप्तं मम मनः ।
यदा किंचित्किंचिद्बुधजनसकाशादवगतं
तदा मूर्खोऽस्मीति ज्वर इव मदो मे व्यपगतः ॥ ३१ ॥

निर्ममतास्वरूपमाह ।

अतिक्रान्तः कालो लटभललनाभोगसुभगो
भ्रमन्तः श्रान्ताः स्मः सुचिरमिह संसारसरणौ ।
इदानीं स्वःसिन्धोस्तटभुवि समाक्रन्दनगिरः
सुतारैः फूत्कारैः शिव शिव शिवेति प्रतनुमः ॥ ३२ ॥

माने म्लायिनि खण्डिते च वसुनि व्यर्थे प्रयातेऽर्थिनि
क्षीणे बन्धुजने गते परिजने नष्टे शनैर्यौवने ।

XXX. (*a*) °शिषे मम्; °श्वरस्त्वम्. A. °श्महे°; °धरा. A. °वर्थेम् ; °शिथम्. A. P. R. M. B. G. & Bo.n. (*b*) °दि; गिम. M. P. R. वार; श्रुप°. N. नः; मे. K. ने. G. (?) (*c*) धनाढ्या; मदान्धा. P. R. धनान्धा. A. B. M. Bo.n. मतिमन्हतये; धनिविमलधियो. A. (*d*) मय्यप्यास्था न चेत्तत्; मामप्यास्थानमेतत्. M. मय्यास्थानैवरेते B. चेन्नत्वयि; चेत्त्वय्यपि. T. ने चेत्त्वयि K. N. G. चेन्न त्वयि. A. सु; नि. T. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. N. °ष; °थ. T. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. N. न्गतोऽस्मि°; न्गतास्मिन्. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. °न्गतोऽस्मि. M. °स्तनास्था. N.

XXXI. See Nîtiśataka St. 8.

XXXII. (*a*) °टभ, °ल्लि. B. T. °भोगे; °सङ्गी. T. °लभो M. (*b*) श्रान्ताः स्म; सुश्रान्ताः B. °णौ; °णिम्; B. T. °णीम्. M. (*d*) सु°; स°. C. तनुमः; °ल्पनः. B.

XXXIII. (*a*) म्लायिनि; म्लापनि. A. खाधिनि. K. Bo. (orig. Bo.n.) म्लायि-*ta* N °सुनि; °र्थनि. A. °र्थे. K. Bo. N.

युक्तं केवलमेतदेव सुधियां यज्जह्नुकन्यापयः-
पूतग्रावगिरीन्द्रकन्दरदरीकुञ्जे निवासः क्वचित् ॥ ३३ ॥

परेषां चेतांसि प्रतिदिवसमाराध्य बहु हा
प्रसादं किं नेतुं विशसि हृदय क्लेशकलितम् ।
प्रसन्ने त्वय्यन्तः स्वयमुदितचिन्तामणिगुणे
विमुक्तः संकल्पः किमभिलषितं पुष्यति न ते ॥ ३४ ॥

अथ भोगपद्धतिः ।

भोगे रोगभयं कुले च्युतिभयं वित्ते नृपालाद्भयं
मौने दैन्यभयं बले रिपुभयं रूपे जराया भयम् ॥
शास्त्रे वादभयं गुणे खलभयं काये कृतान्ताद्भयं
सर्वं वस्तु भयान्वितं भुवि नृणां वैराग्यमेवाभयम् ॥३५॥

अमीषां प्राणानां तुलितबिसिनीपत्रपयसां
कृते किं नास्माभिर्विगलितविवेकैर्व्यवसितम् ।
यदाढ्यानामग्रे द्रविणमदनिःसंज्ञमनसां
कृतं वीतव्रीडैर्निजगुणकथापातकमपि ॥ ३६ ॥

(*d*) दरी; तटी. N. नि°; °पु. Bo.n.

XXXIV. (*a*) °वसमाराध्य; °नि क्षमाराध्य. (?) B. हा; °भा. A. T. K. Bo. G. P. R. N. °भ्र हा. M. (*b*) °दम्; °दे T. विश°; वह° B. °थ; °थे. C. omitted in G. °यम्. B. कलितम्; कलिलम्. A. R. P. Bo.n. विफलम्. T. °मफलम्. K. विकलम् G. (c) °य्यन्त-; °य्येव. A. Bo.n. गुणे; मणौ. A. गणौ. N. Bo.n. (d) °मु°; °वि° A. T. K. Bo. G. N. के. Bo.n. °ल्पः; °ल्पे. K. °ल्पम्. G. पु°; तु° A. ते; सः A.

XXXV. (*b*) मौ°; मा. K. Bo. T. N. G. जराया; तरुण्या. T. K. Bo. G. (*c*) °द; °दि. K. Bo. G. N.

XXXVI. (*c*) °दाढ्या°; °दन्धा°. M. °दग्ग° G. °दाधा. Bo.n. °सज्ञ; °शङ्क. C. (*d*) वीत; म्लान. T. Bo. G. N. मान. A. पात°; °ख्यात°. °B. °ख्यान° Bo.n.

भ्रातः कष्टमहो महान्स नृपतिः सामन्तचक्रं च त-

त्पार्श्वे तस्य च सापि राजपरिषत्ताश्चन्द्रबिम्बाननाः ।

उद्रिक्तः स च राजपुत्रनिवहस्ते बन्दिनस्ताः कथाः

सर्वं यस्य वशादगात्स्मृतिपदं कालाय तस्मै नमः ॥३७॥

पुनः कालमुद्दिश्याह ।

वयं येभ्यो जाताश्चिरपरिगता एव खलु ते

समं यैः संवृद्धाः स्मृतिविषयतां तेऽपि गमिताः ।

इदानीमेते स्मः प्रतिदिवसमासन्नपतना-

द्गतास्तुल्यावस्थां सिकतिलनदीतीरतरुभिः ॥ ३८ ॥

यत्रानेकः क्वचिदपि गृहे तत्र तिष्ठत्यथैको

यत्राप्येकस्तदनु बहवस्तत्र चान्ते न चैकः ।

इत्थं चेमौ रजनिदिवसौ दोलयन्द्वाविवाक्षौ

कालः काल्या सह बहुकलः क्रीडति प्राणिसारैः ॥ ३९ ॥

XXXVII. (*a*) भ्रात:कष्टमहो; सा रम्या नगरी. K. T. Bo. (orig. Bo.n.) G. N. (*b*) तस्य, यस्य. Bo.n. च सापि राजपरिषत्; च सा विदग्धवनिता. A. च सा विदग्धपरिषत् B. च सा विदग्धपरिषत् K. T. Bo. N. (*c*) उद्रिक्तः; उल्लिक्तः A. सद्वृत्तः. B. उन्मत्तः K. T. Bo. उद्वृत्त. N. Bo.n. उद्रिक्तः M. (°द्रि°?) (*d*) °द्गात्स्मृतिपदम्, °द्गात्स्मृतिपथम्. K. T. N. G. °त्स्मृतेः पदमगात्. A.

XXXVIII. (*a*) परिगताः; °मपि गताः. A. °मपगताः. P. R. मरणगताः. B. परिमिताः. N. (*b*) समं यैः सम°; समं येषाम्. K. Bo. (orig. Bo.n.) समं यैर्ये. G. स्मृतिविषयताम्; स्मरणपदवीम्. B. (*c*) स्म.; स्म. C. G. B. T. Bo. स्मत्. K. A. °मास°; °मास°. T. K. Bo. G. (*d*) °द्ग°; ग°. A. T. K. P. R. G. (*d*) °त्यास्त°; त्या. (?) T. Bo. N. सिकतिल; °सित तिल. A. सिकतिलि. Bo. (orig. Bo.n.) सितनम. G.

XXXIX. (*b*) चान्ते न चैकः; नैकोऽपि चान्ते A. नैकोऽपि चान्ते. T. K. Bo. N. न कोऽपि चान्ते G. (*c*) चेमौ; चैव. (?) N. दो°; लो°. (?) N. °द्वाविवाक्षौ°; °द्वाविवाक्षो. A. °द्व (विवाक्षौ°.. (?) G. °क्षौ च यत्ते. G. (*d*) बहुकलः; बहुलः. A. बल्यो. N. सह बहुकल; भुवनफलके. T. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. N. सह बहुफल. A °सै, °सा. C. सा°, सा°. N.

तपस्यन्तः सन्तः किमधिनिवसामः सुरनदीं
गुणोदारान्दारानुत परिचरामः सविनयम् ।
पिबामः शास्त्रौघानुत विविधकाव्यामृतरसा-
न्न विद्मः किं कुर्मः कतिपयनिमेषायुषि जने ॥ ४० ॥

गङ्गातीरे हिमगिरिशिलाबद्धपद्मासनस्य
ब्रह्मध्यानाभ्यसनविधिना योगनिद्रां गतस्य ।
किं तैर्भाव्यं मम सुदिवसैर्यत्र ते निर्विशङ्काः
संप्राप्स्यन्ते जरठहरिणाः शृङ्गकण्डूविनोदम् ॥ ४१ ॥

स्फुरत्स्फारज्योत्स्नाधवलिततले क्वापि पुलिने
सुखासीनाः शान्तध्वनिषु रजनीषु द्युसरितः ।
भवाभोगोद्विग्नाः शिव शिव शिवेत्यार्तवचसा
कदा स्यामानन्दोद्गतबहुलबाष्पाप्लुतदृशः ॥ ४२ ॥

महादेवो देवः सरिदपि च सैवामरसरि-
द्गुहा एवागारं वसनमपि ता एव हरितः ।
सुहृद्वा कालोयं व्रतमिदमदैन्यव्रतमिति
कियद्वा वक्ष्यामो वटविटप एवास्तु दयिता ॥ ४३ ॥

XL. (*b*) °णोदारान्; °णोदर्कान् C. सविनयम्; सुविनयम् B. स्वाविनयान्. T. K. G. सविनयान्. Bo. (orig. Bo.n.) (*c*) °स्त्रौघा°; स्त्रार्था.° Bo.n. °नुत; न्नुत. C. M.

XLI. (*a*) °नस्य, °नस्यम्. A. (*b*) ध्या°. ज्ञा°. A. B. (*c*) °मैत्र; °यैतु. T. °ङ्काः; °ङ्कम्. A. °ङ्काः. M. (*d*) कण्डूयन्ते न खलु हरिणाः शृङ्गमङ्के मदीये. B. (ह्री is eaten up). कण्डूयन्ते जरठहरिणाः शृङ्गमङ्के मदीये. T. P. R. कण्डूयन्ते जरठहरिणाः स्वाङ्गमङ्गे मदीये. N. °प्स्य°; °प्य°. A. M. °दम्; °दाः. M.

XLII. (*b*) सुखा°; समा°. B. (*c*) °त्यार्तवचसा; °त्यम्लवचसा. A. °त्युच्चवचसा. T. K. G. °त्युद्विग्नसः. Bo. °त्यार्तवचसः. R. Bo.n. °त्याभवचसः. P. °त्युच्चवचन. N. (*d*) स्यामानन्दोद्गतबहुल; यास्यामान्तर्गतबहुल. T. यास्यामोन्तर्गतबहुल. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. N. स्यामामोदोद्गतबहुल. A. orig. except ह for हु. B. °प्लुतदृशः; °प्लुतदृशा. A. T. प्लुतदृशाम्. N. °प्लुतदृशाम्. B.

XLIII. (*a*) सैवामर, सैवामृर. C. सैव्यामर. B. (*b*) ए° चै°. B. ह°; स° M. (*c*) °मिति. °मिदम् all copies except M.

शिरः शार्वं स्वर्गात्पशुपतिशिरस्तः क्षितिधरं
महीध्रादुत्तुङ्गादवनिमवनेश्चापि जलधिम् ।
अधो गङ्गा सेयं पदमुपगता स्तोकमथवा
विवेकभ्रष्टानां भवति विनिपातः शतमुखः ॥ ४४ ॥

आशा नाम नदी मनोरथजला तृष्णातरङ्गाकुला
रागग्राहवती वितर्कविहगा धैर्यद्रुमध्वंसिनी ।
मोहावर्तसुदुस्तरातिगहना प्रोत्तुङ्गचिन्तातटी
तस्याः पारगता विशुद्धमनसो नन्दन्ति योगीश्वराः ॥४५॥

आसंसारं त्रिभुवनमिदं चिन्वतां तात तादृ-
ङ्नैवास्माकं नयनपदवीं श्रोत्रवर्त्मागतो वा ।
योऽयं धत्ते विषयकरिणीगाढगूढाभिमान-
क्षीवस्यान्तःकरणकरिणः संयमालानलीलाम् ॥ ४६ ॥

सांप्रतं निर्वेदतायाः स्वरूपमाह ।

ये वर्धन्ते धनपतिपुरःप्रार्थनादुःखभाजो
ये चाल्पत्वं दधति विषयाक्षेपपर्यस्तबुद्धेः ।

XLIV. See Nītiśataka St. 10.

XLV. (b) धैर्यं; धर्मं. K. G. T. (c) मो°; व°. T. नदी; दवी. P. (d) °सो; °मा. T. P. °दाम्. Bo.u. °न्ति; °न्तु. M. °गीश्वराः°; योगेश्वरा Bo.u.

XLVI. (a) °रम्; रान्. N. चिन्वतां तात तादृक्; त्रिभुवनान्तारवतां तिद्. A. तात; नम. B. तात G. (b) वर्त्मा°; मार्गम्. T. K. Bo. (मार्गे Bo.u.) G. N. (c) °णी, °मान्. B. गृ°; रू°. A. T. P. R. °नदीव° °न क्षीव°. B. °नः क्षीव. T. K. G. M. O. नं क्षीव Bo.u. (d) °मम् शान्तः शान्तः करणकरिणीयं-यमालानलीलाम A. °स्यान्तः स्यान्त° Bo.u. °न; °मम्. Bo.u. °लान; काल. B. °लाम; °नम. Bo.u. °ला. T.

XLVII. (a) °र्ध.°; °र्त°. A. P. R. N. Bo.u. °भाजो. दीर्घं M. P. R. (b) °त्वं; °त्व°. M. °र्बन; °सेष N.

तेषामन्तःस्फुरितहसितं वासराणां स्मरेयं
ध्यानच्छेदे शिखरिकुहरग्रावशय्यानिषण्णः ॥ ४७ ॥

विद्या नाधिगता कलङ्करहिता वित्तं च नोपार्जितं
शुश्रूषापि समाहितेन मनसा पित्रोर्न संपादिता ।
आलोलायतलोचना युवतयः स्वप्नेऽपि नालिङ्गिताः
कालोऽयं परपिण्डलोलुपतया काकैरिव प्रेरितः ॥ ४८ ॥

वितीर्णे सर्वस्वे तरुणकरुणापूर्णहृदयाः
स्मरन्तः संसारे विगुणपरिणामा विधिगतीः ।
वयं पुण्यारण्ये परिणतशरच्चन्द्रकिरणै-
स्त्रियामां नेष्यामो हरचरणचित्तैकशरणाः ॥ ४९ ॥

वयमिह परितुष्टा वल्कलैस्त्वं च लक्ष्म्या
सम इह परितोषो निर्विशेषो विशेषः ।
स तु भवतु दरिद्रो यस्य तृष्णा विशाला
मनसि च परितुष्टे कोऽर्थवान्को दरिद्रः ॥ ५० ॥

(c) °तं वा°; °तैर्वा.° B. °णाम्; °णि°. N. (d) °द्दे°; °द्देः. B. °ह्व°; °प°. M.

XLVIII. (c) °ना युवतयः; °नाः प्रियतमाः N. (d) व° प्रेरितः; °व प्रेर्यते N. °व प्रेषितः P. R. B. T. K. °वोलीर्यते. T. (2nd reading) वापोषितः Bo. (orig. Bo.n) G. (where त for तः).

XLIX. (a) °र्णे°; °र्णां° C. M. A. G. (b) स्म°; भ°. T. K. Bo. (orig. Bo.n.) °रे; °रम्. A. T. Bo. (°र Bo.n.) °गुण; °रस K. T. Bo. (orig. Bo.n.) G. °मा नि°; °मां नि°. N. °मान°. C. M. T. G. A. B. K. Bo. °तीः; °ताः A. B. M. °तम्. T. K. Bo. °निम्. G. N. (c) वयम्; कदा. T, K. Bo. G. °ण्या°; °ण्ये°. P. R. °णत°; °गत°. T. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. °णनि°. C. M. °णौस्त्रि°; °णां त्रि°. B. °णे त्रि°. P. R. Bo.n. °णास्त्रि°. T. K. Bo. G. N. णैः प्रि°. M. (d) °मास्; °मा Bo. (orig. Bo.n.) P. R. M.

L. (a) च लक्ष्म्या; दुकूलैः. T. K. Bo. (orig. Bo.n. G. N. (b) इ°; °पि°. A. °षो नि°; °षाव° C. °षावि°. Bo.n. (orig. Bo.) (c) °वतु; °वति. C. A. P. R. G. T. °द्रो; °द्रा. A. T. G. (d) °द्रः; °द्रा. A. T.

यदेतत्स्वच्छन्दं विहरणमकार्पण्यमशनं

सहार्यैः संवासः श्रुतमुपशमैकव्रतफलम् ।

मनो मन्दस्पन्दं बहिरपि चिरस्यापि विमृश-

न्न जाने कस्यैषा परिणतिरुदारस्य तपसः ॥ ५१ ॥

पाणिः पात्रं पवित्रं भ्रमणपरिगतं भैक्षमक्षय्यमन्नं

विस्तीर्णं वस्त्रमाशासुदशकममलं तल्पमस्वल्पमुर्वी ।

येषां निःसङ्गताङ्गीकरणपरिणतिः स्वात्मसंतोषिणस्ते

धन्याः संन्यस्तदैन्यव्यतिकरनिकराः कर्म निर्मूलयन्ति ॥ ५२ ॥

दुराराध्यः स्वामी तुरगचलचित्ताः क्षितिभुजो

वयं तु स्थूलेच्छो महति च पदे बद्धमनसः ।

जरा देहं मृत्युर्हरति सकलं जीवितमिदं

सखे नान्यच्छ्रेयो जगति विदुषोन्यत्र तपसः ॥ ५३ ॥

भोगा मेघवितानमध्यविलसत्सौदामिनीचञ्चला

आयुर्वायुविघट्टिताभ्रपटलीलीनाम्बुवद्भङ्गुरम् ।

LI. (a) °स्वाच्छन्द्यम्; °स्वच्छन्दम्. A. B. N. (b) °र्यैः; °र्यः B. C. Bo. (orig. Bo.n. (c) °न्दस्प°; °न्द म° A. °स्पन्द° (!) Bo.n. चिरस्यापि विमृशन्, विमृशन्निरनम. A.

LII. (b) °माशासुदशकममलम्, °माशोदशकमपि विमलम्. A. माशादशकमम-लम्, B. M. P. R. °माशाशदशकमनल्पम्. N. °मस्वल्प°, °मनल्प° B. (c) °ङ्गी°; °न.° A. °निः स्वात्म°; °तराज्ञ°. N. °निम्नात्म°. P. R.

LIII. (a) °ध्यः स्वा°; °ध्याः स्वा° B. N. तु°; दु° (!) A. °भुजो, °भुजो T. (b) तु; च. K. Bo. (orig. Bo n.) G N. महति च. सुमहति A. B. T. K. Bo. G. R. N. °बद्ध°, दत्त°. Bo.n. (c) °दम्, °द K. सकलम्, यदि वय A. दयितम् T. K. Bo. (orig. Bo.n.) P. R. N. (d) °ष्योन्य°; °षाम° K. Bo. (orig. Bo.n.) G. वो म° A.

LIV. (b) °ञ्चलाः; °ञ्चला° N. लीना°; लीना° K. Bo (Bo n. with ना for ली preceding) ° °चञ्च° B.

नोमा यौवनलालना तनुभृतामित्याकलय्य द्रुतं
योगे धैर्यसमाधिसिद्धिसुलभे बुद्धिं विदध्वं बुधाः ॥ ५४ ॥

पुण्ये ग्रामे वने वा महति सितपटच्छन्नपालीं कपाली-
मादाय न्यायगर्भद्विजहुतहुतभुग्धूमधूम्रोपकण्ठम् ।
द्वारं द्वारं प्रवृत्तो वरमुदरदरीपूरणाय क्षुधार्तो
मानी प्राणी स धन्यो न पुनरनुदिनं तुल्यकुल्येषु दीनः ॥ ५५ ॥

चाण्डालः किमयं द्विजातिरथवा शूद्रोऽथ किं तापसः
किंवा तत्त्वनिवेशपेशलमतिर्योगीश्वरः कोऽपि किम् ।
इत्युत्पन्नविकल्पजल्पमुखरैः संभाष्यमाणा जनै-
र्न क्रुद्धाः पथि नैव तुष्टमनसो यान्ति स्वयं योगिनः ॥५६ ॥

अहो धन्याः केचित्त्रुटितभवबन्धव्यतिकरा
वनान्ते चिन्वन्तो विषमविषयाशीविषगतिम् ॥

(c) °ना नु°; °लाल° A. K. Bo. N. °ला न° M. °ला ह° Bo.n. °य न-नुभृतामि°; तन्वनाव° B. °य द्रुतम्°; °व्याद्रुतं° Bo.n. (d) योगे धैर्ये°; योगध्ये-य° A. Bo.n. (गी for गि) °ध्वं: °ध्वम् A. °द्धि विध°; °द्धि दद° B. °द्धिं विद° all except N. B.

LV. (a) °ण्ये; °ण्य°. A. K. Bo. N. (orig. Bo.n.) सि°; श° A. सि° K. °च्छन्न°; °चेल° K. °छिन्न° A. °च्छन्न°; G. °ली क; °ली क A. Bo. G. °लि क N. (b) °लीमा°; °लि मा° N. °मादाय न्यायगर्भ°; मांसादानां द्व वन्ये A. न्याय; न्याय. R. P. °भं°; °भंद्र K. G. M. हुत; हुत. C., omitted in M. °धू°; °धू°. C. °म°; °म्र° T. °म्रम्; °ण्ठे N. (c) °त्तो; °तो. A. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. N. द°; द° T. क्षुधार्तो; मर्तो A. (d) प्राणी; मानी A. धन्यो, नाथो A. T. K. N. G. न पु°; च पु° G. नं नु°; नै नु°. M. °त्रु°; °क° A.

LVI. (a) चा°; च° T. P. R. Bo n. किं ना°, वा° A. (b) निवेश; विवेक. B. किम्; वा M. T. (c) °रैः सभा°; °रैर्या° A. N. °ष्य°; °ष्य° B. T. P. R. °णा. °णो. A. °णः. B. T. P. R. °जैर्न; °जो नो A. °जैर्न Bo.n. (d) यान्ति स्वयम्; °यान्ति ते. M.

LVII. (a) अहो. कोऽपि; C. M. (b) चिन्वन्तो वि°...म्; विचरन्ति°...ष्टी-तगताः C. M. शीविषगतिं noted in M. Commentary.

शरच्चन्द्रज्योत्स्नाधवलगगनाभोगसुभगां

नयन्ते ये रात्रिं सुकृतचयचिन्तैकशरणाः ॥ ५७ ॥

एतस्माद्विरमेन्द्रियार्थगहनादायासकादाश्रय

श्रेयोमार्गमशेषदुःखशमनव्यापारदक्षं क्षणात् ।

शान्तं भावमुपैहि संत्यज निजां कल्लोललोलां गतिं

मा भूयो भज भङ्गुरां भवरतिं चेतः प्रसीदाधुना ॥ ५८ ॥

पुण्यैर्मूलफलैः प्रिये प्रणयिनि वृत्तिं कुरुष्वाधुना

भूशय्या नवपल्लवैरकरुणैरुत्तिष्ठ यामो वनम् ।

क्षुद्राणामविवेकमूढमनसां यत्रेश्वराणां सदा

वित्तव्याधिविवेकविह्वलगिरां नामापि न श्रूयते ॥ ५९ ॥

मोहं मार्जयतामुपार्जय रतिं चन्द्रार्धचूडामणौ

चेतः स्वर्गतरङ्गिणीतटभुवामासङ्गमङ्गीकुरु ।

(c) °नाम्; °ना. B. (d) °न्तै, °न्ते°; C. M.

LVIII. (a) °त...श्रय°; °सकाशाश्रयात् C. A. M. K. °लकाशाश्रय. B. N. (b) °णात्; °णम् Bo.n. (c) शान्तम्; शान्तिं° A. T. N. Bo.n. शान्तिं° K. Bo. शान्ति° G. ग°; म° K. A. (d) भूयो, °गुणम्. B. भव; नव T.

LIX. °णैः; °णै A. B Bo.n. T. प्रिये, प्रिये- A. P. Bo.n. B. K. R. नव° G. नया. N. प्रियः T. प्रणयिनि; प्रणयिनि; K. °नि; °नीत् T. R. P. Bo. A. B. G. वृत्तिम्; वृत्तिम् G. M. (b) °श्य्या नव; श्या नव T. K. Bo. G. °श्या नव.° B. N. °श्या नव° P. R. Bo.n. °वल्कलैः; वल्कै° K. Bo. G. (orig. Bo n.) °रकरुणैः; °रत्रुणै° A. Bo. B. (where व for क) °रकरु° C. M. °रकरुणैः; T. °रितुत्थाम् K. यामो वनम्, या (?) संप्रति A. यामो वने T. (c) य°; म° Bo. (orig. Bo.n.) (d) वित्त व्याधिविके°; वित्तव्याधिविवेक° A. G. M. वित्तव्याधिविरा°, B. N. वित्तव्याधिविवेक°; T. वित्तव्याधिविवेक°. K. B. P. R. °वित्त°, °व्याधि° T. G. °गिराम्; °गिराम A. °गिरा Bo.

LX. (a) °रतिं, °रत्य° T. K. Bo. (orig. Bo n.) °रथ° G. (b) °भुवाम°; °भुवा° K. Bo. (orig. Bo n.)

को वा वीचिषु बुद्बुदेषु न तडिल्लेखासु न स्त्रीषु न
ज्वालाग्रेषु न पन्नगेषु न सरिद्वेगेषु न प्रत्ययः ॥ ६० ॥

अग्रे गीतं सरसकवयः पार्श्वतो दाक्षिणात्याः
पृष्ठे लीलावलयरणितं चामरग्राहिणीनाम् ।
यद्यस्त्येवं कुरु भवरसास्वादने लम्पटत्वं
नोचेच्चेतः प्रविश सहसा निर्विकल्पे समाधौ ॥ ६१ ॥

विरमत बुधा योषित्सङ्गात्सुखात्क्षणभङ्गुरा-
त्कुरुत करुणामैत्रीप्रज्ञावधूजनसंगमम् ।
न खलु नरके हाराक्रान्तं घनस्तनमण्डलं
शरणमथवा श्रोणीबिम्बं रणन्मणिमेखलम् ॥ ६२ ॥

प्राणाघातान्निवृत्तिः परधनहरणे संयमः सत्यवाक्यं
काले शक्त्या प्रदानं युवतिजनकथामूकभावः परेषाम् ।
तृष्णास्रोतोविभङ्गो गुरुषु च विनयः सर्वभूतानुकम्पा
सामान्यः सर्वशास्त्रेष्वनुपहतविधिः श्रेयसामेष पन्थाः ॥ ६३ ॥

मातर्लक्ष्मि भजस्व कंचिदपरं मत्काङ्क्षिणी मा स्म भूः
भोगेभ्यः स्पृहयालवो न हि वयं का निस्पृहाणामसि ।

मधुःस्यूतपलाशपत्रपुटिकापात्रे पवित्रीकृते
    भिक्षासक्तुभिरेव संप्रति वयं वृत्तिं समीहामहे ॥ ६४ ॥

यूयं वयं वयं यूयमित्यासीन्मतिरावयोः ।
    किं जातमधुना येन यूयं यूयं वयं वयम् ॥ ६५ ॥

बाले लीलामुकुलितममी मन्थरा दृष्टिपाताः
    किं क्षिप्यन्ते विरम विरम व्यर्थ एष श्रमस्ते ।
संप्रत्यन्ये वयमुपरतं बाल्यमास्था वनान्ते
    क्षीणो मोहस्तृणमिव जगज्जालमालोकयामः ॥ ६६ ॥

इयं बाला मां प्रत्यनवरतमिन्दीवरदल-
    प्रभाचोरं चक्षुः क्षिपति किमभिप्रेतमनया ।
गतो मोहोऽस्माकं स्मरकुसुमबाणव्यतिकर-
    ज्वरज्वाला शान्ता तदपि न वराकी विरमति ॥ ६७ ॥

रम्यं हर्म्यतलं न किं वसतये श्राव्यं न गेयादिकं
    किं वा प्राणसमासमागमसुखं नैवाधिकं प्रीतये ।
किं तु भ्रान्तपतत्पतङ्गपवनव्यालोलदीपाङ्कुर-
    च्छायाचञ्चलमाकलय्य सकलं सन्तो वनान्तं गताः ॥६८॥

(c) मधुः; मध°. A. स्यू°; यू° C. °श्र° T. °टिका°; °टके°. T. Bo n. °त्रे; °ते A. °ते; °तैः N. सक्तु°; सत्तु° N.

LXV. (b) जा°; या° Bo.n. येन युगम; मित्र येन. C.

LXVI. (b) विरमव्य°; °व यनोत्थ° C.

LXVII. (b) °चो°, °भी.° M. °व.; °ता. M.

LXVIII (a) श्रा°; श्र°. P. B N. Bo n. (b) °मास°; °म ग°. A. °कम्, °क°. M. N. (c) भ्रान्त्वा, भ्राम्य°. T. K. N G. Bo भ्राम्त°. M. तस्य°. A. °पवनाङ्क°; °पङ्क्तय. T. K. G. N. (d) मेघतम्; गतवत् Bo (orig Bo.n.) T. °ता; °वत्. G.

किं कन्दाः कन्दरेभ्यः प्रलयमुपगता निर्झरा वा गिरिभ्यः
प्रध्वस्ता वा तरुभ्यः सरसफलभृतो वल्कलिन्यश्च शाखाः ।
वीक्ष्यन्ते यन्मुखानि प्रसभमपगतप्रश्रयाणां खलानां
दुःखोपात्ताल्पवित्तस्मयवशपवनानर्तितभ्रूलतानि ॥ ६९ ॥

गङ्गातरङ्गकणशीकरशीतलानि
विद्याधराध्युषितचारुशिलातलानि ।
स्थानानि किं हिमवतः प्रलयं गतानि
यत्सावमानपरपिण्डरता मनुष्याः ॥ ७० ॥

यदा मेरुः श्रीमान्निपतति युगान्ताग्निनिहतः
समुद्राः शुष्यन्ति प्रचुरनिकरग्राहनिलयाः ।
धरा गच्छत्यन्तं धरणिधरपादैरपि धृता
शरीरे का वार्त्ता करिकलभकर्णाग्रचपले ॥ ७१ ॥

एकाकी निस्पृहः शान्तः पाणिपात्रो दिगम्बरः ।
कदा शम्भो भविष्यामि कर्मनिर्मूलनक्षमः ॥ ७२ ॥

ग्रामाः श्रियः सकलकामदुघास्ततः किं
दत्तं पदं शिरसि विद्विषतां ततः किम् ।

LXIX. (*a*) निर्झरा वा गिरिभ्य ; पादपाः किं विशीर्णाः. A. (*b*) किंवा वा शीर्णे गतास्ते गिरिकुहरगता निर्झरा वारिपूर्णाः. A. °स्ता वा तरुभ्यः; स्तरः किं मंडीताः K. Bo. (orig. Bo.n.) °लिन्य°; °लभ्य°. C. °लिश्य.° M. (*c*) यन्मु°, किं मु°. K. Bo. (orig. Bo.n.) °म°; °मु°. P. R. C. M. K. (*d*) °लोपात्ताल्प°; °त्वात्तल्प°. N. वशपवनान°, पवनवशान्न° T. K. Bo. (orig. Bo n.) G. N. (where न for स) विषपवनान°. M. In A. another reading is किं तद्वैराग्ययुक्तं सुचारुतनिशितो ज्ञानखड्गः प्रनष्टो । येन द्वारे नृपाणां धनमदमलिनां संगतिं यान्ति धीराः ॥

LXX. (*d*) यत्सा°; येना°. A. यत्स्या°. M. रता; गता. A.

LXXI. (*a*) यदा ; सदा. M. यतो. N. निहत ; दन्तिनां A. वन्हिनः N. (*b*) निकर; मकर. P. R. N. सलिल. A. (*c*) The third and second lines interchange places in A. (*d*) कल°; कर° A. कर्णा°; कारा° C.

LXXIII. (*b*) दत्तम्; न्यस्तम्. T. K. N. R. P. Bo. (orig. Bo.n.) G. A.

सन्मानिताः प्रणयिनो विभवैस्ततः किं

कल्पं स्थितं तनुभृतां तनुभिस्ततः किम् ॥ ७३ ॥

जीर्णा कन्था ततः किं सितममलपटं पट्टसूत्रं ततः कि-

मेका भार्या ततः किं हयकरिसुगणैरावृतो वा ततः किम् ।

भक्तं भुक्तं ततः किं कदशनमथवा वासरान्ते ततः किं

व्यक्तज्योतिर्न वान्तर्मथितभवभयं वैभवं वा ततः किम् ॥ ७४ ॥

भक्तिर्भवे मरणजन्मभयं हृदिस्थं

स्नेहो न बन्धुषु न मन्मथजा विकाराः ।

संसर्गदोषरहिता विजना वनान्ता

वैराग्यमस्ति किमतः परमर्थनीयम् ॥ ७५ ॥

तस्मादनन्तमजरं परमं विकासि

तद्ब्रह्म चिन्तय किमेभिरसद्विकल्पैः ।

यस्यानुषङ्गिण इमे भुवनाधिपत्य-

भोगादयः कृपणलोकमता भवन्ति ॥ ७६ ॥

(c) सन्मानिताः; सन्मानिताम् A. सम्पादिताः T. K. Bo. G. N, संमानिताः R. P. Bo.n. °नो; °नम्. A. °वै°; °धा° T. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. (d) °ल्पम्; °ल्प°. A. T. Bo. G. °नम्; नाम. A. °ताः T. Bo. (orig. Bo.n.) G. K. N. °नाम°; °नान° T. Bo. (orig. Bo n.) G. भृत.; नवः T. Bo. (orig. Bo.n.) G. K. N. In P. & R. the fourth line is second, second third, and third fourth.

LXXIV. (a) जी°; शी° Bo n. °वरम्; °वरम्. Bo n. °सुवस्; °वसनम् Bo n. (b) for हयकरि &c. बहुगुणगणिता कोटिरेका ततः किम Bo.n. (c) भक्तं [illegible]क्तं ततः किं कदशनमथवा वासरान्ते ततः किम. This line is fourth in Bo n. (d) एक . धान्त (भ्रान्त cod) ततः कि कान्तिनुरङ्गैरन्तैर्वा ततः किम Bo n.

LXXV. (b) बन्धु°; बन्धु° A. न म°; च म° T. Bo. G. (d) °मतः; °मित' N. मर्थ°, °म थ° M. G. T. C. किमतः परमर्थनीयम्; यदि चेत्परमर्थयन्ति A.

LXXVI. (a) °मम्; °मा T. G. °काशि, °वरम्. C. °काशि A. P. Bo.n. °काशे. M (b) तद्ब्रह्म चिन्तय मना यदि चेतनस्था: M. (c) षु°, ष° A. T. K. Bo. P. R. N. भवा; रता M. भवा A.

पातालमाविशसि यासि नभो विलङ्घ्य
दिङ्मण्डलं भ्रमसि मानसचापलेन ।
भ्रान्त्यापि जातु विमलं कथमात्मनीनं
तद्ब्रह्म न स्मरसि निर्वृतिमेषि येन ॥ ७७ ॥

रात्रिः सैव पुनः स एव दिवसो मत्वाबुधा जन्तवो
धावन्त्युद्यमिनस्तथैव निभृतप्रारब्धतत्तत्क्रियाः ।
व्यापारैः पुनरुक्तभुक्तविषयैरेवंविधेनामुना
संसारेण कदर्थिताः कथमहो मोहान्न लज्जामहे ॥ ७८ ॥

मही रम्या शय्या विपुलमुपधानं भुजलता
वितानं चाकाशं व्यजनमनुकूलोऽयमनिलः ।
स्फुरद्दीपश्चन्द्रो विरतिवनितासङ्गमुदितः
सुखं शान्तः शेते मुनिरतनुभूतिर्नृप इव ॥ ७९ ॥

त्रैलोक्याधिपतित्वमेव विरसं यस्मिन्महाशासने
तल्लब्ध्वासनवस्त्रमानघटने भोगे रतिं मा कृथाः ।

LXXVII. (*a*) °ङ्घ्य; °ङ्घ्य Bo.n. (*c*) °नीनम्. °नीनम् A. T. Bo. G. °नीनम् C. M. (*d*) तद्ब्रह्म न स्म°; न ब्रह्म स्म° T. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. स ब्रह्म संस्म° N ये°; के° T. K. Bo. (orig. Bo.n.) G.

LXXVIII. (*a*) बु°; बु.° A. K. Bo. G. N. (*b*) °नमा°; °ना मा°. T. M. Bo °न प्रा°; K. Bo.n. °त प्रा°. C. G. °तत्क्रि°; °तन्नक्रि°. T. (*c*) भुक्त; युक्त Bo. (orig. Bo.n.) भुक्त. G. N. °रेवम्; °रित्थम्. K. T. Bo. G. N. °रिव. Bo.n. °मु°; °भु°. A. (*d*) °ताः कथ°; °ता वय°. K. T. G. N. Bo. (orig. Bo.n.) °हान्न; °ह न. Bo. (orig. Bo.n.) G. लज्जा°. जानी°. K. T. G.

LXXIX. (*a*) °ही, °हा. N. रम्या; पृथ्वी. A. शय्या. T. K. Bo. G. M. N. R. शय्या P. शय्या, पृथ्वी. N. शय्या. R. °पुल°; °नत°. A. (*c*) °स्फुरद्दीप-श्चन्द्रो; शरच्चन्द्रो दीपो. N. (*d*) °सम्; °मो. N. °न्तः; °न्तम् P.

LXXX. (*a*) शासने; शोभनम्. A. (*b*) °स°; °श°. P. A. वस्त्र; मस्तु. A. °मनवस्त्रमानघटने; वरिनोमेरि न मनो. Bo.n.

भोगः कोऽपि स एक एव परमो नित्योदितो जृम्भते
यत्स्वादाद्विरसा भवन्ति विषयास्त्रैलोक्यराज्यादयः ॥८०॥

किं वेदैः स्मृतिभिः पुराणपठनैः शास्त्रैर्महाविस्तरैः
स्वर्गग्रामकुटीनिवासफलदैः कर्मक्रियाविभ्रमैः ।
मुक्त्वैकं भवबन्धदुःखरचनाविध्वंसकालानलं
स्वात्मानन्दपदप्रवेशकलनं शेषा वणिग्वृत्तयः ॥ ८१ ॥

आयुः कल्लोललोलं कतिपयदिवसस्थायिनी यौवनश्री-
रर्थाः संकल्पकल्पा घनसमयतडिद्विभ्रमा भोगपूराः ।
कण्ठाश्लेषोपगूढं तदपि च न चिरं यत्प्रियाभिः प्रणीतं
ब्रह्मण्यासक्तचित्ता भवत भवभयाम्भोधिपारं तरीतुम् ॥८२॥

ब्रह्माण्डमण्डलीमात्रं किं लोभाय मनस्विनः ।
शफरीस्फुरितेनाब्धेः क्षुब्धता जातु जायते ॥ ८३ ॥

(*d*) विषया°; भवन्°. A. विषया°. P. R. In Bo. G. N. K. T. the first line is ब्रह्मज्ञानविवेकनिर्मलधियः (पा. T.) कुर्वन्त्यहो दुष्करं (यं. T.) यन्मुञ्चन्त्युपभोगभाञ्ज्यपि धनान्येकान्ततो निःस्पृहाः (सा. T.) ते. The second is the fourth above as in P. & R. except यत्प्राप्तान् for यत्स्वादात् in Bo. G. T. K. The third is the same as above except भोगः for भोग. in Bo. G. T. K. & एव for एक in N. The fourth line in all is भो (भोः Bo. & K.) गाय ग्रामभुङ्क्ते करिणो भोगेन इति मा कुमार.

LXXXI. (*a*) °दैः, °विनैः. T.(*c*) मुक्त्वैकम्; मुक्तेः एकम्. G. भवः; भा. र A. भार. M. P. R. दुःख T. K. Bo. G. N. दुःखः; भार. T. K. Bo. G. N. °स; °स. A. (*d*) °पे°; °का°. T. K. G. वस्त्वम्; °नन्दम्. A. °श; °नैः A. Bo.n. N. °नयः; °जिः A. N. Bo.n.

LXXXII. (*b*) °मा; भो. A. Bo.n. °गः; °रः. C. Bo.n. °गा. K. Bo. G. N. (*c*) °ण्ठा°, °ष्ट°. T. °च न; न हि P. R. (*d*) °तीर्णुम्; °रन्. T. G. Bo (orig. Bo.n.) °रन; K.

LXXXIII. (*a*) °मा; °मेर Bo. K. (मम्; को. Bo. (orig. Bo.n.) K. लोभाय; °भाय. P. R. लोभेन. Bo. K. लोभाय. A. Bo.n. (*b*) जातु; नु च° A. °से. पुच्छेन जातु जायते °ले. पुच्छे न जातु जायते. N.

यदासीदज्ञानं स्मरतिमिरसंस्कारजनितं
तदा दृष्टं नारीमयमिदमशेषं जगदपि ।
इदानीमस्माकं पटुतरविवेकाञ्जनजुषां
समीभूता दृष्टिस्त्रिभुवनमपि ब्रह्म मनुते ॥ ८४ ॥

रम्याश्चन्द्रमरीचयस्तृणवती रम्या वनान्तस्थली
रम्यः साधुसमागमः शमसुखं काव्येषु रम्याः कथाः ।
कोपोपाहितबाष्पबिन्दुतरलं रम्यं प्रियाया मुखं
सर्वं रम्यमनित्यतामुपगते चित्ते न किंचित्पुनः ॥ ८५ ॥

भिक्षाशी जनमध्यसङ्गरहितः स्वायत्तचेष्टः सदा
दानादानविरक्तमार्गनिरतः कश्चित्तपस्वी स्थितः ।
रथ्याकीर्णविशीर्णजीर्णवसनैः संप्राप्तकन्थासखो
निर्मानो निरहंकृतिः शमसुखाभोगैकबद्धस्पृहः ॥ ८६ ॥

मातर्मेदिनि तात मारुत सखे तेजः सुबन्धो जल
भ्रातर्व्योम निबद्ध एव भवतामेष प्रणामाञ्जलिः ।

LXXXIV. (*b*) °दानि; °तानि. A. K. (*d*) मनु°; वनु°. C. M.

LXXXV. (*a*) °यस्तृणवती; °यः कुसुमिता A. Bo. n. (*b*) °म्यः; °म्यम्. A. K. Bo. N. R. T. G. P. साधुसमागमः शम°; मधुमलयसमीरण Bo. n. A. तत्र समानमागम° T. G. साधुसमासमागम K. Bo. साधुसुहृत्समागम. P. R. साधुसमागमाः. N. °ख्यं°; °ले° T. G. (*c*) बिन्दुः; वृत्ति T. (*d*) °नित्य°, °रम्य° P. R. °मुप°; °मय°. Bo. n. °मनि° K. °ते; °तम्. A. K. Bo. (orig. Bo. n.).

LXXXVI. (*a*) मध्यसङ्ग; सङ्गमध्य. P. R. चेष्टः; चेष्टाः. A चेष्टः Bo. n. (*b*) दाना°; हाना° K. Bo. (orig. Bo. n.) N. °रक्त°; °विक्त°. A. R. P. °भिन्न°. K. Bo. (°क्त. Bo. n.) °मार्गनिरतः; °दर्परहितः K. Bo. (orig. Bo. n.). (*c*) [illegible]; कीर्ण-K. Bo. N. जीर्ण; चीर. A. Bo. n. कीर्ण P. R. °नैः; °नः. N. P. R. °:संप्राप्त; °रास्मृत. K. °रस्मृत; Bo. (orig. Bo. n.) °:प्राप्तान्यो. P. R. [illegible] A; °भरो. K. Bo. °सखो. N. (*d*) °नो; °णो. K. Bo. (orig. Bo. n.) [illegible] समसुख° Bo. (orig. Bo. n.).

LXXXVII. (*a*) तेजः; ज्योतिः A. K. Bo P. R. [illegible] (orig. Bo. n.)(*b*) °व; °प. A. K. Bo. M. P. R. [illegible] A. K. [illegible] °मन्य. M. °मन्यः. P. R. N.

युष्मत्सङ्गवशोपजातसुकृतोद्रेकस्फुरन्निर्मल-
ज्ञानापास्तसमस्तमोहमहिमा लीये परे ब्रह्मणि ॥ ८७ ॥

यावत्स्वस्थमिदं कलेवरगृहं यावच्च दूरे जरा
यावच्चेन्द्रियशक्तिरप्रतिहता यावत्क्षयो नायुषः ।
आत्मश्रेयसि तावदेव विदुषा कार्यः प्रयत्नो महा-
न्प्रोद्दीप्ते भवने तु कूपखननं प्रत्युद्यमः कीदृशः ॥ ८८ ॥

नाभ्यस्ता भुवि वादिवृन्ददमनी विद्या विनीतोचिता
खड्गाग्रैः करिकुम्भपीठदलनैर्नाकं न नीतं यशः ।
कान्ताकोमलपल्लवाधररसः पीतो न चन्द्रोदये
तारुण्यं गतमेव निष्फलमहो शून्यालये दीपवत् ॥ ८९ ॥

ज्ञानं सतां मानमदादिनाशनं
केषांचिदेतन्मदमानकारणम् ।
स्थानं विविक्तं यमिनां विमुक्तये
कामातुराणामतिकामकारणम् ॥ ९० ॥

जीर्णा एव मनोरथाः स्वहृदये यातं जरां यौवनं
हन्ताङ्गेषु गुणाश्च वन्ध्यफलतां याता गुणज्ञैर्विना ।

(c) °तोद्रेक ; त्स्फार; N. (d) ज्ञाना° ; ज्वाला°. K. Bo. (orig. Bo. n.) °दे° °र. Bo. (orig. Bo.n.) M.

LXXXVIII. (a) कलेवरगृहम्; शरीरमरुजम्. A. T. K. Bo. N. G. P. R. च दूरे जरा; °ज्जरा दूरतो A. T. K. Bo. G. N. P. R. (d) °न्मो°; °न्नम् A. T. K. Bo. N. R. G. P. °नु° M. तु; च C. म°. G. °नम्; °नै A. M. °द°; °द्र° A. M.

LXXXIX. (a) भुवि, प्रति° N. वादि; वाद A. G. वृन्द; दन्ति. M. °म°; °ल° M. (b) पीठ; दन्त. M. कूट P. R. °ल°, °म° K. G. Bo. (orig. Bo. n.) (c) पी°; पी°. Bo. n. (d) निष्फ°; नि फ° P. R.

XCI. (a) °था· स्ता°; °थाश्च. T. K. Bo. N. G. °थ· स्त Bo.n. जरायौ°; ग नेष्टा°A. N. T. K. Bo. G. (b) °न्ध्य, °ध्य. A.

सत्यामेव त्रिलोकीसरिति हरशिरश्चुम्बिनीविच्छटायां
सद्वृत्तिं कल्पयन्त्यां वटविटपभवैर्वल्कलैः सत्फलैश्च ।
कोऽयं विद्वान्विपत्तिज्वरजनितरुजातीव दुःखासिकानां
वक्त्रं वीक्षेत दुःस्थे यदि हि न बिभृयात्स्वे कुटुम्बेऽनुकम्पाम् ॥ ९५ ॥

उद्यानेषु विचित्रभोजनविधिस्तीव्रातितीव्रं तपः
कौपीनावरणं सुवस्त्रममितं भिक्षाटनं मण्डनम् ।
आसन्नं मरणं च मङ्गलसमं यस्यां समुत्पद्यते
तां काशीं परिहृत्य हन्त विबुधैरन्यत्र किं स्थीयते ॥ ९६ ॥

नायं ते समयो रहस्यमधुना निद्राति नाथो यदि
स्थित्वा द्रक्ष्यति कुप्यति प्रभुरिति द्वारेषु येषां वचः ।
चेतस्तानपहाय याहि भवनं देवस्य विश्वेशितु-
र्निर्दौवारिकनिर्दयोक्त्यपरुषं निःसीमशर्मप्रदम् ॥ ९७ ॥

प्रियसखि विपद्दण्डव्रातप्रतापपरम्परा
परिचयचले चिन्ताचक्रे निधाय विधिः खलः ।
मृदमिव बलात्पिण्डीकृत्य प्रगल्भकुलालव-
द्भ्रमयति मनो नो जानीमः किमत्र विधास्यति ॥ ९८ ॥

महेश्वरे वा जगतामधीश्वरे
जनार्दने वा जगदन्तरात्मनि ।

XCV. (*a*) °विच्छ°; °वच्छ°. C. (*b*) सद्वृत्तिम्; सद्वृत्तम् M. °न्त्या वटविटप°; °न्त्याञ्चवट (°न्त्यान्वट?) विटपि K. T. P. M. (*c*) °स्वासि°, °खासि° M. (*d*) °क्षे°, °स्थे° C. °स्वे कु°; °ऽस्वेकु° M.

XCVI. (*b*) °ण्डनम्, °ण्डलम. M.

XCVII. (*d*) र्नो दौवारिकानिर्दयोक्तिपरुषम्°. Bo.n.

XCVIII. (*a*) °खि, °ख° N. (in Nîtiśataka). Bo.n. °ण्डव्रात; °ण्डमाल. A. Bo.n. °ण्डापात. N. प्रताप, प्रपात. A. Bo.n. प्रवात. N. (*b*) °चयनले°; °चपले. C. °नयचले. N. °चयवर्ते. A. °चयवत्ते Bo.n. नि°; वि°, N. (*c*) °व व°; °व च व°. C. (*d*) नो जानीम. किमत्र; नो जानीमो किमु (?) A.

XCIX. (*a*) °नामधी°; °नां महे°; M. P. R.

तयोर्न भेदप्रतिपत्तिरस्ति मे
तथापि भक्तिस्तरुणेन्दुशेखरे ॥ ९९ ॥

रे कन्दर्प करं कदर्थयसि किं कोदण्डटङ्कारवै
रे रे कोकिल कोमलैः कलरवैः किं त्वं वृथा जल्पसि ।
मुग्धे स्निग्धविदग्धमुग्धमधुरैर्लोलैः कटाक्षैरलं
चेतश्चुम्बितचन्द्रचूडचरणध्यानामृतं वर्तते ॥ १०० ॥

कौपीनं शतखण्डजर्जरतरं कन्था पुनस्तादृशी
निश्चिन्तं सुखसाध्यभैक्षमशनं शय्या श्मशाने वने ।
मित्रामित्रसमानतातिविमला चिन्तातिशून्यालये
ध्वस्ताशेषमदप्रमादमुदितो योगी सुखं तिष्ठति ॥ १०१ ॥

भोगा भङ्गुरवृत्तयो बहुविधास्तैरेव चायं भव-
स्तत्कस्यैव कृते परिभ्रमत रे लोकाः कृतं चेष्टितैः ।

(c) न वस्तुभेदप्रतिपत्तिरस्ति मे T. N. न वस्तुतो मे प्रतिपत्तिरस्ति K. Bo. G. न भेदहेतुप्रतिपत्तिरस्ति M. P. R. (in which two °तुः प्र°). मे; नौ. A.

C. (a) रे; किम्. A. किम्; रे. A. टङ्कारवै; पद्यारितैः (?) A. (b) °लैः; °लम्. A. °वैः, °वम्. A. जल्प°; वल्ग°. A. P. R. (c) °ग्धे; °ग्धैः. A. विदग्धमुग्धमधुरैर्लोलैः; सुधाधरैर्मधुरतरालापैः. A. विदग्धमुग्धमधुराक्षैरैः. P. R. For मुग्ध C. has प्रेय (d). वर्तते; सप्रति. P. R.

CI. (a) °तरम्; °तरा. A. T. Bo. N. °जरम् G. (b) निश्चिन्तम् ; नैश्चिन्त्यम्. A. नैश्चिन्त्यम्. T. Bo. N. K. नैश्चिन्त्य G. निश्चिन्तम्. Bo.n. निर्धीनम्. M. सुखसाध्य, सुखसाधु. A. Bo.n. निरपेक्ष. G. N. T. K. Bo. (which two have क्ष्य for क्ष). शय्या; निद्रा T. K. G. N. Bo. (orig. Bo.n.) (c) °तातिविम°; °कारिविरला. A. Bo.n. °ति शू°; °थ शू°. A. M. Bo.n. (त्ता for न्ता) (d) मदप्रमाद; नमप्रमोद. A. Bo.n. (मः प्र for मप्र). In T. K. Bo. G. N. these two last lines are as follows: स्वातन्त्र्येण निरङ्कुशं विहरणं शान्तं (स्वान्तं K. Bo. N.) प्रशान्तं मनः (सदा. Bo. G. K. N.) स्थैर्ये योगमहोत्सवेऽपि च यदि त्रैलोक्यराज्येन किम् ।

CII. (b) °वैव; °स्येह. A. T. R. P. N. Bo. G. M. K. °मत; °मथ. A. Bo.n. रे; हे. T. K. G. °त चे°; °नैव°. A. °ष्टितैः; °ष्टितम्. T. K. G. Bo. (orig. Bo.n.)

आशापाशशतोपशान्तिविशदं चेतः समाधीयतां
कामोच्छित्तिवशे स्वधामनि यदि श्रद्धेयमस्मद्वचः ॥१०२॥

धन्यानां गिरिकन्दरे निवसतां ज्योतिः परं ध्यायता-
मानन्दाश्रुजलं पिबन्ति शकुना निःशङ्कमङ्केशयाः ।
अस्माकं तु मनोरथोपरचितप्रासादवापीतट-
क्रीडाकाननकेलिकौतुकजुषामायुः परिक्षीयते ॥ १०३ ॥

आघ्रातं मरणेन जन्म जरया विद्युच्चलं यौवनं
संतोषो धनलिप्सया शमसुखं प्रौढाङ्गनाविभ्रमैः ।
लोकैर्मत्सरिभिर्गुणा वनभुवो व्यालैर्नृपा दुर्जनै-
रस्थैर्येण विभूतिरप्यपहृता ग्रस्तं न किं केन वा ॥ १०४ ॥

आधिव्याधिशतैर्जनस्य विविधैरारोग्यमुन्मूल्यते
लक्ष्मीर्यत्र पतन्ति तत्र विवृतद्वारा इव व्यापदः ।
जातं जातमवश्यमाशु विवशं मृत्युः करोत्यात्मसा-
त्तत्किं नाम निरङ्कुशेन विधिना यन्निर्मितं सुस्थितम् ॥१०५॥

(*d*) °श्रौ°; °श्रो°. Bo. (orig. Bo.n.) G. °च्छि°; °सृ°. T. K. N. Bo. G. °द्य स्व; °शास्त्र. N. °शास्त्र°. Bo.n.

CIII. (*a*) नि°, °सु. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. T. N. (*b*) जन्तं; कणान्. T. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. N. (*c*) °थोपट°; °थैः परि°. A. M. (*d*) परि°; परम्. A. N. M. Bo. K. G. P. R. पर. T.

CIV. (*a*) °घ्रातम्; °कान्तम्. N. T. K. G. Bo. (orig. Bo.n.) °या; °सा N. K. Bo. G. (orig. Bo.n.) विद्युच्चलम्; प्रत्युद्गतम्. A. Bo.n. चात्युज्ज्वलम् N. °प्यत्युज्ज्वलम् P. R. M. चात्युत्तमम्. K. Bo. G. चात्युल्वणम् T. (*c*) °कैर्म°; °कै म°. R. वनभुवो; °स्तु पतने. A. °स्तु पतनो. Bo.n °पा; °पैः. A. (*d*) °भूतिर-प्यपहृता; °भूतयोप्युपहता. N. Bo (orig. Bo.n. but [illegible] for ह) G. K. °पत्तयो-प्युपहता. T. केन वा; के जनाः M. तेन वा. A.

CV. (*a*) °र्जनस्य विविधैः; °र्वैपरस्यनिनरताम्. M. (*b*) पतन्ति तत्र; पतन्तिवद्य. M. °वृत; °विश्व. Bo.n. द्वारा; ज्वाला. M. व्या°; व्या°. K. मा°. T. Bo. orig. Bo. (*c*) जातंजातम्; श्वपर्यातम्. K. जाताजातम्. G. (*d*) नाम; केन. T. K. Bo. (orig. Bo.n.) तेन. N. °स्थितम्; °स्थिरम् T. A. K. Bo. (orig. Bo.n.) G.

कृच्छ्रेणामेध्यमध्ये नियमिततनुभिः स्थीयते गर्भमध्ये
कान्ताविश्लेषदुःखव्यतिकरविषमे यौवने विप्रयोगः ।
नारीणामप्यवज्ञा विलसति नियतं वृद्धभावोऽप्यसाधुः
संसारे रे मनुष्या वदत यदि सुखं स्वल्पमप्यस्ति किंचित् ॥ १०६ ॥

आयुर्वर्षशतं नृणां परिमितं रात्रौ तदर्धं गतं
तस्यार्धस्य परस्य चार्धमपरं बालत्ववृद्धत्वयोः ।
शेषं व्याधिवियोगदुःखसहितं सेवादिभिर्नीयते
जीवे वारितरङ्गचञ्चलतरे सौख्यं कुतः प्राणिनाम् ॥ १०७ ॥

ब्रह्मज्ञानविवेकिनोऽमलधियः कुर्वन्त्यहो दुष्करं
यन्मुञ्चन्त्युपभोगकाञ्चनधनान्येकान्ततो निःस्पृहाः ।
न प्राप्तानि पुरा न संप्रति न च प्राप्तौ दृढप्रत्ययो
वाञ्छामात्रपरिग्रहाण्यपि परं त्यक्तुं न शक्ता वयम् ॥ १०८ ॥

व्याघ्रीव तिष्ठति जरा परितर्जयन्ती
रोगाश्च शत्रव इव प्रहरन्ति देहम् ।

CVI. (*a*) नियमिततनु°; नियमितकृतनु°. A. नियमित तनु°. T. सनियमित तनु°. G. °भमध्ये; °भवासे. A. T. K. Bo. (°भवासे. Bo.n.) G. N. °भगर्ते. P. R. (*b*) °ख; °स्य. A. °मे°; °मो. Bo. N. °षे. T. G. विषमो°; वीप्सो°. T. K. Bo. (orig. Bo.n.) N. (*c*) नारीणामप्य°; वामाक्षीणाम°. T. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. N. °ज्ञ°; °ख°. A. °सति°. T. K. Bo. G. N. °लति° Bo.n. नियतम्; वसतौ. A. वसतिः T. K. Bo. G. N. °वोप्य°; °त्य°. P. R.

CVII. (*b*) °ल°; °त्व°. M. (*c*) °दीय; °देश. M. सेवा°; सेवा°. P. R. (*d*) चञ्चलतरे; बुद्बुदसमे. A. Bo.n.

CVIII. (*a*) °किनोम°; °कनिर्म°. T. K. N. G. दुष्क°; दुःक°. M. (*b*) यन्मु°; ये मु°. A. °न्त्युप°; °न्त्यपि. T. काञ्चन°; भाञ्चनानि. A. N. K. Bo. G. P. R. भाजनानि. T. भोजनानि M. नि°; निः°. Bo. R. P. (orig. Bo.n.) (*c*) न प्रा°; संप्रा°. T. G. N. (where न for नि immediately following) च; व (वा?) G. °दृढ°; °दः प्र°. P. R. Bo.n. °यो; °या. M. K. °यम्. N. (*d*) वाञ्छा; °स्पृहा. C. °ण्यपि. °नीति. N. परम्; वयम्. T. परं K. Bo. G. (orig. Bo.n.) शक्ता वयम्; नानि क्षमाः T.

CIX. (*b*) °रः°; °रिपु°; M. °व°; °वे. A. K. Bo. M.

आयुः परिस्रवति भिन्नघटादिवाम्भो
लोकस्तथाप्यहितमाचरतीति चित्रम् ॥ १०९ ॥

सृजति तावदशेषगुणाकरं
पुरुषरत्नमलंकरणं भुवः ।
तदपि तत्क्षणभङ्गि करोति चे-
दहह कष्टमपण्डितता विधेः ॥ ११० ॥

गात्रं संकुचितं गतिर्विगलिता भ्रष्टा च दन्तावलि-
र्दृष्टिर्नश्यति वर्धते बधिरता वक्त्रं च लालायते ।
वाक्यं नाद्रियते च बान्धवजनो भार्या न शुश्रूषते
हा कष्टं पुरुषस्य जीर्णवयसः पुत्रोप्यमित्रायते ॥ १११ ॥

क्षणं बालो भूत्वा क्षणमपि युवा कामरसिकः
क्षणं वित्तैर्हीनः क्षणमपि च संपूर्णविभवः ।
जराजीर्णैरङ्गैर्नट इव वलीमंडिततनु-
र्नरः संसारान्ते विशति यमधानीजवनिकाम् ॥ ११२ ॥

अहौ वा हारे वा बलवति रिपौ वा सुहृदि वा
मणौ वा लोष्टे वा कुसुमशयने वा दृषदि वा ।
तृणे वा स्त्रैणे वा मम समदृशो यान्ति दिवसाः
क्वचित्पुण्यारण्ये शिव शिव शिवेति प्रलपतः ॥ ११३ ॥

॥ इति श्रीभर्तृहरिकृतवैराग्यशतकं संपूर्णम् ॥

(c) °युः परि°; °युथ सम A. °वाम्भो; °वच A.

CX. See Nītiś'ataka. XCII.

CXI. (b) °र्निर्दृष्टि°; °ली दृष्टि°. K. Bo. G. (c) °नो भा°; °नैभो°. T.

CXII. (a) काम; बाल. G. (c) मण्डि°; पण्डि° G. (d) °ने; °दू M. P. R Bo.n. (श°; दि°. P. °नीव°, °नीय°. Bo. (orig. Bo.n.) N. °नीं अ°; T. K. G.

CXIII. (c) °नि; °न्. A P. R. Bo.n. (d) °प्या°; °ण्ये°. T. K. Bo. (orig. Bo.n.) G. P. R.

MISCELLANEOUS.

अकिंचनस्य दान्तस्य शान्तस्य समचेतसः ॥
सदा संतुष्टमनसः सर्वाः सुखमया दिशः ॥ १ ॥

अनावर्ती कालो व्रजति स वृथा तत्र गणितं
दशास्तास्ताः सोढा व्यसनशतसंपातविधुराः ।
कियद्वा वक्ष्यामः किमिव बत नात्मन्यपकृतं
त्वया यावत्तावत्पुनरपि तदेव व्यवसितम् ॥ २ ॥

अभिमतमहामानग्रन्थिप्रभेदपटीयसी
गुरुतरगुणग्रामाम्भोजस्फुटोज्ज्वलचन्द्रिका ।
विपुलविलसल्लज्जावल्लीविदारकुठारिका
जठरपिठरी दुःपूरेयं करोति विडम्बनम् ॥ ३ ॥

अश्नीमहि वयं भिक्षामाशावासो वसीमहि ।
शयीमहि महीपृष्ठे कुर्वीमहि किमीश्वरैः ॥ ४ ॥

उत्तिष्ठ क्षणमेकमुद्वह गुरुं दारिद्र्यभारं सखे
श्रान्तस्तावदहं चिरं मरणजं सेवे त्वदीयं सुखम् ।
इत्युक्तो धनवर्जितेन सहसा गत्वा श्मशाने शवो
दारिद्र्यान्मरणं वरं वरमिति ज्ञात्वैव तूष्णीं स्थितः ॥ ५ ॥

उदन्वच्छन्ना भूः स च निधिरपां योजनशतं
सदा पान्थः पूषा गगनपरिमाणं कलयति ।

II. (a) दृ°; त°. T. (b) °तम;° नात्म. P. R. (c) यत्र ग°; य तत्र°. B. °त्मन्य°; °काकृ°. T. °त°; °व°. M. (d) तथा तत्र M. B. T.

III. (b) °स; °प. G. J. (c) त्रिम°; °नरस°. A. °तर; °तार. T. J. G. N. °मति° Ban. (orig. Bo.) (d) °नस; °नन्. K. A. Bo. N. P. R. G. (in which न only).

IV. (a) °वी°; °वी°. P. R. A. G. N. T. Ban. (orig. Bo.) किमन्यैः Ban.

VI. See Nitiśataka Miscellaneous Stanza 4, and add to the notes there "Bo." after the "K."

इति प्रायो भावाः स्फुरदवधिमुद्रामुकुलिताः
सतां प्रज्ञोन्मेषः पुनरयमसीमा विजयते ॥ ६ ॥

एको देवः केशवो वा शिवो वा
एकं मित्रं भूपतिर्वा यतिर्वा ।
एको वासः पत्तने वा वने वा
एका भार्या सुन्दरी वा दरी वा ॥ ७ ॥

एको रागिषु राजते प्रियतमादेहार्धहारी हरो
नीरागेषु जनो विमुक्तललनासङ्गो न यस्मात्परः ।
दुर्वारस्मरबाणपन्नगविषव्याविद्धमुग्धो जनः
शेषः कामविडम्बिताश्च विषयान्भोक्तुं न मोक्तुं क्षमः ॥८॥

एता हसन्ति च रुदन्ति च कार्यहेतो-
र्विश्वासयन्ति च परं न च विश्वसन्ति ।
तस्मान्नरेण सुशीलसमन्वितेन
नार्यः श्मशानघटिका इव वर्जनीयाः ॥ ९ ॥

कदा वाराणस्याममरतटिनीरोधसि वस-
न्वसानः कौपीनं शिरसि निदधानोऽञ्जलिपुटम् ।
अये गौरीनाथ त्रिपुरहर शम्भो त्रिनयन
प्रसीदेत्याक्रोशन्निमिषमिव नेष्यामि दिवसान् ॥ १० ॥

कार्कश्यं स्तनयोर्दृशोस्तरलतालीकं मुखे श्लाघ्यते
कौटिल्यं कचसंचये च वदने मान्द्यं त्रिके स्थूलता ।
भीरुत्वं हृदये सदैव कथितं मायाप्रयोगप्रिये
यासां दोषगणो मृगदृशां ताः स्युः पशूनां प्रियाः ॥ ११ ॥

क्वचिद्वीणावाद्यं क्वचिदपि च हाहेति रुदितं
क्वचिद्विद्वद्गोष्ठी क्वचिदपि सुरामत्तकलहः ।

VII. See Nītiśataka Miscellaneous Stanza 5.
X. (b) °नम; °मे. K. Bo. (d) °शन°; नि° N. K.

क्वचिद्रामा रम्याः क्वचिदपि गलत्कुष्टवपुषो
न जाने संसारः किममृतमयः किं विषमयः ॥ १२ ॥

गात्रैर्गिरा च विकलश्चटुमीश्वराणां
कुर्वन्नयं प्रहसनस्य नटः कृतोसि ।
तं त्वां पुनः पलितकर्णकभाजमेनं
नाट्येन केन नटयिष्यति दीर्घमायुः ॥ १३ ॥

* * * * ॥ १४ ॥

चला लक्ष्मीश्चलाः प्राणाश्चलं जीवितयौवनम् ।
चलाचले च संसारे धर्म एको हि निश्चलः ॥ १५ ॥

चूडोत्तंसितचारुचन्द्रकलिकाचञ्चच्छिखाभास्वरो
लीलादग्धविलोलकामशलभः श्रेयोदशाग्रे स्फुरन् ।
अन्तःस्फूर्जदपारमोहतिमिरप्राग्भारमुच्चाटयं-
श्चेतःसद्मनि योगिनां विजयते ज्ञानप्रदीपो हरः ॥ १६ ॥

चेतश्चिन्तय मा रमां सकृदिमामस्थायिनीमास्थया
भूपालभ्रुकुटीकुटीरविहरद्व्यापारपण्याङ्गनाम् ।
कन्था कञ्चुकिनः प्रविश्य भवनद्वाराणि वाराणसी-
रथ्यापङ्क्तिषु पाणिपात्रपतितां भिक्षामपेक्षामहे ॥ १७ ॥

जातः कूर्मः स एकः पृथुभुवनभरायार्पितं येन पृष्ठं
श्लाघ्यं जन्म ध्रुवस्य भ्रमति नियमितं यत्र तेजस्विचक्रम् ।
संजातव्यर्थपक्षाः परहितकरणे नोपरिष्टान्न चाधो
ब्रह्माण्डोदुम्बरान्तर्मशकवदपरे जन्तवो जातनष्टाः ॥ १८ ॥

XIV. This Stanza has been intentionally omitted.

XVI. (a) चारुचन्द्र; चन्द्रचारु. N. °मु°; °स°. N. Bo.n. (c) °न्तः; °न्त. K. °मुच्चाट°; °मुच्छेद°. Bo.n. (d) °दः; °दैः. Bo.n.

XVII. (a) °मस्था°; °मास्था°. G. (b) °राविहरद्व्या°; विहरणव्या°. N. (c) °किनः; °किन N. °किनः Bo. T. G. °रि°; °वि°. T.

XVIII. (a) भरार्पितम्; °भय स्थापितम्. A. °ष्ठम्; °ष्ठे. A. (c) संजातव्यर्थ; व्यर्थसंजात. A. करणे नोपरिष्टान्न चाधो; करणं नो करिष्यन्न चाधे. A. (d) नष्टाः; निष्ठा. A.

तुङ्गं वेश्म सुताः सतामभिमताः संख्यातिगाः संपदः
कल्याणी दयिता वयश्च नवमित्यज्ञानमूढो जनः ।
मत्वा विश्वमनश्वरं निविशते संसारकारागृहे
संदृश्य क्षणभङ्गुरं तदखिलं धन्यस्तु संन्यस्यति ॥ १९ ॥

ददतु ददतु गालीर्गालिमन्तो भवन्तो
वयमपि तदभावाद्गालिदानेसमर्थाः ।
जगति विदितमेतद्दीयते विद्यमानं
न हि शशकविषाणं कोपि कस्मै ददाति ॥ २० ॥

दूरादर्थं घटयति नवं दूरतश्चापशब्दं
त्यक्त्वा भूयो भवति निरतः सत्सभारञ्जनेषु ।
मन्दं मन्दं रचयति पदं लोकचित्तानुवृत्त्या
कामं मन्त्री कविरिव सदा खेदभारैरमुक्तः ॥ २१ ॥

न भिक्षा दुष्प्रापा पथि मम महारामरचिते
फलैः संपूर्णा भूर्द्विपमृगसुचर्मापि वसनम् ।
सुखैर्वा दुःखैर्वा सदृशपरिपाकः खलु तदा
त्रिनेत्रं कस्त्यक्त्वा धनलवमदान्धं प्रणमति ॥ २२ ॥

नो खड्गप्रविदारिताः करटिनो नोद्वेजिता वैरिण-
स्तन्वङ्ग्या विपुले निबद्धफलके न क्रीडितं लीलया ।
नो जुष्टं गिरिराजनिर्झरझणज्झांकारकारे वयः
कालोयं परपिण्डलोलुपतया काकैरिव प्रेरितः ॥ २३ ॥

XX. (a) °म°; °व°. H. (b) °मपि; °मि हि (इ ?) B. °समर्थाः; °प्यसः (श ?) क्ताः. B. (d) ददतु शशविषाणं ये महात्यागिनोपि. B.

XXI. See Nītiśataka Miscellaneous Stanza 10.

XXII. (a) मम महारामरचिते; पथि महारामसरितः H. M. (b) °द्विपमृगसु° °शृंगतिरपि°. B. °र्द्विपमृग° M. (c) सुखैर्वा दुःखैर्वा; सुखे वा दुःखे वा. B. M. °क. °क. B.

परिभ्रमसि किं वृथा क्वचन चित्त विभ्राम्यतां
स्वयं भवति यद्यथा भवति तत्तथा नान्यथा ।
अतीतमपि न स्मरन्नपि च भाव्यसंकल्पय-
न्नतर्कितसमागमाननुभवस्व भोगानिह ॥ २४ ॥

पाणिं पात्रयतां निसर्गशुचिना भैक्षेण संतुष्यतां
यत्र क्वापि निषीदतां बहुतृणं विश्वं मुहुः पश्यताम् ।
अत्यागेपि तनोरखण्डपरमानन्दावबोधस्पृहां
मर्त्यः कोपि शिवप्रसादसुलभां संपत्स्यते योगिनाम् ॥ २५ ॥

पातालान्न विमोचितो बत बली नीतो न मृत्युक्षयं
नो मृष्टं शशिलाञ्छनं च मलिनं नोन्मूलिता व्याधयः ।
शेषस्यापि धरां विधृत्य न कृतो भारावतारः क्षणं
चेतः सत्पुरुषाभिमानगणनां मिथ्या वहन्न लज्जसे ॥ २६ ॥

प्रशान्तशास्त्रार्थविचारचापलं
निवृत्तनानारसकाव्यकौतुकम् ।
निरस्तनिःशेषविकल्पविस्तरं
प्रपत्तुमन्विच्छति शंकरं मनः ॥ २७ ॥

फलं स्वेच्छालभ्यं प्रतिवनमखेदं क्षितिरुहां
पयः स्थाने स्थाने शिशिरमधुरं पुण्यसरिताम् ।
मृदुस्पर्शा शय्या सुललितलतापल्लवमयी
सहन्ते संतापं तदपि धनिनां द्वारि कृपणाः ॥ २८ ॥

XXIV. (b) तत्तथा नान्यथा; तथा नान्यथा. T. नान्यथा तत्तथा. K. Bo. (c) °मपि न; °मननु° N. °व्यसम्°; °व्यंसम्° K. °व्यं सम्. G. °वि सम्°. T. (d) °न्नतर्कि°; °न्न तर्कि°. K. G. Bo. °न्न भत° T. °समागमा°; °समा°. N. °वस्व°; °भोगा° N. °निह; °नहम्. N.

XXV. (a) °शु°; °श्चे°. G. T. K. (c) स्पृहाम्; स्पृहाम्. N. (d) मर्त्यः; मत्वा: N. °भाम्; °भीष्ट Bo. °भः N. °भाः G. °त्स्य°; °ष्य°. G. (a common substitution in this MS.)

XXVIII. (c) स्पर्शा; स्पर्शा. T.

भक्ष्यं भक्तं ततः किं कदशितमथवा वासरान्ते ततः किं
कौपीनं वा ततः किं किमथ सितमहच्चाम्बरं वा ततः किम् ।
एका भार्या ततः किं शतगुणगुणिता कोटिरेका ततः किं
ह्येको भ्रान्तस्ततः किं करितुरगशतैर्वेष्टितो वा ततः किम् ॥ २९ ॥

भिक्षा कामदुघा धेनुः कन्था शीतनिवारिणी ।
अचला तु शिवे भक्तिर्विभवैः किं प्रयोजनम् ॥ ३० ॥

भिक्षाहारमदैन्यमप्रतिहतं भीतिच्छिदं सर्वदा
दुर्मात्सर्यमदाभिमानमथनं दुःखौघविध्वंसनम् ।
सर्वत्रान्वहमप्रयत्नसुलभं साधुप्रियं पावनं
शम्भोः सत्रमवार्यमक्षयनिधिं शंसन्ति योगीश्वराः ॥ ३१ ॥

भूः पर्यङ्को निजभुजलता कन्दुकं खं वितानं
दीपश्चन्द्रो विरतिवनितालब्धसङ्गप्रमोदः ।
दिक्कान्ताभिः पवनचमरैर्वीज्यमानः समन्ता-
द्भिक्षुः शेते नृप इव भुवि त्यक्तसर्वस्पृहोऽपि ॥ ३२ ॥

भोगास्तुङ्गतरङ्गभङ्गचपलाः प्राणाः क्षणध्वंसिन-
स्तोकान्येव दिनानि यौवनसुखं प्रीतिः प्रियेष्वस्थिरा ।
तत्संसारमसारमेव निखिलं बुद्ध्वा बुधा बोधका
लोकानुग्रहपेशलेन मनसा यत्नः समाधीयताम् ॥ ३३ ॥

XXIX. (*a*) भक्तम्; भुक्तम्. M. °शित°; °शन°. M. (*b*) कौपीनं वा तत. कि सितममलपरं पट्टकूलं नवं किम्. M. (c) °का; °पा. M. गुणिता; गणिता. R. (*d*) The anusvâra over था seems to be erased in R.

XXXI. (*a*) °हतम्; °सुखम्. N. °च्छ°; °च्छि°. K. Bo. N. °दा; °ता. N.

XXXII. (*a*) °न्दु°; °न्तु°. A. °कम्; °कः K. A. (*b*) °न्द्रो विर°; °न्द्रः सुम°. T. (c) °कान्ता°; °कन्या°. A. °न. समन्तात्; °नोऽनुवेलम्. A. (*d*) भुवि; ननु A. °स्पृहो; °र्पणो A.

XXXIII. (*a*) भङ्गचपलाः; भोगचपलाः. J. तुल्यतरलाः. K. भङ्गतरलाः N. (*b*) सुखम्; सुरतम्. T. सुरत N. प्रीतिः प्रियेष्वस्थिरा; स्फूर्तिः. क्रियासु. स्थिता G. K. T. Bo. (where र्ति for र्तिः) N. (where क्रि for क्रि) (*c*) °त्संसा°; °त्सारा°A. Bo.n. °रं°; °र° A. Bo.n. बुद्ध्वा; मत्वा R. P. बुधा बोधका; बुधान्बोधये. M. बुधान्बोधने A. Bo.n. बुधा यौवने P. H.

यद्वक्त्रं मुहुरीक्षसे न धनिनां ब्रूषे न चाटुं मृषा
नैषां गर्वगिरः शृणोषि न पुनः प्रत्याशया धावसि ।
काले बालतृणानि खादसि सुखं निद्रासि निद्रागमे
तन्मे ब्रूहि कुरङ्ग कुत्र भवता किं नाम तप्तं तपः ॥ ३४ ॥
यन्नागा मदभिन्नगण्डकरटाास्तिष्ठन्ति निद्रालसा
द्वारे हेमविभूषणाश्च तुरगा वल्गन्ति यद्दर्पिताः ।
वीणावेणुमृदङ्गशङ्खपटहैः सुप्तस्तु यत्नोद्‌घते
तत्सर्वं सुरलोकदेवसदृशं धर्मस्य विस्फूर्जितम् ॥ ३५ ॥
यां चिन्तयामि सततं मयि सा न रक्ता
साचान्यमिच्छति जनं स जनोन्यसक्तः ।
अस्मत्कृतेपि परितुष्यति काचिदन्या
धिक्तां च तं च मदनं च इमां च मां च ॥ ३६ ॥
ये संतोषसुखप्रमोदमुदितास्तेषां न भिन्ना मुदो
ये त्वन्ये धनलोभसंकुलधियस्तेषां न तृष्णा हता ।
इत्थं कस्य कृते कृतः स विधिना तादृक्पदं संपदां
स्वात्मन्येव समाप्तहेममहिमा मेरुर्न मे रोचते ॥ ३७ ॥
वर्णं सितं शिरसि वीक्ष्य शिरोरुहाणां
स्थानं जरापरिभवस्य तदेव पुंसाम् ।
आरोपितास्थिशकलं परिहृत्य यान्ति
चाण्डालकूपमिव दूरतरं तरुण्यः ॥ ३८ ॥

XXXV. See Nītiśataka Miscellaneous Stanza 15.

XXXVI. See Nītiśataka Stanza 2.

XXXVII. See Nītiśataka Miscellaneous Stanza 16 where add. (b) लोभ; लुब्ध. Bo. (c) °कपदम्; °कपतिः Bo. (orig. Bo.n.).

XXXVIII. (a) शिरसि; शिरसि: N. omitted in G. J. T. समत°. K. (b) °देव पुंसाम्; °दा पुमांसम्. N. (c) शकलम्; शतकम् N. कलशम् G. Bo. शेकलम्. K. (d) चा°; च°. N.

NOTES.

Stanza I.—The first line forms a compound which may be analysed in two ways, (*a*) as consisting of three adjectives दिक्कालाद्यनवच्छिन्न, अनन्त and चिन्मात्रमूर्ति, or (*b*) as a Bahuvrihi with मूर्ति as its second member, and all that precedes मूर्ति as the first, that preceding member being itself a compound of three adjectives. The substantial meaning is the same in both cases. The commentary seems to take the former of the two modes.* दिक्काल=space and time. आदि seems to refer to गुण, धर्माधर्म, &c. Compare Sâriraka Bhâshya (Bibl. Ind. Ed.) p. 64 and gloss of Govind Ânanda thereon (p. 65), both of which are excerpted below. अनवच्छिन्न = unaffected, undefined, or to render it by an equally philosophical term, unconditioned. The commentator says दिगादिषु तथा भूतभविष्यद्वर्तमानादिकालेषु च अनवच्छिन्नः अत एव अनन्तः. अवच्छिन्न seems here to be understood has meaning "divided." But the meaning adopted by us is closer to the philosophical acceptation, and that is a reason for adopting it in such a passage as that before us. Thus in the passage from Sankara above alluded to, it is said यत्र धर्माधर्मौ सह कार्येण कालत्रयं च नोपावर्तेते and Govind Ânanda opens his comment on it thus कालानवच्छिन्नवस्तुस्वरूपमाह कालेति. For the idea may be compared Gregory Nyssen's description of the *Divine Nature* quoted by the late Mr. Mansel in his Philosophy of the Conditioned (p. 16):—"It is neither in place nor in time, but before these and above these in an unspeakable manner, contemplated itself by itself, through faith alone, neither measured by ages, nor moving along with times." स्वानुभूत्येकसाराय seems susceptible of a twofold interpretation, meaning either (*a*) to him who is the sole essence of self-knowledge, or (*b*) to him whose sole (or, perhaps, एक should be taken to mean principal here) essence is self-knowledge. The latter is adopted by the commentator, but without further explanation than an analysis of the compound. It would seem to refer to the dogma of the Brahma being pure knowledge. Comp. Sâriraka Bhâshya p. 808, and Brihadâranyaka Upanishad (Bibl. Ind. Ed.) pp. 193, 205. The former interpretation, which I think preferable, would refer to the doctrine of the unity of the

---

* This, however, only according to one copy. Another copy seems to take it the other way.

समारम्भा भग्नाः कति न कतिवारांस्तव पशो
पिपासोस्तुच्छेऽस्मिन्द्रविणमृगतृष्णार्णवजले ।
तथापि प्रत्याशा विरमति न तेऽद्यापि शतधा
न शीर्णं यच्चेतो नियतमशनिग्रावघटितम् ॥ ३९ ॥

संमोहयन्ति मदयन्ति विडम्बयन्ति
निर्भर्त्सयन्ति रमयन्ति विषादयन्ति ।
एताः प्रविश्य सदयं हृदयं नराणां
किं नाम वामनयना न समाचरन्ति ॥ ४० ॥

सिंहो बली द्विरदशूकरमांसभोजी
संवत्सरेण रतिमेति किलैकवारम् ।
पारावतः खरशिलाकणमात्रभोजी
कामी भवत्यनुदिनं वद कोऽत्र हेतुः ॥ ४१ ॥

स्थितिः पुण्येऽरण्ये सह परिचयो हन्त हरिणैः
फलैर्मेध्या वृत्तिः प्रतिनदि च तल्पानि दृषदः ।
इतीयं सामग्री भवति हरभक्तिं स्पृहयतां
वनं वा गेहं वा सदृशमुपशान्त्येकमनसाम् ॥ ४२ ॥

स्वादिष्टं मधुनो घृताच्च रसवद्यस्याश्रवत्यक्षरं
दैवी वागमृतात्मनो रसवतस्तेनैव तृप्ता वयम् ।
कुक्षी यावदिमे भवन्ति धृतये भिक्षाहृताः सक्तव-
स्तावद्दास्यकृतार्जितैर्न हि धनैर्वृत्तिं समीहामहे ॥ ४३ ॥

XLII. (a) निः; °तः T. °ण्ये; °ण्या. M. (b) °नदि च, विदित. B. M. (c) °ताम; °तां. T. °ति. M. (d) °न्त्येक; °न्तैक. T. M.

XLIII. (a) °च; द्वि. M. °दाश्र°; °दाम्र° M. (b) दै°; दे° B. M. (c) °दिमे; °दर्भा. B. M. (d) °नैर्न हि धनैः; °नैव (न ?) वसुभिः M. वृत्तिम्; भोगान्. B. M.

NOTES.

STANZA I.—The first line forms a compound which may be analysed in two ways, (*a*) as consisting of three adjectives दिक्कालाद्यनवच्छिन्न, अनन्त and चिन्मात्रमूर्ति, or (*b*) as a Bahuvrihi with मूर्ति as its second member, and all that precedes मूर्ति as the first, that preceding member being itself a compound of three adjectives. The substantial meaning is the same in both cases. The commentary seems to take the former of the two modes.* दिक्काल=space and time. आदि *seems to refer to* गुण, धर्माधर्म, &c. Compare Sâriraka Bhâshya (Bibl. Ind. Ed.) p. 64 and gloss of Govind Ânanda thereon (p. 65), both of which are excerpted below. अनवच्छिन्न = unaffected, undefined, or to render it by an equally philosophical term, *unconditioned*. *The commentator says* वस्तुविशेषेषु यथा भूतभविष्यद्वर्तमानादिकालेषु च अनवच्छिन्नः अत एव अनन्तः. अनवच्छिन्न seems here to be understood has meaning "divided." But the meaning adopted by us is closer to the philosophical acceptation, and that is a reason for adopting it in such a passage as that before us. Thus in the passage from Sankara above alluded to, it is said यत्र धर्माधर्मौ तत्र कार्येण कालत्रयंच नोपावर्तेते and Govind Ânanda opens his comment on it thus कालानवच्छिन्नत्वार्थमाह कालेति. For the idea may *be compared* Gregory Nyssen's description of the Divine Nature quoted by the late Mr. Mansel in his Philosophy of the Conditioned (p. 16):—"It is neither in place *nor in time*, but before these and above these in an unspeakable manner, contemplated itself by itself, through faith alone, neither measured by ages, nor moving along with times." स्वानुभूत्येकसाराय *seems* susceptible of a twofold interpretation, meaning either (*a*) to him who is the sole essence of self-knowledge, or (*b*) to him whose sole (or, perhaps, एक should be taken to mean principal here) essence is self-knowledge. The latter is adopted by the commentator, but without further explanation than an analysis of the compound. It would seem to refer to the dogma of the Brahma being pure knowledge. Comp. Sâriraka Bhâshya p. 808, and Brihadâranyaka Upanishad (Bibl. Ind. Ed.) pp. 198, 205. The former interpretation, which I think *preferable*, would refer to the doctrine of the unity of the

* This, however, only according to one copy. Another copy seems to take it the other way.

stands, it perhaps may be taken to mean "is delighted with all I do." But the reading of X. is, perhaps, better. The hiatus at च इमाम् is worthy of note. Grammatically not incorrect (see Siddh. Kaum. II., 21), it is disapproved of by writers on Rhetoric. See Kâvyâdarśa Bibl. Ind. Ed.), p. 430, and Kâvya Prakâśa 155. This Stanza occurs in the Śringâraśataka, see Kâvyasangraha, p. 255.—*Vasantatilakâ.*

St. III.—The commentator explains दुर्विदग्ध by गर्वित arrogant. Rightly; compare Kâdambari p. 157 (Târânâth's Ed); also Prasannarâghava Nâtaka p. 16 (Calc. Ed. 1872), where Râvana calls the Bard who says he does not know him कतिपयग्रामटिकापर्यटनदुर्विदग्ध. Râmarshi explains it by दुश्चतुरः अर्धज्वलित इत्यर्थः which is also admissible,—'imperfectly (lit. badly) clever, or educated.' Râmarshi's other explanation is ज्ञानलवेनापि गर्वितः which is not clear, and for which authority is required. Comp. "Little learning is a dangerous thing." It may be mentioned that the Stanza as spoken in conversation contains the तु which our text has omitted.—*Aryâ.*

St. IV.—दंष्ट्राङ्कुर.—अङ्कुर can scarcely be equivalent to "undeveloped" here as in the Chandakausika p. 89 (Calc. Ed.), or in the Uttararâmacharita p. 62. It probably means "sharp" as in दर्भाङ्कुरेण चरण: क्षत इत्यकाण्डे in the Śakuntala. Râmarshi renders it by अग्र. अन्तर would be an easier reading, but अङ्कुर occurs also in the Prasannarâghava p. 21, and the passage quoted in the Daśarûpâvaloka p. 121 (Hall's Ed.), also in the Mahânâtaka p. 92, and again p. 100. Comp. दीप्ताङ्कुर in the Vairâgyaśataka Stanza 63. On प्रतिनि युधयस्, see infra, note to St. 33. प्रतिनिविष्ट = perverse, head-strong in a contrary opinion. Comp. निविशते in Vairâgyaśataka Misc. St. 19.—*Prithvi.*

St. V.—पीडयन् = compressing, wringing. For सिकतासु तैल compare Patanjali's Mahâbhâshya I., 1, 2 p. 38 (Banâras Ed.), where it is said एका च सिकता तैलदानेऽसमर्था तत्समुदायश्च खारीशतमप्यसमर्थम्. On शशविषाण the following Stanza may be quoted एष वन्ध्यासुतो याति खपुष्पकृतशेखरः। मृगतृष्णाम्भसि स्नातः शशशृङ्गधनुर्धरः. which brings together the expressions most in use to signify things which do not exist. For the idea of this Stanza somewhat differently expressed, comp. Bhâminîvilâsa I., 93, 96.—*Prithvi.*

St. VI.—व्याल. The commentator takes this to mean serpent, which may find some justification in St. 91. Elephant, however, is a preferable rendering, see St. 17. समुज्जृम्भते = makes efforts. The commentators

render this by वाञ्छति. I am not aware of any other use of the word in this sense. Does it mean 'set to work,' referring to the yawn which precedes a re-commencement of work after exhaustion? उज्जृम्भित is given as meaning चेष्टा in the Medinî Kośa. A friend suggests that it may be from one meaning of जृम्भ्, *viz.*, to spread, and that this may mean spreading out of energy, *i.e.*, work. But I am not sure of either meaning. And this latter meaning itself seems to be got by a figure from the sense of "yawning" which alone is given at Siddh. Kaum. II, 57.—*Śârdûlavikrîḍita*

St. VII.—एकान्तगुण. The commentary is somewhat obscure. It says एकान्तगुणरहस्य सदैव मौनम्.—एकान्त means certain, invariable. Comp. Raghuvanśa II., 57. For the use of गुण (meaning advantageous) comp. Mâgha XVI., 42. On गुण Râmarshi adds मौनिनां निरपराधित्वात् which is not quite correct. Prof. Tawney (Indian Antiquary Vol. IV, p. 2). quotes a Greek epigram as a parallel to this.—*Âkhyânakî.*

St. VIII.—I am inclined to take यदाकिं° as equal to यदा अकिं° to mark distinctly the contrast with the third line. The commentary says किञ्चिज्ज्ञोऽहमपि किञ्चिज्ज्ञानामीति द्विप इव करीव मदान्ध समभवम्. But किञ्चिज्ज्ञ refers, I think, not to the speaker's estimate of himself at the time of his 'blindness,' but to the fact as he sees it after his 'intoxication' has left him. The commentary does, I think, some violence to the original. The double meaning of मद will be noted. The last line is much condensed and requires words to be supplied.—*Śikharinî.*

St. IX.—This Stanza occurs also in the Śântiśataka, see Kâvyasangraha p. 307. शङ्कते=has any fear, or misgiving (*i.e.*, that he is doing anything mean), असमीचीनमिति मन्यते says Râmarshi. This does not seem to be correct. On the reading विशङ्कते, Râmarshi says, न विश्वसिति एतद्गृहीष्यतीति मन्यते इत्यर्थः. परिग्रहः=that which is possessed (or made one's own).—*Hârinî*

St. X.—अपत्रा is equivalent to "no wonder." In this sense the expression is a common one. Comp Mâlati-Mâdhava p. 115 (Bombay Sans. Classics), Kâvyâdarśa II., St. 121, and the gloss on it, or Uttararâmacharita p. 142, or Mâgha XIII., 17, XV., 17, and Mallinâth's notes thereon. The idea of this Stanza apparently shocks the commentator's orthodoxy, and he says अत्र गङ्गादृष्टान्तो युक्तो नैव तथापि एकदेशी एतन्नार्थमुक्तः.* But Gangâ *is* described as having become arrogant in the Râmâyana (Bâlakâṇḍa XLIII., 6, Bomb. Ed)

* This sentence is found only in some copies of the commentary.

भगवा-
विद्याम्बरं हि पानानं योनसा गृह्य शंकरम् । तस्यावलेपनं ज्ञात्वा क्रुद्धस्तु
न्त्र: ॥ &c. The commentator's explanation of the third line is not
quite satisfactory. Having come down to जलधिम् he proceeds एवं
बलमधोध: पदं स्थानं प्राप्तम् ॥ सा इयं गङ्गा स्तोकं क्षुद्रं पदं शतधुरे सागरं
प्राप्ता. ॥ अध: should be construed with उपगता. "Thus the Ganges
has come down to a low position." The *double entente* on अध: and
विनिपात is to be noted. How Bhagiratha got the Ganges to Śiva's
head, thence to the Himâlaya, thence to the earth, and thence to the
nether world, and how her waters there sanctified the offspring of
Sagara, is well known. For the whole story see Râmâyaṇa *loc. cit.*
According to that work (St. 75), the Ganges गगनाच्छंकरशिरस्ततो
धरणिमागता ॥ शतमुख applies literally to the fall of the river, and to
that of the man who is lost to all sense of right and wrong it applies
in the sense of a variety of ways.—*Sikhariṇi.*

St. XI.—शास्त्रविहितम् seems to mean sure of effect, as if ordained by
the Śastras. Compare the somewhat parallel English expressions
"without book" (*i.e.*, without authority), and "in print" (Two Gentle-
men of Verona), and "gospel truth." The Stanza also occurs at p. 2
Kâvyasingraha.—*Sárdûlavikridita.*

St. XII.—It is not easy to say whether साहित्यसंगीतकला stands
for two or three things. In one copy of the commentary it is explained
to be साहित्यस्य संगीतस्य कला. And though साहित्य (literature, compo-
sition) may, perhaps, be called a kalâ, it does not appear *eo nomine*,
nor apparently even by implication, in the list of kalâs given in the
gloss on the Kâvyâdarśa (p. 433). We may, perhaps, take the com-
pound as equal to three things, or साहित्य and संगीतकला. जीवमान is
grammatically noteworthy. I am indebted for the explanation of it
to Mr. Râjârâm Śâstri Bodas of Elphinstone College. It means
"accustomed to live." See Pânini III., 2, 129.—*Upajâti.*

St. XIII.—मर्त्यलोके must be construed with चरन्ति and भुवि with
भारभूता:. The commentary is not quite explicit. Prof. Tawney finds in
this Stanza a striking parallel to a verse in the Iliad. (See Tawney's
Bhartrihari p. 6).—*Upajâti.*

St. XIV.—भ्रान्तम्. Comp. गतम् in Mâgha I., 2, or Raghuvanśa II.,
18. See Dhammapada p. 78, where a similar idea occurs.—*Anushṭub.*

St. XV.—उपस्कृत=refined, polished, explained by the commen-
tator as व्याकरणाभिधानादिभि- शास्त्रैरुपस्कृता: शिक्षिता which gives the

substantial meaning. See Pâṇini VI., 1, 137-9. Râmarshi has उपस्कृता अलंकृता ये शब्दाः—भेद्य the commentator explains by इन which may be justified by Pâṇini III., 3, 113. Compare the similar use of the kritya affix in the following Stanza of the Prasannarâghava Nâṭaka Act IV., p. 79. It is spoken of Paraśurâma:

घेप्यं क्रौञ्चमहीधरस्य शिखरं देयं धरित्रीतल
मत्यर्पितिखण्डखण्डनाविधिक्रीडाविधेयोम्बुधिः ।
जेयस्तारकसूनो युधि करक्रीडाकुठारस्य च
च्छेद्यं यस्य बभूव हैहयपतेरुद्दामशाखाकाननम् ॥

Râmarshi has दातुं योग्या भागमा वेदा. सत्,=the fact of living; सस्य must be supplied to answer to यस्य. ईश्वरा=जगन्मान्या Râmarshi The construction in the last line is again very much condensed. The meaning is, "If jewels are appraised lower than their due worth, the blame attaches to the incompetent examiner, not to the jewels." *Śârdûlavikrîḍita.*

St. XVI.—गोचरम्=दृष्टिविषयम् says Râmarshi, "within the scope," generally, however, is its usual meaning now. श्री पुष्णाति. For the root पुष् in this sense, comp. Śâkuntala *passim*, Vairâgyaśataka St. 34, and many other places कल्पान्त Râmarshi renders by जन्मान्तर. But as a compound it is given by Amara as synonym of प्रलय. It may also be rendered literally by "end of a kalpa," a familiar period of time in the Purâṇas. The meaning on both of these last interpretations is the same.—आसमजन्मसहगामित्वात् says Râmarshi. Comp. क्रिया कुलअवधूरिये अहाति नो जन्मजन्मापि ॥ and Kumâra I., 30. मान=pride, high sense of one's own greatness.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. XVII.—The commentator construes लघु with तृण saying ह्रीपेिष्टु मार्गरोधी भवति । लघुतृणैर्न भवति तत्तुच्छम् ॥ If so, would not the poet have said लघुतृणमिव? &c. Râmarshi's interpretation is not like the above. लघुलक्ष्मीः=that insignificant thing—wealth. Râmarshi understands हे राजन् with this Stanza. परमार्थ he renders by भगवत्तत्त्वं संसारयाथात्म्य वा.—*Mâlinî.*

St. XVIII.—For the third line compare Panchatantra (Bombay Sans. Classics) I., p. 2, and Bhâminivilâsa I., 12, Dr Kielhorn, note on Panchatantra I., p. 2, l. 16 (quoted by Prof. Tawney at Indian Antiquary Vol IV., p. 3), confining the power here alluded to to heavenly swans only, requires authority in support of it. The power is generally supposed to belong to all swans. There is a Stanza running as follows, which I have heard recited at a Kirtana: हंसः श्वेतो बकः श्वेत को

भेदैकर्मयोः ॥ नीरक्षीरविवेकेन हंसो हंसो बको बकः ॥ The meaning of the Stanza is that the swan may be unfortunate, and not have a good dwelling place, but its great inherent qualities will still remain.—*Vasantatilakâ.*

St. XIX.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. XX.—नाम is an idiomatic equivalent of "indeed," and is in very common use. Compare Bhavabhûti's well known words ये नाम केचिदिह नः &c., or the न नाम शरासनम् of the Vikramorvaśi, and see Gaṇaratnamahadadhi, p. 21. प्रच्छन्नगुप्तम्=प्रच्छन्नं यथा स्यात्तथा गुप्तम्। Râmarshi has प्रच्छन्नं च गुप्तं च. It means carefully protected. On गुरूणां गुरुः, the commentator has the following गुरुगुरुः सर्वविद्यासंपूर्णप्राज्ञं मनुमाद्यन्ति स प्राप्तो गुरूणामपि गुरुः ॥ अथ च गृणाति हितमुपदिशति इति गुरुरिति गुरुपदव्याख्यानमतो हितकर्त्री विद्यैव. This is too far-fetched, and not free from difficulties. गुरूणां गुरुः is simply greatest of the great. गुरु is feminine (Pâṇini IV., 1, 44). For the Genitive see Pâṇini II., 3, 41. राजसु is understood by the commentator as a Locative, which is probably right. But it is somewhat difficult to account for it, having regard to Pâṇini II., 3, 67. To suit this rule राजसुपूजिता might be taken as a compound सु going with पूजिता. The Stanza occurs at Kâvyasangraha p. 10.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. XXI.—The commentator says देहिनां प्राणिनां यदि क्षान्तिः क्षमा वर्तते तदा सान्त्वनवचनेन किं प्रयोजनम्। तथा च क्रोधोऽस्ति तर्हि अरिभिः शत्रुभिः किम् ॥ ज्ञातिभिरनलेन किम्। दायादाः सहजारय इति वर्तते ॥ ज्ञातयो यदा निन्दापिशुनं वदन्ति तेनैव दाहो भवति भस्म किं प्रयोजनम् ॥ ......यदि क्रीडा सज्जा असत्कर्मसु वर्तते तदा वरेण भूषणमितरभूषणैः किम् ॥ Compare Stanza 55 below. The meaning of the questions is—What more of good or evil (as the case may be) can accrue from the one than from the other? This Stanza also occurs at Kâvyasangraha p. 2.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. XXII.—दाक्षिण्यं=indulgence, kindness. Cf. दक्षिणापरिसने in the Śâkuntala. नय=politic behaviour कला is art, in both senses of the word. "On them rests the world," *i. e.,* without these qualities, society would be in disorder. Râmarshi renders लोकस्थितिः by जीवनमर्यादा.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. XXIII.—सिञ्चति वाचि सत्यम् is a curious phrase—meaning causes one to be always veracious. For कथय compare the similar use of 'say' in English Poetry, and see Bhâminîvilâsa I., 119. Râmarshi supplies हे सखे. For some of the idea, cf. Kirâta III., 7.—*Vasantatilakâ*

St. XXIV.—जयन्ति. See Kâvya Prakâśa p. 1 (Calc. Ed., by Maheśachandra Nyâyaratna), जयत्यर्थेन नमस्कार आक्षिप्यते, and Ganaratnamahodadhi, by Eggeling, p. 1. Râmarshi renders it by उत्कर्षेण वर्तन्ते सुकृतिनः =doers of good works. रससिद्ध=perfect in the rasas or sentiments, masters of style, capable of ruling the passions and feelings of men. Râmarshi renders सिद्ध by ख्यात.—*Anushṭub.*

St. XXV.—One copy of the commentary renders विष्टपहारिणि by स्वर्गवासिनि, another by स्वर्गसंतोषकारिणि. But विष्टप is not a synonym of स्वर्ग but of जगत् (Amara II., 6). त्रिविष्टप is स्वर्ग (Amara I., 6). Again it is not shown how हारिन् means निवासिन्. संतोषकारिन् is more correct. The compound means attractive to the worlds, that is to say, joy of the worlds इष्टद=who gives what is desired.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. XXVI.—शक्त्या is equivalent to यथाशक्ति. Grammatically it is to be explained probably by the Vârtika प्रकृत्यादिभ्य उपसंख्यानम्, see Siddh. Kaum. I., 270. युवति &c.=not speaking about other people's wives. The idea is similar to that of अनिर्वर्णनीयं परकलत्रम् in the Śâkuntala. अनुपहतविधिः = न त्यक्तो विधिर्मर्यादा एवंभूता (commentary). The last line may be thus rendered, This is the path to happiness which is common to all the Śâstras and which violates no rules or ordinances. For तृष्णास्रोत comp. Vairâgyaśataka 45.—*Sragdharâ.*

St. XXVII.—See Mudrârâkshasa Act III., p. 79. But see, too, Daśarûpâvaloka (Hall's Ed.), p. 62.—*Vasantatilakâ.*

St. XXVIII.—"A kind and just mode of behaviour; incapability of doing dirty work even if life is lost; not supplicating evil people; and not begging anything even of a friend when in reduced circumstances." As to supplicating evil people, compare Meghadûta, St. 5. विपद्युच्चैः स्थेयम् =retaining dignity in misfortune. स्वगौरवं न त्यजति says the commentator. Comp. Mâgha IX., 5. उद्दिष्ट is here used in the sense of उपदिष्ट dictated. Comp. Mâlatî-Mâdhava p. 183. असिधाराव्रत.—Here the commentator renders this by नैष्ठिकव्रत. Under Stanza 64 where it occurs again he has असिधारावत्कठिनम् which is more close, although for कठिनम्, तीव्र ought to be substituted, as this latter epithet indicates the similarity and is applied frequently to व्रत, see, for instance, Kâdambarî (Târân. Ed., p. 340). In the Departmental Second and Third Books the compound is explained in a slightly different way (see the Glossaries to those books *ad finem*). And though the former explanation seems to be closer, the authority of Mallinâtha may be cited for

connexion with the वा or वाव of the Upanishads? वाव stands before consonants and वा generally before vowels, this might perhaps lead one to suppose that वा is there a substitute by Sandhi for वै (see, for instance, Śârîraka Bhâshya, p. 54, and gloss on it). But a passage in the Kaushîtaki Upanishad militates against this view. See p. 19. (Bibl. Ind. Ed.). See also the passage from the Satapatha Brâhmaṇa, quoted at 2 Muir's Texts 353 (New Ed.), and Eggeling's Śatapatha, p. XLVI (Sacred Books of the East). Since writing the above, I have found that Dr. Kielhorn has explained the word differently and as a disjunctive. See Panchatantra I., p. 7, notes (Bomb. Classics).—*Anushtub.*

St. XXXIII.—After मूर्ध्नि सर्वस्य लोकस्य a word like तिष्ठेत् or वसेत should be supplied and then the construction becomes easy. For इयोवृत्ति· the reading of some of the copies compare Vîracharita 81 (Trithen's Ed.). The idea of placing flowers and garlands on the head is very common in Sanskṛit Literature. Instances need hardly be quoted. We, however, could scarcely speak of such a thing in our days, except in speaking of ladies But see Beal's Buddhist Records of the Western World, Vol I., pp 75 6.—*Anushtub.*

St. XXXIV.—वैरायते· (Denominative)=वैर करोति see Pânini III., 1, 87. For Râhu's animosity towards the Sun and Moon, and its cause, see Matsya Purâṇa, Chap. II., 5, 13 and 16. भ्रान्त· which is the reading adopted has a parallel in Vairâgyaśataka, St. 35, where also, however, there is a variant, but not for this word alone भ्रान्त· the commentator understands to mean insensate. He says शीर्षावशेषीकृत· शरीरो भ्रान्त . The meaning will then be that Râhu, *although* insensate, attacks only the Sun and Moon. On this construction, however, an अपि or some word of like import would seem to be necessary. भ्रान्त might also mean having revolved. But neither of these meanings is quite satisfactory. शीर्षं मस्तकेन अवशेषीकृत अनवशेष अवशेष· कृत इत्यवशेषीकृत·. This is Râmarshi's analysis of the last compound. But it does not seem to be correct. शीर्षावशेष must first be taken as a Bahuvrîhi and then the कृत should be joined on with the च्वि affix. विशेषविक्रम is somewhat remarkable. Râmarshi explains it as विशेषं उत्कृष्टं विक्रमः where विशेष does still require explanation It probably is the ordinary Marâthi construction meaning 'unusual valour.' Cf. for this use of विशेष Raghu II, 14. The commentator understands the point of the Stanza to be that an enemy should be destroyed root and branch and not only partially. But on a review of the words used here

explanation of the legend, cf. Bhāṇḍārkar's Dekkan, p. 48. The employment of the word उचित is noteworthy here. In the construction of वरम्—न च or न पुन such a word is not usual, its signification being implied in the construction itself. For अहह see the note to the last Stanza. Here it is used in its second sense.—*Śikharini.*

St XXXVII.—यत्—तत् = since or seeing that—then. इन and अर्क both are names of the Sun. III. Amarakosh, Nānārtha. विकृति is nearly the same sense as निकृति which itself occurs as a variant here in some copies. It means something that is wrong, offence, injury. For विकृति comp. Uttararāmacharita 134, तदपि खलु मे सत्यशरसंधुरकुम्भदारिणा॥ विकृतिमखिलक्षत्राक्षेपप्रचण्डतयाकरोत्॥ or अशिष्ट विकृतचेष्ट in Viracharita, p. 43, or Kirāta XIII., 56. For निकृति compare Kirāta I., 43, or III., 44. There is a double meaning in पाद, foot or ray. For the construction सहते standing for सहेत comp. Viracharita, pp. 75–24. Compare for the idea, Uttararāmacharita, p. 143 मयूखैश्चान्तं तपति यदि देवो दिनकरः॥ किमाग्नेयग्रावा निकृत इव तेजांसि वमति—*Āryā.*

St XXXVIII.—About the meaning of कपोलभित्ति see Mallinātha's commentary on Raghu, V., 43. For प्रकृति comp. Stanza 52. The idea of the last line finds frequent expression in Sanskrit Literature, तेजसां सह जातानां वयः कुत्रोपयुज्यते or Kālidāsa's तेजसां हि न वयः समीक्ष्यते, or Bhavabhūti's गुणाः पूजास्थानं गुणिषु न च लिङ्गं न च वयः are other well-known instances.—*Āryā.*

St XXXIX.—याच्ञताम् which has been stated to be the reading of most of the copies consulted is difficult of explanation grammatically, याम् by itself not being given in the grammars or used in the literature as an Ātmanepadi root. अभिजन the commentator renders by स्वजन, but as all the other things enumerated are qualities residing in an individual, that meaning, even if allowable elsewhere, is not admissible here. Here it means nobility of birth as in Śākuntala अभिजनवतो भर्तुः श्लाघ्ये स्थिता गृहिणीपदे and many places besides. वैरिणि = अनुपकारिणि says Rāmarsha. The positive meaning, however, is not bad.—*Śārdūlavikrīḍita.*

St XL.—अप्रतिहत = unrepulsed—a head which is at home in every subject. अर्थोष्मन् Compare Viracharita, p. 95, (शौर्योष्मन्) and Panchatantra II., 17 (Bomb. Classics), where we have वित्तम उष्मा (= the warmth of wealth). Construe स एव पुरुषः अर्थोष्मणा विरहितः क्षणेन अन्य भवति इति एतत् विचित्रम्—*Vasantatilakā.*

St. XLI.—*Upajáti.*

St. XLII.—सङ्ग the commentator explains by स्त्रीसङ्गो वा दुस्सङ्गो
वा But I think the meaning is more general. It is विषयसङ्ग, attachment to worldly objects. See Bhagavadgítá *passim.* खलोपासन is explained by Rámarshi as दुर्जनसहचारः which is the literal meaning. It may also mean being devoted to; संगीतोपासन occurs in Mrichchbakatika, p. 6 (Calc. Ed.). One copy of the commentary gives as synonyms of it सेवा and संगति. The former is ambiguous. अनय injustice, or impolitic conduct त्याग giving away, liberality.—*Sárdula-vikrídita.*

St. XLIII.—Here again the language is much condensed; वित्तस्य must be supplied from the first line in the second, and तस्य must be taken to answer to यो and to mean 'his.' This Stanza is quoted as कस्यापि at Sárngadhará, p. 72.—*Áryá.*

St. XLIV.—One copy of the commentary has पते गलितविभवा.अपि अपितु शोभन्ते on the last line. But this is not correct, अपितु गलितविभवा जनाः being co-ordinate with the other classes of persons and things enumerated. जना like मणिः and the rest is a subject of the verb शोभन्ते. हलिनी and श्यान would seem to be better readings than the others occurring in our copies, as fitting in better with the idea of हलित etc., सत. पतिम्ना. निहत is explained by Rámarshi in the sense of हलित etc. And see Kiráta IV., 6. Why, when "मदक्षीण" the elephant 'शोभते' may be seen from Raghuvanśa IV., 23, and V., 47. About rivers the commentator assigns the reason that they were पूर्वे महापूरेण विस्तारिताः. The meaning probably is that the dried up banks show the quantity of water which the rivers have parted with out of their own stock. About the moon, see Raghuvanśa V., 16, and XIV., 80, which latter passage gives, however, a slightly different account from that of the former. And comp Mrichchbakatika, p. 19 (Calc. Ed.).—*Sikharini.*

St. XLV.—प्रसृति=तुष according to the commentary. But no authority is given. It means handful according to Amara II., Manushyavarga 85, and Rámarshi has न्यूनस्ताञ्जलिः. For the Dative, see Panini I., 4, 36. For अनेकान्तस्य see note on Stanza 7 *supra.* On the last two lines the commentary runs as follows अतः धनितामनेकान्तादेः स्थितेरभावात अवस्था अर्थात् यथोक्तेनैव गुरुत्वेन तया वस्तूनि प्रयान्ति सर्वाण्यपि च। यथा कालेन अवस्थाया गुरुत्वं भवति तथा लघुत्वमपि भवति यथा लघुत्वेनाप्युत्कर्षो भवति तथा कालवशेनावस्थान्तरं भवति. This is not quite clear. Rámarshi has the following अनथ एतस्मात्कारणात् अनुसंदधे अनेकान्त्यात्. न एकान्तस्य भावः अनेकान्तस्य तस्मात् अनेककालेन गुरुतया गुरुभावो लघुत्व

गुरुलघु तस्य भावस्तत्ता तया बह्वल्पत्वेन धनिनां धनवसामर्थ्येषु पदार्थेषु अवस्था निष्ठा वस्तूनि पदार्थान्प्रथयति पृथूकरोति चान्यत्र सङ्कोचयति स्वल्पयति एतेन यस्य यादृक् विभव तस्य वस्तुषु तादृश्येवानास्थेत्यर्थः. But this, too, does not appear more satisfactory. I would translate the lines thus — "And from the greatness and smallness [attached] to things in consequence of this mutability, [it is to be inferred that] it is the condition of men of wealth that makes things big or small." The meaning is, that since in different states of life the same things are regarded as great or small, therefore it must be concluded that it is the state of life which causes the things so to appear. कलयति = considers. Comp. Kâdambarî, p. 7, and Naishadhîya II. 65, III. 12.—*Sikharinî.*

St. XLVI.—तेन is an unusual correlative of यदि.—*Vasantatilakâ.*

St. XLVII.—प्रचुर &c. = [in which] wealth is acquired constantly and in plenty.—*Vasantatilakâ.*

St XLVIII.—आज्ञा is here equivalent to power to command. Râmarshi says येनोक्तं स सर्वं. सर्वैर्विधीयते. Comp St. 103 below गुण=good things, benefits. Compare Stanza 7. येषाम्. &c = those for whom these benefits do not exist, i.e., by whom they have not been acquired ब्राह्मणानामित्युपलक्षणं सर्वलोकानां पालनमित्यर्थः. Râmarshi.—*Sâlinî.*

St. XLIX —भालपट्ट. Comp. Gangâlaharî, Stanza 42. The expression is extremely common in the vernaculars also. विरचय्यदुर्वृत्तिम्, Comp Sâkuntala कुरु प्रियसखीवृत्तिं सपत्नीजने. कृपण =miserable, humiliated. Comp. Meghadûta, Stanza 4. The last line means "A jar, you see, takes in an equal quantity of water from a well and from the ocean."—*Sârdulavikrîdita.*

St. L.—गोचर=Within the reach of the eye, hence known. चातकाधारोऽसीति—°धार इति would perhaps be a better reading; it means 'as the support of the châtaka.' I find that this is the reading given in Sârngadhara, p. 174. To construe the line as चातकाधार इति केषां गोचरो नासि, though it will liken the text to the reading of T., will involve a क्लिष्टान्वय.—*Anushtub.*

St. LI.—एतादृशा = समानाः (commentary). It seems from this that the commentator had before him the reading एकादृशा "all are not alike." The reading एतादृशाः may perhaps be interpreted to mean such as deserve to be addressed the दीनं वचः which the châtaka must be supposed to be uttering when this is spoken. But this is rather farfetched.—*Sârdulavikrîdita.*

St. LII.—धत्ते स्पृहा another instance of the वैयधिकरण्यसमास —*Drutavilambita.*

St. LIII.—This is attributed to Châṇakya. See Kâvyasangraha, p. 293, and Śârngadhara, p. 63.—*Anushṭub.*

St. LIV.—व्रतरुचौ=in one who likes rigid vows. व्रत Râmarshi renders by सदाचार. विमतिता=foolishness, want of sense अङ्कितः=निन्दित says the commentary, कलाङ्कितः says Râmarshi. It means primarily, marked, stamped, and hence branded, which seems to be the sense here. The construction is this न्हीनाति यो गुण-स जाड्यमिति गण्यते &c., and then having gone through so many good qualities the Stanza winds up with को नाम स गुणिनां गुणो भवेद्यो दुर्जनैर्नाङ्कित —नाङ्किति निश्चये संबोधने वा says Râmarshi. He adds दुर्जनैरिति प्रतिक्रियं संबध्यते.—*Śârdulavikridita.*

St. LV.—Comp. St. XXI., and see note there. तपसा=महोपवासादिना Râmarshi. In the fourth line सद्विद्या, &c., must mean-If one has acquired learning, what need has one to care for ordinary people. Cf. Stanzas 21 and 103,(which would support the reading धनैः against कि.) and other Stanzas at pp. 4-7 *supra*. The Stanza occurs at Kâvyasangraha, p. 3, and in Śârngadhara as कस्यापि. (p. 314).—*Śârdulavikridita.*

St. LVI.—दिवसधूसर=Shorn of her brilliance by day—स्वाकृते =of one who is handsome-looking. दुर्गत=unfortunate, distressed. शल्य—this is a very common use of the word. Comp. for one instance Raghu IX., 75, and compare the English phrase "thorn in the side." अनक्षर =न अक्षरं यस्य यस्मिन्नथा says Râmarshi. It means, I think, "that which cannot speak, *i.e.*, speak well." Comp 'unlettered,' 'illiterate,' in English. About the नृपाङ्गणगत. खलः Râmarshi has this तथा गतधेर्यादि सर्वनतिनां मुल्यान्यपि निकृन्तति तस्य महानाकच्पत्वात्. This Stanza occurs at p. 7 of the Kâvyasangraha —*Pṛthvî.*

St. LVII.—नातीत संतायनायात्, says Râmarshi. See Note to Stanza XX.

St. LVIII.—Here is another instance of Bhartṛihari's condensed style. One is dumb through taciturnity (*i.e.*, one who talks little is called dumb); clever at speech, a flatterer or a garrulous fellow (*i.e.*, one so called if clever in speaking); standing near, then a forward man, &c. अप्रगल्भ.=modest, timid. Comp. Bhatti, II., 15. For the form धाष्टर्य see Siddh. Kaum. I., 189. For the Genitive of दीर्घिनाम् see Siddh Kaum. I., 205. वानकर्त which is one variant for धाष्टर्यं is explained by Râmarshi to mean वानतीर्ण. प्रायश =probably. अभिज्ञान Râmarshi renders by कुलीनो यशो वा. The former is the true meaning. No authority is given for the latter.—*Mandâkrântâ.*

St. LIX.—खल. The commentator explains this as meaning दलस्य, but the usual meaning will suit here. Wicked persons, boon companions, are meant. Râmarshi, I find, agrees with this interpretation, प्राग्जात, &c.,=“whose indulgence in wicked conduct commenced before is now developed.” Râmarshi says प्राग्जाता पूर्वमनुभूता विस्मृता विस्मरं प्रापिता निजा आत्मीया अधमा निकृष्टा कर्मवृत्तिः कर्मणा जीविका येन स तथा, but goes no further. This, however, is not quite clear, and on more than one point requires justification.—*Vasantatilakâ.*

St. LX.—पूर्वार्ध, &c.,=distinguished by (*i.e.*, as belonging to) the first half and the second half. See Siddh. Kaum. I., 273.—*Upajâti.*

St. LXI.—सतोष.. The commentator says सज्जना यदृच्छया लाभेन संतुष्टा —which is no doubt the meaning But it is noteworthy that सतोष is co-ordinated with तृण and जल.—*Âryâ.*

St. LXII. खलेषु ससर्गमुक्ति is an instance of the so-called मुक्तैकदी अन्वय like देवस्तस्य शुकतुल्लम् खलेषु य ससर्गस्तस्मान्मुक्तिः. This Stanza occurs also in the Kâvyasangraha, p. 4, and in the Mahânâtaka, p. 38, (Calc. Ed.) —*Śârdulavikridita.*

St. LXIII.—वाक्पटुता=पक्षपातराहित्येन वादित्वम् says Râmarshi, but it simply means cleverness in speaking. Râmarshi's idea is not necessarily involved in the word.—*Drutavilambita.*

St. LXIV.—सभ्रमविधि =आदरविधि according to the commentary Bohlen, I observe, quotes the authority of the Viśvakosha for this; सभ्रम. साध्वसेपि स्यात्संवेगादरयोरपि. The meaning of hurry may also do. It would mean the flutter of preparation to do due honour. See Amara I., Nâtyavarga 34 and commentary (हर्षादिना कर्मसु त्वरणम्), and compare Vikramorvaśî संभ्रमादरणीयेषु विधि means simply doing, performing. Comp. Gangâlahari, St. 38, among many other instances. उपकृति, in the reading adopted in the text, must mean favours received. अनुत्सेक freedom from pride comp. Śâkuntala भाग्येष्वनुत्सेकिनी-निरभिभवसार=not full of disrespect, (*i.e.*, expressions of disrespect or condemnation). Comp. Mâgha XVI., *et seq.*—*Śikharinî.*

St. LXV.—कर. Some copies of the commentary render this by कृत्य, wrongly, and without authority. कर means hand here as is clear from the context.—*Śikharinî.*

St. LXVI.—महाशैलशिलासंघात=collection of the stones of a big mountain.—*Anushtub*

St. LXVII.—स्वात्याम्=(See Varâhamihira chap. XV., 13), स्वातीशमलम्ने सूर्ये स्थिते सति (commentary). Comp. Mâlavikâgnimitra 7 (Bombay Sans Classics).—*Sârdûlavikrîdita*

St. LXVIII.—यत् is better construed with ज्ञितम् than with भर्तुः. Tâmarshi says परेषुत्व हितानिच्छति, but adds न रूपादिभिः (स्वामि') स्पर्धः.—*Vasantatilakâ.*

St. LXIX.—स्थापयन्त. The commentator says स्वान्नकीयान्गुणान् ...त्वां गुणानां कथनैः सह स्थापयन्त कथयन्तः स्वान्गुणान्त्वय न वदन्ति परेषां गुणानुवादः क्रियन्ते तैरेव प्रसङ्गेन पुनेषां गुणानुवर्णनं क्रियते इति कृत्वा स्वार्थात् &c. But this is not correct. The meaning is "showing their own good qualities (namely, freedom from envy, &c.), by describing the good qualities of others." आरम्भ=act. Raghu. I, 15 (making efforts on great acts for the sake of others). क्षान्त्यैव &c.,=rebuking only by patience those revilers whose mouths are full of harsh and slanderous words. साश्चर्यचर्या =of admirable conduct. Comp. Râjataranginî, p. 4, (Calc. Ed.), अथ साश्चर्यचर्यो सुरसुरेन्द्रस्तस्तुतो नृपः The commentator says आश्चर्येण सह चर्या चेष्टा. But this is not satisfactory, and the other reading is much better.—*Sragdharâ.*

St. LXX.—The identical Stanza occurs in the Sâkuntala. See Introduction—*Vansastha.*

St. LXXI.—Comp. Stanza 65 *supra.*—*Upajâti.*

St. LXXII.—योजयते हिताय Siddh. Kaum 1., 280, हितं साधयितुम्.—*Vasantatilakâ.*

St. LXXIII.—मान्यर्थितो, &c.=the cloud even though unasked. Cf. Naishadha, II. 61. अभियोग=application, perseverance.—*Vasantatilakâ.*

St. LXXIV.—एके=some. घटक=accomplisher. Comp. Mâlatî-Mâdhava, 20, 26 (Bombay Sans Classics).—*Sârdûlavikrîdita.*

St. LXXV.—उन्मन=anxious, eager. Cf. Kirâta, XIV., 45. उन्मनम्. The commentator explains this by उन्नितम्, I think wrongly. It means 'joined to'; उन्. does not make very good sense when taken with the words amongst which it stands, although it is not quite inexplicable there. It may be taken with उत्कम् or शाम्यति. The Stanza gives a moral aspect to the physical phenomenon of boiling milk being prevented from overflowing by water being thrown upon it.—*Sârdûlavikrîdita.*

St. LXXVI.—For सर्वाधिदिय· (*i. e.*, demons), see the Departmental Second Book, p. 58 (2nd Ed.), where the story alluded to here is summarized from the Mahâbhârata. I am indebted to Professor

Bhândârkar for drawing my attention to the story. शिखरिणां गणा·. See the passage quoted in the note to St. 36; but I am not aware of any version of the story which makes more than one mountain, the Mainâka, seek shelter with the ocean. But see, *inter alia*, Raghu, XIII., 7. For वडवानल see Matsya Purâna, CLXXIV., 49, *et seq.*. संवर्तक-Some copies of the commentary say समस्तसंवर्तकाः परस्परं जलचरान्भक्षयन्ति, which I do not understand. The संवर्तकाः are the Fires of Destruction. See Muir's Sanskrit Texts, Vol.V., p.161. Also Matsya Purâna, CLXV., 12, CLXVI., 59 Râmarshi says of संवर्तक—सकलजंतुसंहारजीवविशेष अथवा समस्तकल्पान्तकालाग्नि. The point of the Stanza according to the commentary is शरणागतानां दुष्टानामपि संरक्षणं सद्भिः क्रियते, which is not correct. The point is rather the immense capacity of great personages. On शिखरिपक्षिण· which is Râmarshi's reading, he has पर्वता एव पक्षिणः पक्षिण., should it not be rather पर्वता पक्षिण इव? This Stanza is quoted in the Sarasvatîkanthâbharana, where we read शिखरिपक्षिण for शिखरिणांगणा. See p. 222 (Barooah's Ed.).—*Prithvî*.

St LXXVII.—For the construction of this Stanza, see Siddh· Kaum II., 295 and 296, and compare Mâgha, I., 51, together with Mallinâth's commentary. With चेष्टितम् here will correspond the चक्रे in Mâgha as the सामान्यवचन. I have rejected the reading लक्षणम्, as it would be a slight obstacle in the way of this interpretation, and in other interpretations of the meaning of the imperative, associated with the words दुस्तरसतां चेष्टितम् or लक्षणम्, are not so good, though otherwise quite admissible. The commentary runs thus सरस्तु· कर्तव्यस्तैन स्थहित भवति इति शास्त्राणि ब्रुवन्ति । अत कारणात्सतां चेष्टितं स्वयमाचरति तेरेवापरिस्थति सत्कथयति हे जन त्व तूष्णीं तिष्ठि ...... इत्यादि सतां स्वयमाचरित इतरेषामुपदेशश्च ॥ Râmarshi says चेष्टित चेष्टा इदमुपदेशवचनमित्यर्थः—*Śârdûlavikrîdita.*

St. LXXVIII.—मनसि वचसि काये=in thought, word, and deed. परगुण· &c.=rejoicing in their hearts by regarding the molecules of other people's merits as big mountains. कियन्त =some few only. Comp. मत्स्थित् in Bhagavadgitâ, VII., 3. एतेन मनसा वाचा कर्मणा च सर्वेषामुपकारत्वम् इत्यर्थः. Râmarshi.—*Mâlinî.*

St. LXXIX.—हेमगिरि, रजताद्रि=Meru and Himâlaya (commentary). मन्यामहे=esteem, respect; not a very usual employment of the root, मानय is commoner, but see Raghu, VIII., 8, and Mallinâth's commentary there. This Stanza is given in the Kâvyasangraha, p. 40, and as धनगर्हि by Sârngadhara, p. 221. Cf. Kirâta, VII., 28, riches are valueless, unless used for purposes of beneficence.—*Vasantatilakâ.*

close to the text. There are, I think, two ways of taking the words before us; धिक्धिक् an interjection, and वृथा पौरुषम् as a separate assertion; or the whole thing as meaning "Oh, fie on abortive valour!" —*Śārdūlavikrīḍita.*

St. LXXXIX.—कर्म = acts done in a past life. Comp. *infra* Stanzas 96, 99, and Vidvanmodatarangiṇī, pp. 27, 28 कर्माण्युत्कृष्टानि शुभाशुभानि। प्राप्नोति सर्वोऽपि जनः फलानि॥ आद्यन्तशून्येषु जगत्स्वपारे। क्रिया भवेत्कर्मण एव सर्वा॥ कर्मापि प्रेरां भजति क्रियायां। धाताऽप्यन्यथायितथा न शक्तः॥ विचार्य. The use of तु with such a purely verbal form is not common, but may be observed now and then. Comp. Nāgānanda (Bomb. Ed.), p. 18, Sāhityadarpaṇa (Calc. Ed., 1869), p. 124.—*Anushṭub.*

St. XC.—खल्वाट = bald-headed man. The fact of the tree being the ताल (Palm) adds to the force of the lines as it gives little or no shade. सशब्दम् = with a great noise.—*Śārdūlavikrīḍita.*

St. XCI.—In the Kāvyasangraha this Stanza is given as Vetālabhaṭṭa's, p. 39.—*Drutavilambita.*

St. XCII.—तावत् = प्रथमम् (commentary.) I think सृजति तावत् means "does indeed create but," &c., पुरुषरत्नम् may mean the jewel man, or a jewel of a man (*i. e.*, a jewel like). The former is preferable.—*Drutavilambita.*

St. XCIII.—यत्र for यदि is not uncommon. See, for one instance, Vairāgyaśataka St. 71. The correlative, it will be also observed, is wanting. On खल्वाट, *vide supra* Stanza 49.—*Śārdūlavikrīḍita.*

St. XCIV.—नमस्याम (= we bow to) denominative, see Siddh. Kaum. II, 230, ननु, अवधारणे, a particle of emphasis Amara, III, 247 Nānārtha. हत Comp. हतहृदयम् in Śākuntala, or Vīracharita, p. 17. A similar word is दग्ध for which see Vairāgyaśataka, St. 8. Literal translations of both these words are common in Marāṭhī in the same sense. Rāmarshi's rendering of हत by निन्द्य is correct as far as it goes. प्रतिनियतकर्मैकफलद = who gives merely the fruit severally appertaining to each act. A somewhat similar expression occurs in the Śārīraka Bhāshya प्रतिनियतदेशकालनिमित्तक्रियाफलाश्रयस्य (p. 33), on which the gloss is as follows; प्रतिनियतानि व्यवस्थितानि देशकालनिमित्तानि येषां क्रियाफलानां सदाश्रयस्येश्वर्य स्वर्गस्य क्रियाफलस्य मेरुपृष्ठे देशः देहपातादूर्ध्वं कालः उत्तरायणमरणादिनिमित्तं प्रतिनियतम्. Rāmarshi construes प्रतिनियत with कर्म saying प्रतिनियतं नियमितं यत्कर्म तस्य एकं मुख्यं केवलं वा फलं ददातीति तथा. Rather I think it ought to be construed with फल. एक too,

Vishnu : यस्मात्तो जानतो धर्ममवध्या स्त्री नियूदिता ॥ तस्मात्त्वं सप्तकृत्वेह मानुषेषूपपत्स्यसि ॥ ततस्तेनाभिशापेन नष्टे धर्मे पुनः पुनः ॥ लोकस्य च हितार्थाय जायते मानुषेष्विह ॥ This Stanza occurs in the Kâvyasangraha, p. 6 — *Śârdûlavikrîdita.*

St. XCVI.—सपत्. See Stanza C. note *infra.*—*Vasantatilakâ.*

St. XCVII.—शत्रु, &c.=in the midst of enemies, of water or fire. विषमस्थितम्. Râmarshi renders by चतुरोगादिना पीडितम्. But there is no authority for this meaning. It means placed in a dangerous or difficult position. Comp. Bhatti. VI., 88. सर्वं मतानि कृतं विषमस्थः कापिद्विषम् ॥ प्रायुङ्क्त, &c., where one commentary says विषमे दुर्गपर्वते तिष्ठतीति विषमस्थः and the other विषमे कृच्छ्रे तिष्ठतीति. Compare also Mrichchakatika, p. 340 (Calc. Ed.), or Bhagavadgitâ, II., 2, where Śankara renders it by सभयस्थाने. The idea is that, in whatever place and in whatever circumstances one may be placed, the merit accumulated in a previous birth is always ready with its help.—*Upâjati.*

St. XCVIII.—हित=well-wisher. Comp. Kirâta, I., 4, सत्क्रिया= good conduct, as in Śâkuntala शकुन्तला मूर्तिमती च सत्क्रिया. व्यसनं = constant application, perseverance. With the reading वक्रिकाम् which would seem to mean "crookedness," the meaning of the Stanza must be "that which makes wicked men of good ones," &c. This is also the meaning according to Râmarshi with the reading वक्रिकाम्, which he interprets to be either सरस्वती or लक्ष्मी. वक्रेण विनाक्लिश्यन्ते फलं न, भवति (commentary). With सत्क्रिया, of course, the meaning is "that which makes good men of wicked ones." व्यसने = Do not exert yourself in vain with much application for (the acquisition of) many merits.—*Śârdûlavikrîdita.*

St. XCIX.—कार्यजातम्=कार्यस्वरूपम् (Râmarshi) which in its ordinary sense seems scarcely to be correct, it means the collection of acts, *i. e.*, all acts whatever, a very common expression, compare भूतजातम् Uttararâmacharita, 113, and see the Kosha cited under Raghu, V., 1, by Mallinâtha आविपत्ते =up to the time of death. Cf. Magha, XIX, 80. विपाक=result. See Vairâgyaśataka, St. 3.—*Mâlini.*

St. C.—खिलमली=निर्मपिण्याक Râmarshi. खल is given in the Medini Kosh as meaning कल्क, *i. e.*, the refuse after the oil is extracted, from that खली like गोरली, कपाली, &c., वर्षभूमस्य हेतो For the case here, see Siddh. Kaum. I., 295. कर्पूर=घनसार Râmarshi. खण्ड =collection. Comp. Kâdambari, p. 44, and elsewhere कर्मभूमि. This world is often

Kâvyaprakâśa, p. 60. परपरिवाद = speaking ill of others. Cf. Stanza 64, *inter alia*, and Kirâta, XIV., 11.—*Âryâ*.

St. CVI.—कदर्थित = afflicted. As to the construction न शक्यते, &c., see Siddh. Kaum. I., 251.2. अधोमुखस्य कृतस्य is not a usual construction. The reading of K. is better. As the flame of light always rises upwards, however you may hold the light, so the truly bold man never loses courage in whatever circumstances he may be placed.—*Upajâti*.

St. CVII.—खनन्ति has been adopted instead of the दहन्ति of C. and the other copies, because निर्दहति occurs immediately afterwards, which goes well with "the heat produced by the fire of anger," and the idea of piercing conveyed by खनन्ति goes well with the description of woman's glances as arrows. भूरि = numerous.—*Vasantatilakâ*.

St. CVIII.—एकेन is, of course, contrasted with महीतलम्—one against all the earth. पाद = ray or foot. In the latter sense there would seem to be an allusion to the Vâmana incarnation of Vishṇu, for which see Matsya Purâna, CCXLVI., 66, *et seq.* स्फारस्फुरित. Comp. Vairâgyaśataka, St. 42, स्फारफुल्ल occurs in Mâlati-Mâdhava, p. 181. स्फारं महत् Râmarshi.—*Anushṭub*.

St. CIX.—For the genitive तस्य, compare वीरो न यस्य भगवान्भृगुनन्दनोऽपि (Uttararâmacharita) व्याल = snake. माल्यगुण = flower-wreath. The same contrast is expressed in the Śâkuntalâ स्रजमपि शिरसि, &c. शील = सदाचारो ब्रह्मचर्यं वा Râmarshi, and see note St. 82. कुटुम्बायते = कुमब्रीनौ भवति Râmarshi. But there is no propriety in अंशुः It is rather mildness that is meant here.—*Śârdûlavikrîḍita*.

St. CX.—लज्जागुणौघ = लज्जायाः ये गुणाः (commentary) I prefer the interpretation modesty and many other good qualities. The commentary in M. countenances this interpretation. अत्यन्तशुद्धहृदया and अनुवर्तमानां *may* be interpreted, I think, so as to go both with जननी and प्रतिज्ञा, the first as applied to mother, meaning of very pure heart, and the second always obediently following after one. As applied to प्रतिज्ञा, the former would mean that by which the heart becomes pure, and the latter, always going with one, always binding. सुखमसूनपि सत्यजन्ति = abandon comforts and even life, or abandon even life with ease, rather than swerve from one's word. For the former, Cf. Naishadha, I., 50, सत्यमत्र व्रत तत्र व्यसन येषां ते as given in the commentary and in Râmarshi is inaccurate. It should be तस्मिन्व्यसनिन· Râmarshi reads लज्जाम् and explains it by अकार्यकरणाम् स्त्रियम्, and he also reads अनुवर्तमाना, to which लज्जाम् is taken as the object.—*Vasantatilakâ*.

The greatness of the Râhu is in letting off his foe when he has got him in his grasp. I cannot explain the वा in इयत्यैतस्मिन्वा. There must be something wrong in the Stanza. But only one copy has it, and I can make no conjecture at a better reading.—*Sikhariṇi.*

St. IV.—The earth, the ocean, and the sky, are all limited, only the intellect of great personages is unlimited. योजनशतम्, see Siddh. Kaum. I., 268 (क्रोशं गिरिः) परिमाणं कलयति takes the measure of. Comp. Vîracharita '(Trith.), 110. स्फुरद्वनभिमुद्रासंकुलिता.=contracted within distinct boundary-marks, *i. e.*, the bounds are clearly visible. As to विजयते, see note to Stanza XXIV.—*Sikhariṇi.*

St. V.—The first line but, curiously enough, stopping at केशवो, may sometimes be heard repeated by our old people. At p 43 of the Kâvyasangraha this Stanza is given as Ghatakarpara's, and at p. 46 as Halâyudha's. The idea of the Stanza is that all should make their choice of the alternatives stated. The two cannot be joined. Cf. also the quotation at Sarasvatî Kanthâbharaṇa, p 69 (Barooah's Ed.).—*Salini.*

St. VI.—कमठ = the tortoise, the second incarnation of Vishṇu. कुलाचल. These are thus enumerated महेन्द्रो मलयः सह्यः शुक्तिमानृक्षपर्वतः। विन्ध्यश्च पारियात्रश्च सप्तैते कुलपर्वताः॥ See Kâdambarî, p. 2, Târânâth's note दिग्गज.—ऐरावतः पुण्डरीको वामनः कुमुदोऽञ्जनः। पुष्पदन्तः सार्वभौमः सुप्रतीकश्च दिग्गजाः॥ Thus Amara. The Râmâyaṇa gives them differently, namely, विरूपाक्ष for the East, सौमनस for the West, महापद्म for the South, and भद्र for the North. प्रतिपन्न = accepted, undertaken. Cf. the next Stanza The Stanza, as it stands, is not quite intelligible to me. चलति seems to mean moving away—nearly the same thing as चलति, and the implication, as the words stand, is that कमठ, &c., are not अपमलनशा.—*Âryâ.*

St. VII.—The third line must be taken as a question like the previous two. But for this the reading किं चास्ति कृतम्, &c., is the more appropriate one, and ought to have been retained in the text. The reading किंतु is more appropriate to what I think is the intended sense, but to obtain that न must be got rid of. Construe the last line thus एषाऽद्य सतां गोत्रव्रत (यत्) प्रतिपन्नवस्तु निर्वाह. For व्रत *vide supra* St. 28, note; with गोत्रव्रत. Cf. कुलव्रत at Mudrârâkshasa, p. 264. This Stanza also occurs in the Mudrârâkshasa Nâṭaka, p. 97, see our note there.—*Sârdûlavikrîḍita.*

St. VIII. The last line alludes to the flour applied to a Mṛidanga before it is played upon. पिण्ड means a ball of food. *Vide supra* St. 31.—*Anushṭubh.*

meaning, hopes, also. द्वित्रा = two or three. Pâṇini, V., 4, 73.—*Śârdûla vikrîḍita.*

St. XII.—The reading वा does not make sense नो for न would suit both sense and metro. स्वैरकथा = ordinary random conversation. Comp. Vîracharita, 4 (Trith). This Stanza occurs in Śârngadhara, p. 43, reading नैकमुपदेशम्—*Âryâ.*

St. XIII.—कन्दुकपातेन पतति is a curious construction—"falls with the fall of a ball," *i. e.*, so as to rebound. The construction of the second line is also curious. Râmarshi's comment runs as follows: आर्य: प्रमादात् पुमान्प्राय बाहुल्येन स्वभावेन वा पतन्नपि विपदं प्राप्नुवन्नपि उत्पतति ऊर्ध्वं गच्छति सम्पदं प्राप्नोतीत्यर्थः॥ केन तुल्यं कन्दुकपातेन सह कन्दुकपातवत् । यथा कन्दुकः पतन्नुत्पतति । तु पुन: अनार्यो. ललस्तथा पतति भस्य (Sic. इय) ति सथा कथं यथा मृत्पिण्डपतनं मृत: मृत्तिकाया: पिण्ड सार्द्रस्ततःसपात. तस्य पतनं यथा भवति न तु कदाचिदुत्पतनं भवेत् *Anushṭub.*

St. XIV.—अवकर = filth निकर = multitude, mass. See Vairâgya śataka, St. 52.—*Âryâ.*

St. XV.—Cf. Kirâta, I., 38, and Raghu, V., 65, as to वीणा &c., सुरलोकेन्द्र, &c., may mean either "gods in heaven," or the lord of heaven, viz., Indra विस्फूर्जितम् = manifestation of power. Originally it means thundering.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. XVI.—भिन्ना = interrupted इत्थम् = इत्थं सति, so that or that being so Śârngadhara, p. 220, ascribes this to Vidyâpati. पदम् = seat, *i.e.*, possessor of. Compare the use of भाजनम् in the same sense. The question मरुस्य कृते should be taken to stop at मेरु:; and as the subject for तिष्ठति etc should be supplied. Otherwise there arises the anomaly of the pronoun preceding its antecedent, a construction sometimes occurring in English, but not in Sanskrit. The meaning is that the mountain of gold is useless alike to those who are ever contented, and to those who are in perpetual pursuit of wealth, and therefore existing for itself only, and not for others is of no value.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. XVII.—विदु seems almost to show a forgetfulness of the previous genitives. But it may be justified.—*Âryâ.*

St. XVIII.—There is a break of metre in the second line which is corrupt. I cannot understand it. For the last line, Comp. St. 52.—*Vasantatilaka*

St. XIX.—[illegible] is Râmarshi's explanation of [illegible] For [illegible], see [illegible] St. CIX, note.—*[illegible].*

St. XX.—निरास्वादायास=the trouble of which has nothing to sweeten it. कुव्यवसाय=foolish occupation. I have put कल्पापाये and व्यपेत, &c., as separate words in accordance with what seems to be Râmarshi's interpretation which takes व्यपेत, &c., and क्षुद्रा as both predicative; though I am not sure of this. I, however, prefer कल्पापायेऽप्यव्यपेतनिजक्रमा एते कुलशिखरिण: क्षुद्रा न भवन्ति नैते जलाशया. It may also do to take it as कल्पापायेऽपि कुलशिखरिण: व्यपेतनिजक्रमा: क्षुद्राश्च न (भवन्ति) न चैते जलाशया Râmarshi's comment runs as follows एते महान्त: क्षुद्रा: लघव (sic) कुलशिखरिण: कुलपर्वता: न भवन्ति. । वा अथवा एते जलाशया समुद्रा न । किंभूता: क्षुद्रा लघव । पुन: किंलक्षणा: समये कल्पापाये कल्पस्य अपायोन्तस्तस्मिन् व्यपेतनिजक्रमा व्यपेत: गत: निजक्रमो गुरुत्वगाम्भीर्यादि: येषां ते तथा. The idea of the Stanza, as explained by us, is a common one. Comp. Kirâta, XI., 54, and still better because more closely alike is Vîracharita, p. 110 (Trith.), न कम्पन्ते समस्तसामग्री किल याति प्रांशवित्वम् । प्रभुम्मूर्धन्यतायाः कुलशिखरिण: किंचिदपि ते । न मर्यादां नैव प्रतिजहति मात्स्यीयंगरिम्णः क्षुद्राम्भक्षुब्धानिलशमहिमानोऽम्बुनिधय ॥ The Marâthi poet, Vâman, seems to have understood the Stanza differently. See Nibandhamâlâ, No. 33, p. 22.—*Hârpé*.

St. XXI.—भुजयोरन्तरम्=bosom. करवालकरज must be analysed in two different ways when going with वनिता and with भीरु—"sword-like nails" and "nail-like sword." कृतरक्ष=instructed, accomplished.—*Âryâ*.

St. XXII.—One of the moon's names is औषधीश. For the story of his getting that position, see Matsya Purâna, XXIII., 10-13. शतभिषक्=one hundred physicians, and a constellation of that name. See Varâhamihira (by Kern), Chap. CV., 4. राजयक्ष्मा न विसृजति=consumption does not leave him. राज in this word is explained to mean सोम by Mallinâth. See Raghu, XIX., 50, Mâgha, II., 96, XIII., 29.—*Mâlinî*.

St. XXIII.—रति=हर्षेणसमं च अनुस्यूते=woven. विच्छिन्ने=broken off, rent down. दिगोद्व्रजनात् should be, I think, दृशोर्व्रजनात्. As it stands it must be interpreted to mean "goes in all directions and becomes invisible." The construction required for this meaning, however, is not a good one. This Stanza occurs in the Kavyasangraha at p. 223, as part of the Śantiśataka.—*Śârdûlavikrîḍita*.

———

VAIRÂGYSATAKA.

STANZA I.—The commentator introduces his comment on this Stanza thus इह खलु सकलवसुधेशचिन्तामणी राजर्षिप्रवरः श्रीमद्भर्तृहरिर्वैराग्यशतकमेवारभमाणो राजकुलोत्पन्नत्वाद्राज्ञो नीतिशृङ्गारावश्यमपेक्षितावत प्रथमं नीतिशृङ्गारशतकं वैराग्यशतकावतरणरूपे निर्माय्येदानीं वैराग्यशतकमेवारभमाणः स्वेष्टदेव सदाशिव तेजोरूपेण विशेषयन्नमति. Râmarshi's gloss, I find, agrees with what we have said on this Stanza in the Nitisataka. He says दिक्कालौ वेदान्तिनां मते व्यापकौ पदार्थौ तदादिभिः अनवच्छिन्ना न अवच्छिन्ना न क्रोडीकृता अविषयीकृतेत्यर्थः मान according to the commentator means ज्ञापक, according to Râmarshi प्रमाण. The latter is a closer rendering, though the meaning is the same in both. The following Stanza may be usefully compared: स्वस्याविद्याबन्धसंबन्धमोक्षात्सत्यज्ञानानन्दरूपात्मलब्धौ ॥ शास्त्रं युक्तिर्देशिकोक्तिः प्रमाणं चान्तःसिद्धा स्वानुभूतिः प्रमाणम् ॥. This is in the Vivekachûdâmani (p 62, St. 477) On this interpretation, and in view of these words of Sankara, एक might be rendered by "principal" rather than "sole." Râmarshi does not say anything about it.—*Anushtub.*

St. II.—There are three classes of men, those who have knowledge, and they do not care for other people's learning through envy; those who have no knowledge, and they cannot appreciate; and those who have high positions in the world, and they do not care for learning, being proud of their own greatness. So that there is altogether but a bad look-out for learning and learned men. Comp. *infra* Stanzas 28 and 91 जीर्ण=&c., learning remains absorbed, is wasted by absorption, in its possessor without appreciation by others. Comp. St. 91, and Bhâminîvilâsa, IV., 11.—*Anushtub.*

St. III.—संसारोत्थम् &c.,=life in this work-a-day world अनुपश्यामि =see in prospect Comp. न च श्रेयोऽनुपश्यामि Gitâ, I., 31. On the last two lines, the commentary is as follows महद्भिः पुण्यौघैः पुण्यसमूहैः चिरकालेन परिगृहीता वशीकृता विषया महान्तोऽपि स्वल्पतः फलदानेन विषयिणां रागिणां ध्यानं दुःखमेव जनयितुं उत्पादयितुं आयान्ते ... क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोकं विशन्तीति न्यायात्. (Gitâ, IX., 21). Râmarshi says महद्भिः अतिगुरुभिः पुण्यौघैः ... कृत्वा (sic.) चिरपरिगृहीता (sic.) चिरेण महताकालेन परिगृहीताः स्वाधीना एतेन चिरकालं पुण्यानि विधाय प्राप्ता इत्यर्थः. On the last line he says विषयाः ... वा (sic.) विषयिणां विषयवतां महान्तं अभिप्रायं ... एतेन ते विषया यथा यथा महान्तो भवन्ति तथा तथा ... इत्यर्थः. Râmarshi's explanation is preferable. It must be remembered that according to the Vedânta system (see Vedântasâra, p. 2, Banaras Ed.), the acquisition

of heaven or स्वर्ग itself is nothing comparable to मोक्ष. See, too, Stanza 81 *infra*. Râmarshi does not state, nor does the other commentator, what the व्यसन is. It would seem to be the greater attachment to material happiness resulting from a long continued enjoyment of a higher order of material comforts such as are found in स्वर्ग, and this is a व्यसन as keeping one off from मोक्ष. I think चिर should be taken to mean 'for a long time' rather than 'after a long time.'—*Sikhariṇi.*

St. IV.—निधिशङ्कया=suspecting (the existence of) treasures. Râmarshi renders शङ्का by अभिलाष, for which no authority is given. ध्माता=अभिना दग्धाः says Râmarshi; rightly, one of the meanings of ध्मा being अग्निसंयोग. मन्त्राराधन &c. Râmarshi says मन्त्राशुप्त्या देव-(original दै) वता आराध्य निधिं प्राप्स्यामीति भावेन रात्रयो निर्गमिता इत्यर्थः. But it is difficult to get this sense out of the words as they stand. मन्त्राराधन, I think, means मन्त्रसाधन or मन्त्रसिद्धि, साध् and राध् are synonymous roots. श्मशान is the usual place for मन्त्रसाधन. Comp. Chaṇḍakauśika, Act IV. काण=श्रम Râmarshi.—*Śârdûlavikriḍita.*

St. V.—देशम् is an accusative. भ्रान्तम्=literally it has been wandered by me. For the construction, Comp. Prasannarâghava, Act II., निशास्त्र-सरं प्रति गतं च मुनिना. (p. 31) or Act V., निशाचरचक्रेण रामं प्रति प्रचलितम् (p. 105), the difference between these and the text being accounted for by the difference in the construction of the roots गम् and चल् on the one hand, and भ्रम् on the other. आशङ्कया=भयेन किं मां भोक्तुं न दास्यतीति साध्वसेनेत्यर्थः Râmarshi. The fear, however, would rather seem to be the fear of being seen by others eating at the house of a stranger. काकवत् Comp. काकोऽपि जीवति चिरं च बलिं च भुङ्क्ते Panchatantra I, p. 9. It means, in effect, meanly. Prof. Tawney (*Indian Antiquary*, Vol. V., p. 2), quotes Homer's Odyssey for a parallel. (See, too, his Bhartṛihari, p. 55). जृम्भसि=increase in extent or strength. पापकर्मनिरते=पापकर्मसु निरतः पुमान् यथा सा Râmarshi. But the ordinary Tatpurusha would be less strained, and the पापकर्म would be the compelling men to do such mean acts, for instance, we are referred to.—*Śârdûlavikriḍita.*

St. VI.—तदाराधनपरै =(by us) who were bent on propitiating them. शून्य=blank, *i.e.*, without really feeling that which occasions the हसित. चित्तस्तम्भ=steadying of the mind, *i.e.*, controlling and suppressing the different condemnatory thoughts that arise in the mind. Comp. Uttararamacharita, p. 76. (स्तम्भितान्तःकरणस्य) बलिहतधियाम्=senseless. अञ्जलि=salutations. आशा मया, the first आशा is the principle of

desire or avarice, the second is particular desires. भोगा आशा यस्या· सा Râmarshi gives स्पृहा as an alternative meaning for the second आशा; but from भोगपरिशेषे a meaning can be got only by a little straining नर्तयति. Comp. St. 13 (Misc.) *infra*.—*Śikharinî*.

St. VII.—कालो न विज्ञायते = the passing away of time is not perceived. जन्म, &c., is a Samâhâra Dvandva उन्मत्तेन मदाविष्टेन भूत सम अस्ति उन्मत्तभूतं उन्मत्ततुल्यमित्यर्थः according to Râmarshi. But this is quite unnecessary, and without authority. Prof. Tawney (Bhartṛihari, p. 56), refers for a parallel to a Stanza from the Palatine Anthology. The Stanza occurs in the Santuśâtaka, p. 319, Kâvyasangraha.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. VIII.—The Stanza occurs at p. 310 of the Kâvyasangraha. The commentator quotes the following · अतिदीनमुखे· पुत्रैर्युक्ता पत्नी क्षुत्क्षरा ॥ न भवेद्गेहिनी गेहे देहीतीह कथं वदेत् ॥ He adds अत्र आकारमश्लेषः कार्योन्यथार्थभ्रंशः स्यात्. What this means I do not see. The sense is that if a man of strong mind did not see his wife in the state described, he would not go about to beg. It is the family that constrains him to it. The commentator also has दीनेभ्योऽप्यतिदीनानि मुखानि येषां तैः but the text is not दीनातिदीन, &c., which would spoil the metre; दीना in truth goes with गेहिनी and दीनमुखे with शिशुकै· नरैः the commentator explains by अन्यैश्च गृहनरैः which is allowable, though probably नरैः answers to the मान in the last line. "If men did not see...what man of strong mind, &c." त्रुटयत्=broken हृदिस्थाभिप्राया· त्र्यक्त (sic) यत्नेन भङ्गुरतां प्राप्नुवत् (commentary). विलीन=lost in the articulation, not distinctly pronounced. The whole is an adverbial compound. क्षाम=क्षुधातापेनाकुल. (Râmarshi). But Comp. note, Nîtiśataka, St. 94, also Kâdambarî, p. 326, Uttararâmacharita, pp. 95 and 156.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. IX.—पुरुषबहुमानः—Râmarshi says पुरुषसंबन्धी पुरुषाणां धनं यो भवतीत्यर्थं स बहुमानो भूरिरहंकारः स विगलितः भ्रष्टः वृद्धो हि निरहंकार· वर्णिक कर्म करोतीत्यर्थः. The other commentary explains it to mean respect among men, which I think better. The alternative of taking पुरुष as a vocative I do not think a good one. The commentary comments on गतविलयाभाः thus जीवितं सम पूर्णं येषां अथवा मीरनतुल्यास्ते गुरुजनास्तेऽन्तु गतिवन्तां यस्तैः किमित्यर्थं. Whence this last portion comes does not appear; for सम meaning पूर्ण there is no authority that I am aware of, and there is also a further difficulty, but not quite insuperable, about the position of सम in the compound. Râmarshi has समतुल्या simply,

sures in question; in neither case was there any exercise of self-abnegation. In the second line °नक्लेशा न is a better reading than °ना क्लेश. नियमितप्राण—Râmarshi says प्राणाः श्वासा इन्द्रियाणि वा for the latter of which no authority is given. The former meaning is quite appropriate Comp. Vikramorvasî, opening Stanza, and Raghuvanśa, VIII, 19. The last line may be thus rendered "We have performed exactly those various actions which are performed by the sages, but we have not obtained their various fruits." Râmarshi renders वञ्चिताः by रहिताः adding तत्तत्फलम् न अलभामहि. Rightly; compare Naishadha, I., 127, and Raghu, VII., 8, with Mallinâtha's comment. This Stanza occurs also at p. 302 of the Kâvyasangraha.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. XIV.—तृष्णा तरुणायते. Comp. St. 12, and Mohamudgara, St. 15 (Kâvyasangraha, p 33).—*Anushṭub.*

St. XV.—अम्बर=either sky or cloth. There is an equivoque here. दौर्गत्य Comp. दुर्गत Nîtiśataka, St. 56.—*Anushṭub.*

St. XVI.—वियोग seems to answer to स्वयं त्यक्ता in the fourth line meaning voluntary separation The commentary introduces the third line thus ननु गमनशीलत्वात्स्वयमेव यास्यन्ति को लाभस्तत्त्यागे इत्याशङ्क्याह ॥ अतुलपरितापाय. For the dative see Siddh. Kaum. I., 280. For the last line Comp Gîtâ, chap II, 70, *et seq.* The Stanza occurs at p. 311 of the Kâvyasangraha—*Śikhariṇî.*

St. XVII.—व्याकोश is given by Amara as a synonym of प्रफुल्ल, विकच, &c. The first line may then be thus translated: "Desire is allayed when self-restraint developed by means of true discrimination opens up [in a man]" दम is said in the Vedântasâra to mean श्रवणादि (i. e., श्रवणमनननिदिध्यासन) व्यतिरिक्तविषयेभ्यो मनसो निग्रहः परिष्वङ्ग=attachment to objects of sense (सक्चन्दनवनितादि as the Vedântins say) परिणति=result, end, Cf. Naishadha, IV., 2. The third line is not quite clear. It seems to mean "wretched by reason of the strong distractions of the enjoyment of greatness old through age," greatness meaning the splendour and paraphernalia of a high position, or it may be taken to mean decrepit through old age, and wretched by reason of the strong distractions of the enjoyment of greatness. यस्याम्, of course, is correlative to सा.—*Śikhariṇî.*

St. XVIII.—विशरज्जकपाल=a fragment produced from (i.e., of) a jar. Râmarshi says कपालं अर्पितं गले यस्य which is unauthorised. The usual method gives quite good enough sense—"whose neck is tied to a fragment of a pot."—*Śikhariṇî.*

St XIX.—Although the worldly enjoyments available are so poor,

but I have mislaid the latter reference. The commentator says नैति नामेति सर्वेधने. Râmarshi says निश्चितं संबोधने वा. See note on Misc. St. 1, Nitiśataka. Râmarshi says एतेन राजकुलस्य पापरूपत्वादुपमर्योग्या इत्यर्थः. The following lines of Juvenal may be compared :—

"What's Rome to me, what business have I there,
I who can neither lie nor falsely swear,
Nor praise my patron's undeserving rhymes," &c. (Ancient Classics for English Readers, p. 73), Professor Tawney (Indian Antiquary, Vol. V., p. 3) quotes Burke, Vol. II., p. 166 (Bohn's Ed.). The implication is that those persons only who can descend to such occupations find entertainment in the royal household.—*Vaitâliya.*

St. XXVIII.—हति = destruction. It occurs again in St. 30, and in other places also. The idea is that in the first instance learning was a means to the destruction of worldly troubles, afterwards to the achievement of worldly pleasures, and now lastly receiving no appreciation at all, it is departing from the earth. For the last, St. 2 may be compared सापि, i. e., even in this lowest condition.—*Sikharinî.*

St. XXIX.—कोपि = some great person. Comp. किमपि indescribable. महान्यानां जितेंद्रियाणां सत्यतधानां शूराणां च युद्धे निहतानां शिरांसि श्रीमहादेव शिरासि विभर्तीत्यर्थः (Râmarshi). नृभिर्नमद्भिः is noticeable. It is equivalent to नृणां नमने. "Why should there be this ...in consequence of—?" प्रवण = strongly bent on.—*Sikharinî.*

St. XXX.—अर्थानाम्, Siddh Kaum I., 297. गिराम्, &c. = I am complete master of language. यावत् = साकल्येन (Râmarshi). चेद्‌ see last Stanza and note to Nitiśataka, St. 95 (वयमिव) मय्यपि, &c = if you don't care for me, still less do I for you. Here I am off, O king.—*Sragdharâ.*

St. XXXI.—Râmarshi says on this यदा यस्मिन्नवसरे अहं किंचिज्ज्ञ अल्पं जानामीति तथा समभयं संजातं, तदा..... तदा मम मनः. This is wrong as introducing तदा twice when it occurs only once in the text. किंचित्किंचिद्‌वगतम् = स्तोकं स्तोकं शान्तिवैराग्यप्रतिपादकं शास्त्रम् (Râmarshi). ज्वरइव = रुद्रकोपेद्धज्वरव्याधिरिव Râmarshi.—*Sikharinî.*

St. XXXII.—स्तम्भ the commentator renders by सत्तावत्त्व. I have never seen the word before. समाक्रन्दनगिरः = cries of invocation.—*Sikharinî.*

St. XXXIII.—खण्डितं = आमूलमारिनिर्विभज्य गृहीते.(Râmarshi) destroyed or lost seems to be more likely. व्यर्थम् = without obtaining anything

सीणे=नष्टपर्णे (Râmarshi) कन्दरदरीकुञ्ज—कन्दर and दरी are given as synonyms in Amara and Medini. Perhaps, therefore, the reading of N. ought to be preferred as avoiding the pleonasm, or the one may be an artificial, the other a natural cave. Râmarshi renders कन्दर by गह्वरदेश- which would mean a natural cave (Amara.); दरी by गुहा which is the same thing; and कुञ्ज by लतादिपिहितोदर [illegible] in Amara; and takes the whole to be a Samâhâra-Dvandva.—*Śârdûlavikridita.*

St. XXXIV.—कलितम् might mean बन्धन, but this requires a straining. कान्तिं would seem to be the better reading. चिन्तामणि=the jewel which gives its possessor what he desires. संकल्प=the workings of the mind as in मनः संभोगेभ्यः स्पृहयति न संकल्पविरतम् (Chandakausika, p. 27) or संकल्पप्रभवान्कामांस्त्यक्त्वा सर्वानशेषतः &c. (Bhagavadgîtâ, VI., 24), on which Śankara says संकल्पः प्रभवो येषां कामानां ते which shows why संकल्प should be abandoned. The meaning is that there is no use in trying to please others, and in going to much trouble for that purpose. If the mind is itself tranquil and free from संकल्प, every benefit is thereby secured.—*Sikharini.*

St. XXXV.—मौने दैन्यभयम्=In [case of] silence there is the danger of being [considered] spiritless. This, however, destroys the symmetry of the Stanza. And hence the other reading would be better as meaning "where there is high sense of one's own greatness there is danger of misery." This Stanza occurs at p. 6 of the Kâvyasangraha.—*Śârdûlavikridita.*

St. XXXVI.—नलिनीदलगतजलवत्=which are like the water on the lotus-leaf. As to निजगुणकथापातकं Cf. Naishadha, II. 48. This Stanza occurs in the Kâvyasangraha, p. 303—*Sikharini.*

St XXXVII.—ख्यात —Comp. Nitiśataka, St. 34. राजपरिषद् is scarcely a good reading after we have already had मानन्तमृकम्. It might, however, be taken as "that great assembly," "that high assembly." Râmarshi renders it by विद्वज्जनधनादिजनाद्युत्सविता (sic.) गजसभा. The other reading विद्वत्परिषत् is better. उद्भटाः=क्रीडारसेन उच्छृङ्खलाः उत्कटा वा (Râmarshi) कथाः=शृङ्गारवीरकरुणाद्भुतहास्यभयानका (sic.) बीभत्सरौद्रादिरसस्फुटवर्णास्यन्ते नानिप्रासिद्धाः कथाः कथानकानि तत्र सभायां क्रियमाणा यातोः, स्मृतिपथ. Compare the next Stanza and the English expression "matter of history." Immediately after this Sârangadhara quotes another Stanza which runs as follows - भ्रामा जरा यौवनमप्यनीतं वृथायसे त्वं परमार्थसिद्धये ॥ आयुर्गतप्रायमिदं मनोसौ विभम्य विभम्य न याति कामः ॥ And after

these two Stanzas Śārngadharā adds, एतौ भर्तृहरेः (p. 598, Banāras Ed.) This Stanza, however, is not to be traced in any of our copies.—*Śārdūlavikrīḍita.*

St. XXXVIII.—धमिताः=कालेनेति शेषः says Rāmarshi. But there is no mention of काल here except in the heading of this section पुनः कालमुद्दिश्याह. I think it must be taken as an instance of the स्वार्थे णिच् see Raghu, III., 50. For तिरोहित Comp. Prasannarāghava (Act V.), p. 171, and see Pāṇini, V., 2, 104-5.—*Sikhariṇī.*

St. XXXIX.—रजनिदिवसौ—for the gender, see Siddh. Kaum. I., 330, काल.=वर्तमानादि. क्षणादिसमयो वा Rāmarshi. But neither seems to be very appropriate here. He also explains काली as स्वशक्तिः, *i. e.*, Kāla's शक्ति. The other commentator renders the two respectively by मृत्यु and कालरात्रि, for the latter of which I know of no authority. The two words seem to me here to signify the male and female personifications of the Destructive Principle. Now काल is given by the Medinikāra as a name of Mahākala or Mahādeva. काली is well known to be a name of Pārvatī. Mahādeva is the Deity of Destruction, and is also represented in the Purāṇas as playing with Pārvatī. काल and काली therefore may here be taken to mean Śiva and Pārvatī. बहुकल—कला is rendered by सुखदुःखशब्दवाच्यकिरणविशेषा and क्रीडानैपुण्यम् by Rāmarshi. सार=the pieces in a diceplay, generally written शार. The double meaning of गृह (as in Kādambarī, p. 5) will be noticed=house, and square in a diceboard. Compare Huxley's Lay Sermons, p. 36, where a similar figure is some what differently worked out, and the passages quoted by Prof. Tawney (Bhartṛhari, p. 69) from Greek, Latin, French, Persian, and English writers.—*Mandākrāntā.*

St. XL.—तपस्यन्त—See Siddh. Kaum. II., 229. For the accusative of सुरनदीम्, see Siddh. Kaum. I., 261, where, however, नि is not, though अधि is, among the Upasargas enumerated. Resorting to the Ganges is equivalent to abandoning the world. Rāmarshi says एतेन किं धर्ममोक्षावेव सेव्यमिति(*sic*) भावः. गुणोदारा=गुणा. उदारा महान्तो येषां ते says Rāmarshi, but गुणैरुदाराः is less strained and gives quite as good a meaning. On the second line Rāmarshi says एतेन किं काममेव सेवेम (*sic*, again) इति भावः. On the third line he says उत्त अथवा शास्त्रीयान् बहुनर्थान् शासन्ति उपदिशन्ति तानि शास्त्राणि वेदान्तमीमांसाप्रभृतीनि तेषामोघास्तमूहान् किं पिबाम किं शृणुम । किं लक्षणान् शास्त्रीयान् विविधकाव्यामृतरसान् विविधा धर्मार्थकाममोक्षवर्णनेन अनेकप्रकारा काव्यामृतानां श्लोकप्रबन्धामृतानां रसाः आस्वाद उत्कृष्टश्रवणजनितानन्दवर्धन आदा(*sic*. स)न्ति यां वा येषां ते तथा तान्...

.. एतेनार्थं सेवेम मोक्षं वा सेवेम इति भावः । विद्यया धनमुपार्ज्यते अथवा शास्त्रार्थावगाहनेन तत्त्वज्ञानान्मोक्षं प्राप्नुयामिति वेति भावः ॥ I do not think it a good interpretation to take विविध°, &c., as an adjective qualifying शास्त्रार्थान्. They ought, I think, to be taken separately. And see Miscellaneous Stanza 27, and Sringāraśataka (Kāvyasangraha), p. 45, न विद्मः किं कुर्मः = we do not know what we *should* do. जन — जन्यते उत्पद्यते इति जनो देहः (Rāmarshi) लोक, according to the other commentary. It means mankind. "When man is so short-lived what should we do?" —*Sikhariṇī.*

St. XLI.—पद्मासन = स्वस्तिकासनविशेषः says Rāmarshi. In the Prasannarāghava Nātaka Paraśurāma is made to tell Janaka किं भवतः पद्मासनेन पद्मासनमेवावलम्ब्यताम्. (p. 84) I had been unable to find a description of the posture before. In the Śārngadhara Paddhati (Banāras Ed., p. 615), I now find the following Stanza quoted which affords this information उत्ताने चरणौ कृत्वा ऊरुसंस्थौ प्रयत्नतः ॥ ऊरुमध्ये तथोत्तानौ पाणी पद्मासनं त्विदम् ॥ योगनिद्रा = the sleep of concentration; see Raghuvanśa, X. 14, and Mallinātha's gloss on it. योगेन निद्रा says Rāmarshi किं तैर्भाव्यम् = are they ever to be! किंतु प्राप्स्यन्ते (Rāmarshi). किमिति संभावनायाम् says the other commentator. In the last line we have to supply words meaning "from me" or something like that. The readings at the foot are in that respect better. The Stanza occurs at p. 318 of Kāvyasangraha.—*Mandākrāntā.*

St. XLII.—स्फार. Comp. Nītiśataka, St. 109. द्युसरित् = Ganges. भवानां जन्मनामाभोगेन परिपूर्णतया उद्विग्नाः खिन्नाः बहुदुःखजन्मसंभवभीता इत्यर्थः.—(Rāmarshi) भवस्य संसारस्याभोगस्तेनोद्विग्नाः says the other commentator. The latter I prefer. आभोग = extent; also यत्न (see Medinī) which will also do. आर्तवचस would be better than आर्तवचसा: as it stands it means that the tears of joy flow through the utterance of those cries of distress "Śiva! Śiva! Śiva!"—*Sikhariṇī.*

St. XLIII.—गुरु may be taken as a plural; if not the observation on St. 2 of the Nītiśataka will apply. सुहृद् I can give no account of this सु unless it is उपकारम्. काल (time) is called a friend, I suppose because he is a constant companion. अदैन्य = freedom from humiliation, not appealing to others for help, &c. Comp. St. 52. Construe इति with what follows, "how much more need I say in this fashion." I can see no particular propriety in speaking of the Vata tree as the दयिता of a person in the state described.—*Sikhariṇī.*

St. XLIV.—Nītiśataka, St. 10.

St. XLV.—आशानदी. Comp. St. 45 Nītiśataka. The same figure occurs in the Dhammapada, p. 62. Rāmarshi takes आशा नाम नदी as a compound. वितर्क=misgivings, doubts. The banks of rivers are often spoken of as thronged by birds. Comp. Ritusaṃhāra (Śarad), St. 28. Rāmarshi's comment on this runs as follows: किंभूता । मनोरथजला मनोरथा इदं कृत इदं करिष्यामि पश्चादिदं भविष्यतीति अभिलाषा ते एव जलानि पानीयानि यस्यां सा तथा आशायां हि मनोरथाः सन्तीति भाव । नद्यामपि जलैर्भाव्यम् ॥ पुन किं॰ तृष्णातरङ्गाकुला । तृष्णाशब्देन अतिलौल्य असंतोष इत्यर्थ. स्ता (sic.) एव तरङ्गा कल्लोला. तैराकुला व्याप्ता । यत्राशा भवति तत्रासंतोष । प्रसिद्धनद्यपि तरङ्गाकुला भवति ॥ पुन किं॰ रागग्राहवती । वञ्चयन्ति स्वभावान्तर प्रापयन्ति ते रागा. कामक्रोधादय एव ग्राहा· मकरतिमिशिशुमारादय जलजीवविशेषाः विद्यन्ते यस्यां सा यथोक्ता । एतेन यत्राशा तत्र रागादयो भवन्तीत्यर्थ । नद्यामपि ग्राहैर्भवितव्यम ॥ पुन. किंलक्षणा वितर्कविहगा । अस्मिन्कृते इद भविष्यति न भविष्यतीति चेष्टा(?)इव ऊहा. त एव विहगा पक्षिणो यस्यां सा तथा । एतेन यत्राशा तत्र वितर्का भवन्तीति भाव । नद्यामपि पक्षिणो मरालचक्रवाकबकाद्या भवन्ति ॥ पुन किं॰ धैर्यद्रुमध्वंसिनी । धैर्यं धीरत्व निर्विकारचित्तत्वमित्यर्थः । तदेव द्रुमा वृक्षाः तान्ध्वंसयति पातयतीति तथा । प्रसिद्धनद्यपि तटस्थद्रुमान्पातयति । एतेन यत्राशा भवति तत्र धैर्यं न भवतीत्यर्थ ॥ पुन किं॰ मोहावर्तसुदुस्तरा । मोहा अज्ञानान्येव परमार्थज्ञानशून्यत्वमित्यर्थ आवर्ताः पयसां भ्रमा. तै कृत्वा (sic.) सुतरामतिशयेन दुस्तरा न तरीतुं शक्या त्यक्तु न शक्यते इत्यर्थ· । एतेन यत्राशा तत्र मोहो भवतीत्यर्थं । प्रसिद्धनद्यामपि आवर्तैर्भवितव्यम् ॥ पुन किंलक्षणा आशानदी । अत एव अतिगहना अतिशयेन गहना दुस्तरा तरीतु न शक्यत इत्यर्थ । प्रसिद्धमहानद्यपि दुरुत्तरा अतिगहना भवति ॥ पुन किं॰ प्रोत्तुङ्गचिन्तातटी । प्रोत्तुङ्गा अतिमहत्य चिन्ता अस्मिन जाते सति किं करिष्यामि किं भविष्यति पुत्रकलत्रादीन् कथ भविष्यामीत्याद्या· (sic.) आत्मनो हीनत्वप्रतिपादिका ता एव तटानि तीराणि यस्या सा तथोक्ता । एतेन यत्राशा भवति तत्र महत्यश्चिन्ता भवन्तीत्यर्थः । प्रसिद्धनद्यामपि तटैर्भवितव्यम् ॥ आशाया हि अनर्थाच्छन्नप्रवाहरूपत्वेन नद्या सहोपमेयता ॥. The Stanza occurs at p. 319 of the Kāvyasangraha.—*Śārdūlavikrīḍita.*

St. XLVI.—आगमारम्=संसारप्रवृत्ति मर्यादीकृत्य (Rāmarshi). It is equivalent to "आमाराभुवनात्" from the other point of view, the meaning is "searching through the three worlds where the course of worldly life prevails." तात=पूज्य says Rāmarshi citing Amara तातः पितरि पूज्ये च; it is applied to any favourite and Medini gives it as अनुकम्प्ये also. In his commentary on the Bhagavadgītā, VI., 10, Śankara thus writes नन्तीत्यात्मान पुत्रत्वेनेति पिता तात उच्यते । पितैव पुत्र इति पुत्रोऽपि तात उच्यते । शिष्योऽपि पुत्रतुल्य उच्यते Śrīdhara Svāmī on the same says तातेति शिष्यत्वेनोपलालयन संबोधयति —विषय=objects of desire are

here called the she-elephant. And the chain to tie down the elephant who is mad about the she-elephant is self-restraint. The mind is often compared to an elephant, as in Prasannarāghava, p. 42.—*Mandākrāntā.*

St. XLVII.—"The days which grow (*i.e.*, appear interminable as it were) to one suffering the trouble of making entreaties to the wealthy and those which become short (*i.e.*, appear too short) to one whose mind is disordered by the distractions of worldly objects." For आक्षेप Comp. St. 17; it means आदर according to one copy of the commentary, (M.) For the genitive of वासराणाम्, see Siddh. Kaum. I, 297. अन्तः-स्फुरितहसितम्=with an inward smile. Rāmarshi says अन्तर्मनसि स्फुरितहसितं दिवसानां स्फुरणमेव हासं वदेरथाध्याहारः which I do not understand. The idea is this The suppliant of the rich thinks the days too long, as he has to suffer the trouble of constant entreaties, often unsuccessful; the person engaged in the pursuit of worldly objects thinks time too short, he has never enough of it to compass all his numerous ends On the other hand, the philosopher, in the intervals of meditation laughs at both for their delusions. During meditation he is, of course, unconscious of all these proceedings.—*Mandākrāntā.*

St. XLVIII.—समाहित=concentrated, exclusively occupied with anything. परपिण्ड=food from others, see St. 5, and St. 70. As to काक Comp. Panchatantra काकोऽपि जीवति चिरं च बलिं च भुङ्क्ते and Stanza 5 *supra.*—*Sārdūlavikrīḍita.*

St. XLIX.—महती=महती Rāmarshi. May it not be strong? विगुणपरिणामा= of unfortunate endings विधिगति=course of fortune. परिणता वृद्धिमाता· दारचन्द्रस्य...मयूखा यस्मिंस्तत्तथा। अरण्यस्य पवित्रतया काल (?) स्वरूपत्वेन तत्र चन्द्रकिरणा अपि वृद्धिं प्राप्नुवन्तीत्यर्थः (Rāmarshi). This is not clear, according to our text there need be no Bahuvrīhi, and the instrumental would mean 'in the company of.' किरणाम, however, makes better sense=the night (delightful) with the full light of the moon in the Śarad season, and Cf. St. 57. इत्यरण्यांश्रित्य तदेव एकं शरणं येषां ते तथा, चिन्त्ये° would be a better reading, but see St. 57. शरण is rendered by गृह in Rāmarshi's commentary. But that is hardly admissible here.—*Sikhariṇī.*

St. L.—इह=अस्मिन् संसारे Rāmarshi says विश्वस्मिन् which I do not understand. दुकूले, is a better reading than च लक्ष्या as marking better the contrast with वल्कले.-निर्विशेषो विशेषः is somewhat puzzling. Rāmarshi says अत्र विशेष अन्तरं भेद इत्यर्थः निर्विशेषः अनाधिक्यः अत्र विशेषे

अन्तरं नास्तीत्यर्थं . But this is not satisfactory. Perhaps शिरोध: should be taken [redacted] meaning "greatness," उत्कर्ष. See Naishadha III, 41 and commentary.—*Mâlini.*

St. LI.—स्वच्छन्दम् is a better reading than स्वाच्छन्द्यम् as going with विहरणम्. As it stands we must take the two separately. अकार्पण्यमदनम्. is one idea. कृपण—Nîtiśataka St. 49. मनो. &c., Comp. Gîtâ VI., 26. बहिरपि=towards external objects. उदार=noble.—*Sikharini.*

St. LII.—परिगत=लब्ध (Râmarshi). I am not aware of any other use of this word in this sense, which does, however, seem to be the sense here भैक्ष—see Pâṇini II., 4, 38. परिणति:-Comp. Vikramorvaśî सेवाकाकु. परिणतिरभून्. स्वात्मसंतोषिण —Comp. Gîtâ III., 17 (and 19 as to निःसङ्गता), where Śankara renders it by सर्वतो विगततृष्ण:. सन्यस्त &c.,=those who have abandoned (*i.e.*, got rid of) the multitudes of contacts (*i.e.*, opportunities) of self-humiliation (*i.e.*, in supplicating others). कर्म निर्मूलयन्ति—Comp. St. 72. The Stanza also occurs at p. 316 of the Kâvyasangraha.—*Sragdharâ.*

St. LIII.—तुरगचलचित्त is an unusual simile, but Comp. उधैःश्रवसश्चञ्चलता Kâdambari, p 208. पद=position, seat The construction is जरा देहं हरति मृत्यु: सकलमिदं जीवितं हरति as the commentator says. On सपद् see Nîtiśataka St. 100.—*Sikharini.*

St. LIV.—यौवनलालना यौवनस्य तारुण्यस्य लालना धारणा (Râmarshi). तारुण्यातिपालना says the other commentator. It substantially means the happiness enjoyed in youth, and that is लोल momentary. धैर्यसमाधि= concentration and patience, निर्विकारश्चित्तस्य धारणम् (Râmarshi). योगे= यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारध्यानध्येयधारणारूपे (Râmarshi).—*Sârdûlavikrîḍita.*

St. LV.—पाली=उपरिदेश (Râmarshi). It is given [redacted] meaning edge in Amara and Medini. कपाली=fragment of a pot. Comp. पटली, (54 St) मण्डली (83 St.) न्याय &c.=नयन्ति परमं पदं प्रापयन्ति विवेकेनेति न्याया श्रुतिशास्त्रस्मृत्यादय ते गर्भे चित्ते येषां ते न्यायगर्भा वेदविदः. एवंभूतैर्द्विजैर्हुतं हवनं यस्मिन् .. तस्य धूम तेन धूम्रं धूसरं उपकण्ठं समीपं यस्य तत्तथा। एतेनाग्निहोत्रद्विजकुलेशता (*sic* लोमचारी) हावाय आन्तं श्रेष्ठमित्यर्थ: (?) Râmarshi. The other commentary has न्यायगर्भेण न्यायशास्त्रपठितेन (*sic*). Another copy (M.) says simply न्यायगर्भितेन द्विजेन Mallinâtha explains न्याय [redacted] the स्वर used in pronouncing the Vedas (see Kumâra, II. 12), that may be the meaning here, गर्भ still presents [redacted] difficulty. For rendering it by चित्त I know of no authority. With मुरज for हुत it is easy to

explain, but मुख cannot be well construed with what follows. I would translate thus, " the vicinity of which is darkened by the smoke of the fire to which offerings are made by Brahmins having within them (*i.e.*, their mouths) the Vedic accents (*i.e.*, Vedic Mantras with their due accent). वरन् is the predicate in the first clause of this Stanza, all the other adjectives are extensions of the subject. तुल्यकुल्य = तुल्या स्वकुल-भवाः (Râmarshi) better, perhaps, for the sense, तुल्यकुले भवाः but this is inadmissible. See Siddh. Kaum. I., 514.—*Sragdharâ.*

St. LVI.—तत्त्व &c. = तत्त्वनिवेशेन तत्त्वज्ञानेन पेशला सुकुमारा करणाद्रीमतिर्बुद्धिर्यस्य स तथाभूत. (Râmarshi) better, I think, " one whose mind is skilled in concentration on the truth." तत्त्व in Gitâ II., 16, is explained by Sankara as ब्रह्मयाथात्म्यम् and by Śridhara as वस्तुयाथार्थ्यम्, which two are not inconsistent. That meaning may be adopted here; for निवेश Comp. Misc. St. 19. पेशल = clever. उत्सव &c = उत्सवा उदिताः विकल्पजल्पाः वितर्कवचनानि येषां ते उत्पन्नविकल्पजल्पा अत एव मुखराः इदुंतराः (Râmarshi); better, I think, जल्पैर्मुखरा as in Nîtiśataka St. 69, स्वयम् = स्वेनैव रूपेण आनन्दवन्त इत्यर्थः (Râmarshi), but "by themselves" is, I think, quite admissible.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. LVII.—व्यतिकर. See St. 52. वनान्ते, &c., = not looking to (*i.e.*, not minding), the course of worldly objects which are like dangerous snakes. आभोग = expanse Cf. Uttararâmacharita, p. 42. नयन्ते—the Âtmanepada is only for the metre. सकृत, &c. Comp. St. 49.—*Sikharinî.*

St. LVIII.—इन्द्रियार्थ = objects of sense, *i.e.*, worldly objects. Gitâ III., 34, गहन see Nîtiśataka St. 95, note. For the construction with विरम see Siddh. Kaum. I., 283. श्रेयः सुकृतं मेरुव मार्गः (Râmarshi) better सस्य मार्गः as in Nîtiśataka St. 26. गति = movements, course, as in विधिगति St. XLIX.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. LIX.—प्रणयिनि = loving one. This is the first and (except St. 93) the last allusion to a female companion in these two Śatakas, and in both cases there are otherwise admissible variants—a rather suspicious circumstance. Besides प्रणयिनि involves a breach of the metre also. Masculine Vocatives do occur in these Śatakas. वृत्ति = livelihood, Comp. St. 64. अकरुण = not pleasing to the touch, hard. न कल्पा ईक्षणं देहु मति (Râmarshi). ईश्वर = rich men, St. 94 and Kâdambarî, p. 209, अविवेक occurs in the third line; so in the fourth it is suspicious.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. LX.—Some copies read मार्जय नाम् explaining नाम् by प्रसिद्धां परमसुखानन्ददायिनीम् (Râmarshi). मार्जयनाम् may also be taken as a genitive plural "acquire that devotion to Siva which belongs to those who clear off their delusion" For the construction, Comp. Misc. Stanza 25, the form मार्जय being accounted for at Siddh. Kaum. II., 188 (स्वार्थे णिच) or p. 182. दूरीक्रियताम् of the commentary is inadmissible, मार्जय being not a passive form. चेतः is a vocative, of course, as in St. 34, is हृदय, among other cases. For श्च see note Nitiśataka St. 32. In introducing the last two lines Râmarshi says ननु स्त्र्यादिभोगानिहाय कथमेतत्पूर्वोक्तं विधीयते इति चेत्तत्राह । वा अहं एतेषु वस्तुषु कः प्रत्यय ॥ On स्त्रीषु he says अङ्गनासु अकामचपलत्वे कः प्रत्यय तास्तु कामेन चपला भवन्तीत्यर्थः ॥ on ज्वालाग्रेषु, अस्थिरत्वे कः प्रत्ययः ॥ He winds up thus, एते च पदार्था सेवयितॄन् तथा तथा कुर्वन्तीति भावः । दृष्टान्तेन नित्यमानन्दरूपं श्रीमहेशं भजेति भावः The implication is that nothing except devotion to Siva is to be depended on, as, for instance, the things enumerated.—*S'árdulavikrídita.*

St. LXI.—दाक्षिणात्या = दक्षिणदेशोद्भवाः दाक्षिणात्यकवयो हि अतिशयगम्भीरार्था (810) प्रकटनप्रबन्धनशीला भवन्तीत्यर्थः. About them, see Kávyádarsa I., 40, *et seq.* (श्लेषः प्रसादः समता माधुर्यं सुकुमारता ॥ अर्थव्यक्तिरुदारत्वमोजःकान्तिसमाधयः ॥ इति वैदर्भमार्गस्य प्राणा दश गुणाः स्मृताः ।) What are called Vaidharbhas there are called दाक्षिणात्य here See also Vâmansûtra Vritti, recently edited by Mr. A. Barooah, pp. 2-3, and Cf. Sarasvatîkanthâbharana, pp. 10-13, 62, *et seq.* As to चेत see St. LX. निर्विकल्पे समाधौ = समाधिना सर्वं संपद्यते इति निश्चिते समाधौ यमनियमादिरूपे योगे (Ramarshi). But निर्विकल्प or निर्विकल्पक (as it is more commonly called) समाधि is thus explained in the Vedántasára (p. 22, Banaras Ed.) निर्विकल्पकस्तु ज्ञातृज्ञानादिविकल्पभेदलयापेक्षया अद्वितीयवस्तुनि तदाकाराकारिताया चित्तवृत्तेरतितरामेकीभावेनावस्थानम् । तदा तु जलाकाराकारितलवणानवभासेन जलमात्रावभासवत् अद्वितीयवस्त्वाकाराकारितचित्तवृत्त्यनवभासेनाद्वितीयवस्तुमात्रमेव भासते, *i.e.*, an exclusive concentration upon the One Entity without distinct and separate consciousness of the knower, the known and knowing, and without even self-consciousness.—*Mandákránta.*

St. LXII.—सङ्ग, &c.—स्त्रीणां सङ्गः तस्माद्धेतोः यत्सुखम् (Râmarshi). Give up the attachment to women which affords only momentary pleasure. करुणा, &c., in apposition with वधूजन. Comp. Gîtâ X., 34.—*Hárini.*

St. LXIII.—On the fourth line. Râmarshi says सर्वशास्त्रेषु पण्मती

प्रनीपारकेषु आगमेषु एष अयं श्रेयसां कल्याणानां सामान्यः साधारण पन्था मार्गो भवति. This is the same as Nitiśataka St. 26.

St. LXIV.—For भोगेभ्यः see Siddh. Kaum. I., 277. का निस्पृहाणाम्-सि=what are you to men indifferent [*i.e.* to worldly pleasures]. For the genitive Comp. वीरो न यस्य भगवान्भृगुनन्दनोपि. On वृत्ति, see St 59. भिक्षालब्ध=भिक्षाया लब्धाः सक्तवः (Ramarshi). The Stanza occurs at p. 317 of the Kâvyasangraha.—*Sardûlavikrîdita.*

St. LXV.—These words are addressed by one to an estranged friend. The commentator gives an incorrect meaning. यूयं वयमिति बहुत्वं पुत्राद्यन्यपरिजनपरिग्रहाभिप्रायेण says Râmarshi.—*Anushṭub.*

St. LXVI.—संप्रति &c.=I am now a changed man, आस्था Comp St. 30. जगज्जाल=all this net-like world. This Stanza occurs at Kâvyasangraha, p. 224.—*Mandâkrântâ.*

St. LXVII.—प्रभातेर is a common expression, Comp सरोरुहद्युतिमुष in the Ratnâvali Act I., *ad fin-m.* स्मरकुसुमबाणव्यतिकरज्वरज्वाला= the blaze of the fever produced from contact with the flowery arrows of Cupid. वराकी=poor girl, here a word of commiseration (as in Vîra-charita, p. 78); also a term of contempt. This Stanza also occurs at p. 224 of the Kâvyasangraha.—*Sikhariṇî.*

St. LXVIII.—दीप=गीत. दीपाङ्कुर Comp. दंष्ट्राङ्कुर (Nitiśataka); but this is more appropriate, meaning a small light. छाया=flame; आतपत्र-स्यनीका says Râmarshi, of which I cannot see the application here. आकलय्य Comp Kâdambarî, p. 7. On सन्त: Râmarshi gives a long list of old princes as Bharata, Dilipa, Raghu, &c. The Stanza occurs at p. 303 of the Kâvyasangraha.—*Sârdûlavikrîdita.*

St. LXIX.—पवनवश is better than वशपवन. आनर्तित=भ्रमित (Ramarshi). It refers to the eyebrows being sometimes raised and sometimes folded into wrinkles out of pride of greatness, and contempt of others in consequence.—*Sragdharâ.*

St. LXX.—कणशीकर=कणास्तेषामपि शीकराः अत्यल्पकणा.(Râmarshi). As to Vidyâdharas haunting the Himâlaya, see Kumâra, Cantos I. and VI सामभानं दयाम्यासया . रमा: ; सामभानाः (Râmasshi).—*Vasantatilakâ.*

St. LXXI.—दश. Comp. Nitiśataka St. 95. The Samudras are thus given by Râmarshi क्षीरोद, इक्षुरसोद, सुरोद, घृतोद, दधिमन्थोद, क्षारोद, गुडोद. निकर=collection. St. 52. अन्न=रसान्न (Râmarshi); I know

of no authority for this, and though the usual sense ‘destruction’ has not as much propriety, I think it is the only one admissible. धरणिधर = शेष or पर्वत (Râmarshi); with the former पाद = पादा इव चरणा इव प्रतीयमाना ये हस्ताः (*sic*). But the latter, पर्वत, ought alone to be adopted. For the idea of the mountains supporting the earth, see Kumâra, VI., 68.—*Śikhariṇî.*

St. LXXII.—एकः केवलः अद्वितीय एकाकी (Râmarshi). शश्य सुखस्य अन्तः परिपूर्णता यस्य यस्मिन्निति वा' (Râmarshi) कर्मनिर्मूलन—actions done in a past life lead to results in the succeeding life, and to obtain freedom from the perpetual round of birth and death thus arising, all कर्म must be destroyed. Cf. Śârîraka Bhâshya, p. 1075, *et seq.*—*Anushtub.*

St. LXXIII.—कामदुघा. Siddh. Kaum. II., 339. Though I have kept सन्मानिताः from C. is not incapable of explanation (from सद् + मान with इतच्) still I prefer the reading संमानिता. कल्प स्थितम्. Comp. note on भ्रान्तं देशम् This is an instance of “काल.” This Stanza occurs also at p. 315 of the Kâvyasangraha—*Vasantatilakâ.*

St. LXXIV.—I cannot make any sense out of the first line as it stands. The reading in Bo.n. which I was not aware of in the first instance, as it does not occur in the regular list of *variæ lectiones*, is more explicable पट्टवस्त्र = silk cloth, वर = excellent (adjective). In the second line again Bo n.'s reading has propriety which C.'s reading has not. कदशन = bad things to eat. Siddh. Kaum. I, 475. व्यस्तम् would be better than व्यस्तः. As it stands the last line may be thus translated, “what, too, if there is not within that clear Glory of the Supreme by which all worldly dangers are destroyed.”—*Sragdharâ.*

St. LXXV.—मरणजन्मभय = the fear of [ever-recurring] birth and death. स्नेहो न बन्धुषु Comp. Mohamudgara शत्रौ मित्रे पुत्रे बन्धौ मा कुरु यत्नं विग्रहसन्धौ p 33. of the Kâvyasangraha. When there are these things, *i.e.* from भक्ति to वैराग्य, what more is to be asked for or desired?—*Vasantatilakâ.*

St. LXXVI.—परम = परा उत्कृष्टा मायावत्त्वेन मायाख्या शक्तिर्यस्य अथवा परा उत्कृष्टा मा शोभा यस्य तत्तथा ! (Râmarshi) विकारि—Râmarshi reading विकाशि, says विकाशः सदा उदयो विद्यते यस्य तद्विकाशि नित्योदितमित्यर्थः which is also the meaning of विकारि. Comp. St. 80. विकल्प = विकल्प्य (ल्प in original) ल्पते स्मर्यन्ते विकल्पा विषया सकलाल्पनाशयनिलयः [Râmar-

shi). Is it not rather fancies, dreams? Comp. Uttararâmacharita विश्रब्धपरमे Act VI., यस्य refers to ब्रह्म. अनुषङ्गिणः=following after. अनुषङ्गः प्रसङ्गो विद्यते येषां ते तथोक्ताः अनुषङ्गिणः प्रसङ्गेन पुरुषस्येव पश्चाद्वा बद्धसङ्गवतो जनस्य भुवनाधिपत्यभोगादयः पदार्थाः भवन्तीत्यर्थः (Râmarshi). भुवनाधिपत्यं तथा भोगः त्रिदशविभवः (Râmarshi). Perhaps to take it as a षष्ठीतत्पुरुष or कर्मधारय would be better. Comp. St: 60. कृपण Comp. Brihadâranyaka Upanishad यो वा एतदक्षरं गार्ग्यविदित्वास्माल्लोकात्प्रैति स कृपणः. मत=esteemed. Comp. Nitisataka St: 79 and note. The Stanza occurs at p. 315 of the Kâvyasangraha.—*Vasantatilakâ.*

St. LXXVII.—मानसचापलेन=with the agility of the mind, with the speed of thought. Râmarshi takes मानस as a vocative which is, perhaps, better. As it stands, the Stanza must be taken to be addressed to man in general, like a very similar Stanza in the Bhâminivilâsa IV., 11. On पाताल Râmarshi says पातालनिरूपणं तत्कृतिस्तत्त्वतलातलमहातलरसातलपातालानीत्यर्थः. अथवा पातालनिरुक्त्या मीचवन्मुद गच्छसि. भ्रान्त्या=केनापि कथाप्रसङ्गेनापि (Râmarshi). "Even by mistake" is closer and appropriate too; not only do you not think of the Brahma on purpose, you do not even by mistake stumble on it. आत्मनीन= beneficial to oneself, Siddh. Kaum. I., 626.—*Vasantatilakâ.*

St. LXXVIII.—निभृतमास्थ=निभृतं पूर्णं यथा भवति तथा मास्था कर्हि-मिपिताः (Râmarshi), steadily, unswervingly seems to be the meaning of निभृत here. पुनरुक्तभुक्त=पुनरुक्तं वारंवारं भुक्ता.(Râmarshi). Comp. पुनरुक्तदारुण Mâlati-Mâdhava. p. 142; superfluously enjoyed, *i.e.*, enjoyed over and over again. विभवा. सुहृदुपाश्रयः says Râmarshi.—*Sârdûlavikrîḍita.*

St. LXXIX.—विरतिरेव वनिता; (Comp. St 62) विरति=indifference to worldly pleasures. भूति=splendour; and the ashes applied by ascetics to their bodies. The Stanza occurs at p. 316 of the Kâvyasangraha.—*Sikharinî.*

St. LXXX.—महाशासन=प्रभावस्थाने स्फुरति सति (Râmarshi). It means 'whose commands are great;' thus in the Upanishads एतस्य वा अक्षरस्य गार्गि प्रशासने सूर्याचन्द्रमसौ विधृतौ or भीषास्माद्वातः पवते &c.; the greatness consisting in the great powers which obey these commands. A word like सति should be supplied in the first line; मानन would probably be a better reading than आसन. मान=honour. मय=constituted by—"the enjoyments consisting in," &c. Râmarshi renders it by भोजना. नित्योदित=ever existing, not transient like the enjoyments referred to. प्रभावस्थानरूप says Râmarshi. Comp St. 76.—*Sârdûlavikrîḍita.*

St. LXXXI.—स्वर्गधामकुटी &c. Comp. Gîtâ II., 42 *et seq* धर्मक्रियाविभ्रम = the sports of the performance of rites, and ceremonies रचना = प्राप्ति : (Râmarshi) ; literally arrangement, substantially it means large extent, expanse. स्वात्मानन्दपदप्रवेशकलन = the compassing of entrance into that seat where there is joy in one's-self. स्वात्मानन्द एव परमानन्द एव परं वस्तु तत्र प्रवेशकलनं अनुभवधारणम् (Râmarshi). वणिग्वृत्ति = mercenary, shop-keeping.—*Sárdúlavikrídita.*

LXXXII.—संकल्पकल्प = momentary like thought ; for कल्प see Siddh. Kaum. I., 704 पृ.—the more usual word is प्राय. कण्ठाश्लेषोपगूढम्—Râmarshi says कण्ठस्य गलस्याश्लेष. वेष्टनं यथा स्यात्तथा उपगूढमालिङ्गनम्. The compound may be also analysed into कण्ठाश्लेषेण उपगूढम्. As to उपगूढम् meaning आलिङ्गनम्, see Siddh. Kaum. I, 454.—*Sragdhará.*

St. LXXXIII —मण्डली is the same as मण्डल. This particular form is authorized by the Gana at Siddh. Kaum I, 227, but for the similar पटली, and कपाली, I know of no specific authority. The last line is a question.—*Anushtub.*

St. LXXXIV.—संस्कार = operation, effect समीभूता = निर्विकल्पैश्वर्य. (Râmarshi). It means, however, equable, looking on all things alike. Comp. Raghu VIII, 24 (Mallinâtha); and Bhagavadgîtâ V., 18 and VI. 8, 9, 29, and various other places The Stanza occurs at p. 317 of the Kâvyasangraha, and again at p. 225 as part of the Śringâraśataka, and is quoted in the Sarasvatîkanṭhâbharaṇa, p. 302 (Barooah's Ed.).—*Sikhariṇî.*

St. *LXXXV.*—*समसुखम् requires स्थम् to be supplied ; the readings* in the footnote are preferable. काव्येषु कथा = conversation about poetry. Râmarshi says कथा वार्ता आख्यायिका. Ramarshi takes the last part of the compound कोपोपाहित. &c., thus बिन्दव कणाः तरलाश्चपला यस्मिंस्तत्तथा, but this is scarcely admissible. At बिन्दु ends one adjective and तरल is another, and we may then take the two as a compound or as separate adjectives; तरल is given in the Medinî as meaning भास्वर which is the meaning here. The ordinary चञ्चल accepted by the commentator does not suit exactly on our construction. अनित्यतामुपगते चित्ते = अनित्यत्वं मन्यमाने (Râmarshi) The expression is rather difficult ; does it mean unsteady, distracted?—*Sárdúlavikrídita.*

St LXXXVI.—The third line contains an एकदेशी अन्वय, but the construction is not uncommon. आभोग = परिपूर्णता.—*Sárdúlavikrídita.*

quoted we read instead of शाकारियलितान् either मांसावकलितान् (Bomb. As Soc's MS.), or मांसाज्ञकलितान (Banâras Ed.). The Stanza, it may be noted, is cited as कस्यापि in the Banâras Ed., p. 595, but as Bhartrihari's in the MS. of the Bombay Asiatic Society, p 114.—*S'ikharini*

St. XCIII.—आत्मनि प्रदाणि त्वयि आसमन्ताद्रावेन राम क्रीडा यस्य स तथा स्यात्मानुभवसपन्न इत्यर्थ (Râmarshi). At Gitâ V., 24, where the expression अन्तराराम occurs, Sankara explains it by अन्तरेवात्मन्यारामः क्रीडा यस्य स. After giving the ordinary meaning of फलादी Râmarshi says अथवा फले मोक्षलक्षणे भावा वाञ्छा विद्यते यस्य स तथा. On समकरचरणी which is Râmarshi's reading he writes समकरचरणौ हि पुमान्धनवान्भवतीति सामुद्रिके प्रसिद्धम् and also मस्यांकितचरणौ हि पुमान्धनवान्भवतीत्यपि, the latter being required for the alternative meaning of मकरेण सहितौ चरणौ and not समौ करचरणौ यस्य. ध्यान, &c.,=his questions, (*i.e.* all he desires to know) being about the correct method of meditation.—*Sragdharâ.*

St. XCIV —नतु is अवधारणे. As it stands the third line is not quite intelligible. In the commentary in M., नैर्झर stands for निर्झर which does make the line somewhat easier; meaning "whose proper drink is spring water." On the rest of the line the commentary is स्वेव सहोचिता अङ्गना इव विद्या येषामिति ते—"to whom learning is like a wife with love," but this rendering is not satisfactory. Is च a mislection for स, the construction being येषां विद्यैव सती अङ्गना? परमेश्वर—Comp. ईश्वर St. 59. सेवाञ्जलि=the obeisances proper on the part of a servant.—*Sârdûlavikr'dita.*

St. XCV.—त्रिलोकीसरित्=the Ganges Comp. the name त्रिस्रोतस्—in Heaven, Earth, and the nether world. हराशिरश्चुम्बिनी नीविच्छटा यस्याः सा. नीविच्छटा is rendered by वस्त्रप्रदेशः in the commentary in M. द्वारे as in St. 59 and elsewhere कल्पयन्त्याम् Comp St. 10; equivalent to furnishing here प्रेरयन्त्याम् says the commentary But see Raghu V., 9, and Viracharita, p. 32 (Calc. Ed., 1857). दुःखासिका and दुःखासिका are rendered by वार्ता in the respective commentaries I cannot say what they mean. But the idea intended seems to be that of proud wealthy men. Comp. St. 8.—*Sragdharâ.*

St. XCVI.—The commentary on this runs thus तां वार्ता परिहृत्य परित्यज्य हन्त इति खेदे विष्णो किमन्यत्र स्थीयते अपितु न। यस्यां कादयामुद्यानेषु शिखिभर्माञ्जनविधि भाव्यमीयानिमीव तत्र भाव्यमुखं कौपीनावरणं मण्डनं भाव्य-

यस्मां भ्रमितं निशासनं यस्यां काइयां मण्डलमनसास्त्रं मरणं समुत्पद्यते तां काशीं मुक्त्वा अन्यत्र कथं स्थीयते. On this construction मण्डलम् goes with कौपीनावरणं सुवस्त्रम्, and भ्रमितनिशासनम् stands by itself. The passage is not easy to understand. Perhaps the reading of M. may be the true one, and may mean, "There is a vast field for begging alms." The meaning of किम् here is "why." The commentator's view does not take sufficient account of इत्थम्, I think.—*Sárdúlavikrídita.*

St. XCVII.—रहस्यतुना is not quite clear. It seems to mean: "Now [is the time to be in] private, *i.e.* to be alone" Construe यदि प्रभु त्यिक्त्वा इत्यादि कुप्यति. On निर्वासिकिनिर्दृष्टोक्तवत्स्यम् the commentary says निर्वासिकं च तम् निर्दृष्टोक्तवत्स्यम्. Better thus निर्वासिकनिर्दृष्टोक्ति and भवत्स्यम्; the two as a compound or separately, निर् being construed with the compound up to उक्ति. As these *Jatakas* are supposed to be Buddhistic, it may be interesting to point out that the answer of Ajitas'tru's porter to Kasyapa is very like what is stated in this Stanza. See Rockhill's Life of Buddha (Trübner's Oriental Series), P. 161, *et seq.*—*Sárdúlavikrídita.*

St. XCVIII.—नियतविधि—Comp. निर्वे प्रवर्तिते St. 39. Better than प्रतापः is the reading प्रताप. The meaning is nearly the same in both cases, but is got only by considerable straining from प्रतापं विनयञ्च, &c., may be thus rendered. "Wicked destiny like a potter places the mind like earth after perforce making a ball of it upon the wheel of care, ever moving in consequence of its being used to a series of strokes from a multitude of pole-like afflictions" विधिः खल. Comp. Nitisataka St. 94. This is ascribed to Vijjaká by Sārngadhara. (See p. 92, Bandras Ed.)—*Hariṇí.*

St. XCIX.—भेदमतिवृत्ति = belief of difference. यदः refers to महेश्वरे and जनार्दने for which construction compare Gitá II., 4. The locative is construed with भेद.—*Vàsantatila.*

St. C.—दुग्धारव is scarcely susceptible of a good explanation. इतर्वित is more common and better. This Stanza occurs in the Sringára sitaka p. 225. Kavyasangraha.—*Sárdúlavikrídita.*

St. CI.—भैक्ष see St. 52. अतिविनया निवासविसम्मतना Comp. सनः सवौ च मिवे च in Gitá XII., 18. The commentary takes अतिविनया विन्ता which is also good, and perhaps supported by St. 93. भवन्ता... प्रनावसनैर्मुदिता: commentary; better भवन्ता अंशभवनम्माः दस्य or देन स and then स भासौ मुदितस. The commentator joins the first three lines

with the last by अत कारणात् (i.e., hence योगी निःस्पृहः सन् सुखं तिष्ठति. Better perhaps, "With these."—*Śárdúlavikrídita.*

St. CII.—तैरेव चायं भव =and this world is constituted of them only. See Prof. Tawney's note Bhartṛihari, p. 93). In कस्येव. एव if, taken अनवक्लृप्तौ (since the ordinary sense is not appropriate, would require कस्येव 'Siddh. Kaum. I., 47, hence कस्येह must be held to be better. परिभ्रमत, which it will be seen is the reading of all except only two of the MSS., is the imperative, The construction is common as in किं स वत्स करोतु in the Uttararâmacharita p. 127 and elsewhere. The translation would be "why should you wander," instead of ' why do you wander. " पादशान्ति involves a clash of figures disapproved of in English Rhetoric, but see Kâvyâdarśa, p. 119 II., 93 कामोच्छिन्नचित्तवृत्तो स्वधामनि=स्वकीये शरीरमन्दिरे कामोच्छिन्नचित्तवृत्तो कन्दर्पभयार्थम् 'commentary विषयभोगस्यागेन अर्थाने स्वस्थानके हृदये एकाग्रतायामित्यर्थः says Râmarshi Rightly, only स्वधामन् means आत्मतेजस्.—*Śárdúlavikrídita.*

St. CIII.—मनोरथोपरचितप्रासाद is equivalent to castle in the air. The Stanza occurs at p 301 of the Kâvyasangraha.—*Śárdúlavikrídita.*

St. CIV.—आघ्रात is apparently used as a synonym of ग्रस्त occurring in the fourth line. I observe that Râmarshi expressly says ग्रस्तमित्यर्थः The word is used in a similar sense in the Daśakumâracharita, p. 11, Calc. Ed., 1925 Sam. विद्युच्चलं यौवनम् it will be seen breaks the symmetry of the Stanza, but none of the variants preserve it उपहता is a better reading than अपहृता. वा इति आश्चर्ये says Râmarshi. But see our note to Nîtiśataka St. 32.—*Śárdúlavikrídita.*

St. CV.—आधिव्याधि may be taken as a Dvandva. In the Mâlatî Mâdhava p. 145, where the expression occurs, it is explained by Jagaddhara as आधय एव व्याधयः; unnecessarily, I think. Construe यत्र लक्ष्मीस्तत्र व्यापदः पतन्ति—व्यापद् is not a very usual form, but occurs in Mrichchhakaṭika, p. 213 (Calc Ed) Mâgha XVI., St. II., आत्मसात् See Siddh. Kaum. I., 731. तत्किं नाम &c., "and what indeed is there which unbridled destiny has created well-constituted."—*Śárdúlavikrídita.*

St. CVI —नियमित=cramped, compressed. The second line, as it stands in our text, is explained by both commentators, but it certainly seems to involve a pleonasm. "In youth which is painful through separation there is separation." The reading of Bo. and N. would seem to be better. "The enjoyments of youth are painful by reason of the grief of separation." नारीणामल्पवयस्ता is taken by the commentator

with the second line, and to this construction the two अपि would seem to give support. Râmarshi's reading is somewhat different, and he takes the whole line as one, construing असाधु with अवज्ञा. This, I think, is better. See St. III. As it stands, however, the first अपि may be taken as meaning again, and इदम् or some expression of like import must be supplied after हिनस्ति. This construction makes each line contain an assertion and its reason. The commentator would make the third line only a mere assertion without reason assigned.—*Sragdharâ.*

St. CVII.—On the second line Râmarshi says तस्य अर्थस्य पश्चादुदर्शी- र्णां परस्य अर्थस्य पश्चाद्विज्ञानिवर्णानिल्यर्थः अर्थं सार्धहारदर्शीणि पुनः सार्थ- हारदर्शीणीत्यर्थः . ...केचदुर्वर्ण्यनाहुः पश्चाद्विज्ञानिवर्गिनिवर्णस्यर्थ. This is not quite clear. I suggest the following तस्य (आतुरस्य) परस्य (शत्रिग- माधिनस्य) अर्थस्य अवरमर्थम्. The commentary says ततोनन्तरं तस्य पश्चा- द्गत स (सः) धैस्य कदाचिदपि अधिकमर्थमपि बालत्वद्वृद्धत्वयोर्गतम्. According to our interpretation अवरम् would be used only to distinguish it from the first अर्थ, but if so it might have been dispensed with. On बालस्य and वृद्धस्य Râmarshi says बाल्यमविवेकेनेत्यर्थः तथा वृद्धत्वं कार्या- धक्यात् अवगम्यतेत्यर्थः. व्याधिवियोगदुःख=the pains of illness and separation.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. CVIII.—ब्रह्मज्ञानविवेकिनः=those who possess the discrimination (*i.e.* between things real and unreal) which results from knowledge of the Brahma. कान्तम् and धन together do not yield a good reading. The reading of R. is thus explained उपभोगयुक्तयोर्गे भजन्ते इत्येवंशीलानी (Râmarshi). भज् seems to mean here 'affording.' The meaning of the last two lines is clear but *the construction is not so, a number of* relatives having to be supplied. This stanza occurs at p. 3?1 of the Kâvyasangraha.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. CIX.—परित्यजन्ती-Comp. Raghu IV., 28, and XI., 78. देहे is a better reading than देहम् as the locative is the case commonly employed with the root मुच्. आत्मनि, *i.e.* to one's-self.—*Vasantatilakâ.*

St. CX.—See Nîtiśataka St. 92 note. मुक्तेषु रत्नं भेद्रं, according to Râmarshi, which agrees with our interpretation. अहर Râmarshi takes to be अहरे which will do as कहम् is क्वेदे.—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. CXI.—भ्रमादये. see Siddh. Kaum. II., 223 (ओकसादी इन्तिविदये दहति). I owe this explanation to Mr. Râjârâm Śâstri. This Stanza is quoted as करमापि by Śârngadhara, p. 197 (Benares Ed.).—*Śârdûlavikrîḍita.*

St. CXII.—The adjectives in the first three lines go both with नर and नट. संसारान्ते, i e, at the end of this life जवनिका = curtain. तिरोहिते with जवनिका must be taken as equivalent to 'goes behind.'—*Śikharini.*

St. CXIII.—स्त्रैण = collection of women. See Siddh. Kaum. I. 491, and Comp. Uttararâmacharita, p. 114. यान्तु perhaps is a better reading than यान्ति.—*Sikharini*

MISCELLANEOUS STANZAS.

Stanza I.—अकिंचन = indigent. Comp. Kumâra. V., 77 समचेतस: see St. 84 *supra* सुखमया is not grammatically correct; सुखमय, which is, breaks the metre —*Anushtub*

St. II —On the last two lines Râmarshi says, "वा अथवा कियद्-श्याम अत्र वर्तमानार्थे भविष्यत्प्रयोग कियद्दाम । वर्तते देहे । त्वया आत्मनि स्वस्मिन्किमिव किंतु न अपकृत क अपकार न कृत । कथं यावत्साकल्येन ताव-त्प्रथमं त्वया पुनरपि भूयोपि सदैव आत्मानि अपकृतमेव व्यवसितं कर्तुमारब्धम्" R. also supplies हे हृदय at the beginning. It will be observed that यावत् and तावत् in R.'s explanation are not taken as correlatives. I think the translation should be this: "Alas! what self injury is there, having done which to yourself you have not immediately worked at the same again!"—*Sikharini.*

St. III.—ग्राम = collection. अम्भोजचन्द्रिका Comp. Prasannarâghava p. 159. विडम्बनम् = mockery. Nothing noble can withstand the claims of the stomach!—*Hârini.*

St. IV.—Râmarshi supplies a चेत् with the first three lines, unnecessarily.—*Anushtub.*

St. V.—Professor Tawney (Bhartrihari, p. 99) compares a passage in the Man of Lawe's Prologue in Chaucer.—*Śârdûlavikridita.*

Sts VI., VII.—See Nitisataka, Miscellaneous Stanzas 4 and 5.

St. VIII.—प्रियतमा, &c, alludes to the idea that Śiva and Pârvatî form a single body, one half of which is male and the other half female. न यस्मात्परः = to whom there is no superior. The two lines mean that Siva, though he is so far under the dominion of Love as to have his wife as one half of himself, is also the first as to withstanding love. Cf. Kirâta XVIII. 31. The fourth line should not have two negatives. It means "the rest are able only to enjoy, not to abandon." As it stands, it may mean, "the rest can neither enjoy (i.e. properly), nor abandon," &c.—*Śârdûlavikridita.*

St. IX.—This Stanza occurs at p. 139 of the Mrichchhakatika with variations. सुशील in our text must be corrected to कुलशील in accordance with the reading there. The other differences may fairly be regarded as real *variæ lectiones*. श्मशानघटिका=pots used in the cemetery, unholy.—*Vasantatilakâ*.

St. X.—A similar Stanza, but the reverse in its tendency may be seen in the Kâvyasangraha, p 28, also see p. 360.—*Sikharini*.

St. XI.—मायाप्रयोगप्रिये might as it stands be made to yield some sense by being taken with हृदये ; but I think it ought to be मायाप्रयोगः प्रिये ; and after गणो there is a word omitted which I think is गुणो in other places where the Stanza is found. सदैव कथितम् *corresponds to* आख्यातं. कार्कश्य and the other corresponding words here have double senses. I do not see the double sense of अर्भक. Williams gives it to mean "small," but I do not know any authority for this, and even he does not give it as a noun in this sense स्थूलता is (1) fulness or plumpness, and (2) unwieldiness or sluggishness —*Sárdúlavikrídita*.

St. XII.—गोष्ठी=*conversation. It also means assembly, but the* former is preferable here.—*Sikharini*.

St. XIII.—चटु means the same thing as चाटु. On ईश्वर, see St. 59. प्रहसन is one of the ten Rûpakas which are thus enumerated. नाटकं सप्रकरणं भाण प्रहसनं डिमः ॥ व्यायोगसमवकारौ वीथ्यङ्केहामृगा इति ॥ गात्रैः गिरा च विकल refers to the man's condition as a नट also. For the *last line, Comp St. 6.* दीर्घनाट्य *=old age. This Stanza occurs in the* Anarghya Râghava or Murâri Nâtaka.—*Vasantatilakâ*.

St. XIV.—जीवितयौवनम्=youth in life. Perhaps, too, a Samâhâra-dvandva. On चलाचल, Comp. Naishadha I., 60. Also Kâvyaprakâśa p. 324. Kirâta XI. 30, XV. 51. The form is remarkable, see Siddh. Kaum. II., 318.—*Anushtub*.

St. XVI.—कलिका is a diminutive of कला=a digit. श्रेयोग्राग्रे= at the top of the wick of happiness. प्राग्भार—a very common word, see Bhavabhûti's works *passim*. उच्चाटन, Comp. Naishadha III., 7, and Prasannarâghava, p. 165. It means removing, expelling. As to विजय see note on Nitiśataka St. 24 —*Sárdúlavikrídita*.

St XVII.—आस्था=solicitude, Comp. Stanza 98, Nitiśataka. भ्रु &c.="राज्ञां भ्रुकुटीकुटिला भ्रुकुटीवक्रता तस्या व्यापारः चलनं तेषु पण्याः वेदयासमा। यथा यत्र यत्र राज्ञां भ्रुकुटी वक्रेत तत्र वेदया नृत्यं करोति वेदर